

શ્રી જિનેન્દ્રાય નમઃ

શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર-વિચાર- નિરીક્ષણ

[“શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” નામક ગ્રંથમાં દર્શાવેલા
વિચારોનું તટસ્થ તથા શાસ્ત્રોક્ત દૃષ્ટિએ
કરેલું અવલોકન]

લેખક

મુનિ શ્રી હર્ષચંદ્રજી

પ્રકાશક

પરી. ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ

પરાંતીજ (ગુજરાત)

સંવત ૧૯૯૦ આશ્વિન ૧ લી ત્રિત ૭૫૦ વીર સંવત ૨૪૬૦

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ ધી “ડાયમંડ બુખિલિ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રના વિધાવધ ધર્મવિચારોનું નિરીક્ષણ કરવાની અતે તે મુખ્યત્વે જૈન જનતાની સમક્ષ મૂકવાની મને શી આવશ્યકતા લાગી, તે દર્શાવવાની કાંઈક આવશ્યકતા છે. મને શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર સાથે દશે વ્યક્તિગત પરિચય હતો નહિ, તેમજ દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષતા પણ થઈ હતી નહિ એટલે તેમની પ્રત્યે દશે વ્યક્તિગત રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ જ નથી. થોડાં વર્ષો પૂર્વે તેમની કીર્તના કેટલાક કોને સુખેથી સાંભળવાથી કાંઈક ગુણાનુરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો. “શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર” પુસ્તક હાથમાં આવતાં તેમાંના કોઈ પ્રકીર્ણ વિચારો અનુકૂળ અને કોઈ પ્રતિકૂળ, કોઈ હિદ્દગારો સુવિચારશીલ અને કોઈ અવિચારશીલ લાગ્યા હતા; કોઈ કોઈ તરફ લાગ્યા હતા અને કોઈ અતુલ્યો જણાયા હતા; પરંતુ આખું પુસ્તક સ્થિરતાપૂર્વક વાંચવાનો યોગ જ બન્યો નહોતો. ત્યારે ત્યારે પુસ્તક હાથ ચડેલું, ત્યારે ત્યારે કેવળ ઉપલક દષ્ટિપાત જ થયો હતો. પુસ્તક મોટું અને એટલી સાથે આખું પુસ્તક વાંચવાનું મન ન થાય તેવું છે. તેમાં ઘણી વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે અને મોટે ભાગે પત્રો છે. પત્રોનો પૂર્વ-પરિચય અપાયો નહિ હોવાથી ઘણી વાર ગૂઢતાનું અને ક્લિષ્ટતાનું વાતાવરણ જન્મે છે. કોઈ એ પુસ્તકને સમજાવવાપૂર્વક વાંચતા હશે અને કોઈ સ્થૂળ વાચન પણ કરતા હશે પરંતુ પુસ્તકનું વાચન-મનન શાન્તિપૂર્વક કરવામાં ન આવે ત્યારે સુધી શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રના વિચારોનું રહસ્ય કોઈપણ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે તેમ નથી. સુખોપસુખ જેમ સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે શ્રીમદ્ના વિચારોમાંનું કેટલુંક શાસ્ત્રસંમત છે, કેટલુંક શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે, પરંતુ તે સંમતી માનસિક નિર્ણય કંઠાયા પામ્યો નહોતો. છેવટે આખું પુસ્તક વાંચીને વિચાર-બનો અવશ્ય રાજપૂતાનાના પ્રવાસકાળે પ્રાપ્ત થયો. જેમ જેમ પુસ્તકના અંકમાં રહેલા વિચારો તથા હિદ્દગારો સ્થિરતાથી વંચાતા રહ્યા તેમ તેમ તેઓનો આશય, વિચાર, મતલબ સમજાતાં ગયાં.

તેમની પ્રકૃતિ, ઉદ્દેશ્ય, લક્ષ્ય જે કાંઈ તેમના લેખન ઉપરથી સમજાય છે તે ધ્યાનમાં ઉતરવા લાગ્યું; એ વિચારોના પ્રકાશનનાં આજે આવી રહેલાં પરિણામોનો ભેદ ધ્યાનમાં આવવા લાગ્યો, લૌકિક વૃત્તિએ એ વિચારોના કરેલા ઉપયોગના ગુણદોષ સમજાયા અને એ માનસિક નિરીક્ષણ કાગળ ઉપર ટપકાવવાની સહજ વૃત્તિ ઉદ્ભવી.

નિરીક્ષણ એટલે રાગદ્રેષ વિનાની નિર્ભળ દૃષ્ટિથી જોવું તે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોને મેં એવી દૃષ્ટિથી જોવાનો જ ઉદ્દેશ્ય સેવ્યો છે. ઉપલક્ષ દૃષ્ટિથી, પક્ષપાતી દૃષ્ટિથી, ગુણાનુરાગી દૃષ્ટિથી કે કેવળ દોષશોધક દૃષ્ટિથી એ વિચારો જોનારને તેની વાસ્તવિકતા-અવાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવવાનો સંભવ નથી. “શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” પુસ્તક એટલું વિસ્તીર્ણ છે ને તેમાં એટલું બધું સંગ્રહિત છે કે તેમાંથી ઘણું સુંદર દાથમાં આવે છે અને તે સાથે બીજી વસ્તુઓ પણ છે. તે બરાબર સતત વાંચન વિના લક્ષમાં આવી શકે તેમ નથી. વક્તવ્ય એ છે કે કોઈ પણ મનુષ્યે એ વાતો લક્ષ્યમાં લેવી હોય તો અવશ્ય તટસ્થ બુદ્ધિથી તે પુસ્તકનું વાંચન કરવું, નહિ કે ઉપલક્ષ દૃષ્ટિથી કિંવા પક્ષપાત બુદ્ધિથી. જે માત્ર આપણે પક્ષપાત બુદ્ધિથી તે પુસ્તકને જોઈશું તો તેમાં આત્મજ્ઞાન, તેને અંગેના અનેક અનુભવો તથા શાસ્ત્રીય વિચારો આપણને માલુમ પડશે; તેમ જો દોષદૃષ્ટિથી તપાસીશું તો અનેક સ્થળે કિંવા કરનાર વ્યક્તિઓ અને સાધુઓને ગાટપ્પી નાખવામાં આવેલાં જોઈશું. એટલે ઉનાવળથી તપાસ કરવી એ દૃષ્ટિ નથી, પણ બરાબર તટસ્થતાથી-ગિનાગમરૂપ પ્રમાણથી તેઓના કથનોત્તર-વચનોત્તર નિરીક્ષવા જોઈએ. શાસ્ત્રીય દોષકથાઓ આપણે એવી તટસ્થ દૃષ્ટિ ધરાવી શકીશું અને જોઈ શકીશું કે શ્રીમદ્ના વિચારોના કેટલું શાસ્ત્રસંગત છે, કેટલું અપદ્ધાર સંમત છે અને કેટલું સ્વેચ્છાનિર્મત છે. તેઓનો સંખ્યાસંગ્રહ પણ વિશાળ છે. કોઈ સ્થળે ઉચ્ચ પ્રકારનું અને સુંદર રાખાવું મળે છે, અને અનેક લેખોમાં સ્વદ્વિ પ્રમાણે વિવિધ પદ્ય કામી નાખ્યું છે; દરેકે દરેક વાક્ય કે વિચારનું નિરીક્ષણ અશક્ય અને અનાવશ્યક છે,

માત્ર એકદમ નળદે તરી આવે તેવા અને જે વિચારોએ જૈન જનતા ઉપર અસર કરી વિવિધ પરિણામો નીપજવ્યાં છે તેવા વિચારોનું જ અત્ર નિરીક્ષણ કરવું હિચિત માન્યું છે.

શ્રીમદ્ મુન્યાવંશના વિચારોના પ્રકાર જો નિરીક્ષણદષ્ટિથી પાડીએ તો તેના ત્રણ પ્રકાર પડે છે. એ ત્રણ પ્રકારો પાડવામાં વયોમાન સુખ્યત્વે કરીને કારણીબૂત લેખાય ખરું, ક્રતાં વસ્તુતઃ એ પ્રકારોમાં તેમના પ્રકૃતિગુણો જ કારણીબૂત લેખાવા જોઈએ. તેમના પહેલા પ્રકારના વિચારો કે જે નાની વયનાં તેમણે ટાંકેલા છે, તે સત્તરમા વર્ષ સુધીના છે. તેમાંનો મોટો ભાગ અવકારસંમત અને શાસ્ત્રસંમત છે. ત્યારપછીના વિચારોનાં રહેલી ઉત્સુકતા અને વિવક્ષણતા જોતાં એ નાની વયમાંના વિચારો શાસ્ત્રસંમત અને કૃદ્ધા દેખાતા હોવાનું કારણ એ છે કે તે વખતે તેમની સ્વતંત્ર વિચારણા પૂરા વેગથી ચર ચઢ નહોતી; માટે તેઓએ કોઈ પુસ્તકમાં વાંચ્યું હોય કે કોઈ મહાપુરુષની પાસેથી સાંભળ્યું કે કાર્ય હોય, તેની છાપ તે વખતના તેમના વિચારોંકનમાં સુદ્રિત થએલી છે.

વય જરા વધી, જુદી સ્વતંત્ર રીતે વિહરવા લાગી, નાની વય-માંના એ જુદીવિદ્યાસન્ન પ્રશંસા ચોનેર થવા લાગી, સ્મરણશક્તિની સુંદરતાથી ગ્રહિત થએલા શોદાનું આકર્ષણ વધવા લાગ્યું, અને પ્રશંસા આગળ વધીને ‘ભક્તિ’નું રૂપ ધારણ કરતાં “સાક્ષાત્ સરસ્વતી” શ્લોકો અિદ પછી અપાવા લાગ્યું; એ વખતે આપણે જેનો ખીત્તે પ્રકાર પાડીએ છીએ તે વિચારો બહાર આવવા લાગ્યા. વયમર્યાદાની દષ્ટિએ એ વિચારોને અકારણી ઓગણત્રીસમા વર્ષ સુધીમાં મૂકી શકાય. પહેલા પ્રકારના વિચારોમાં ઝહુતા હતી તે ત્યારપછી ઓછી અને છેવટે દૂર થતી જાય છે, જુદીમાં ખગલગાટ જાગે છે, આગળ વધતી સુવાવસ્થા પણ પોતાનું કાર્ય કરે જાય છે, કલ્પનાઓ વધારે

* શ્રીમદે જ્યારે સુખ્યમાં ૧૦૦ અવધાન કર્યાં ત્યારે તેમની સ્મરણ-શક્તિની પ્રશંસા કરતું એક ચોપાનોનું બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું, જેનું નામ “સાક્ષાત્ સરસ્વતી” એકું હતું.

જોરથી ઉડ છે, શાસ્ત્રસંમતિની ક્ષિતિજને વીંધીને કલ્પનાપંખી દૂર દૂર ઉડે છે, શાસ્ત્રો અને મહાપુરુષોનાં કથનો તેને પોતાની પાંખોમાં સમાઈ જતાં લાગે છે, અને એની ગતિ એટલી તો વધે છે કે આખા અક્ષાંડને પોતાની પાંખોની છાયા હેઠળ લાવી દેવાના તરંગો ઉડે છે ! સુવિચારશીલતાથી જો મહત્ત્વાકાંક્ષા કરવામાં આવે તો તે અનિષ્ટ વસ્તુ નથી; પરંતુ ધર્મ અને પંથ ચલાવી તીર્થંકર દ્રોણમાં પેસવાનો અભિલાષ અને એ અભિલાષની સિદ્ધિ માટે ચમત્કારોને એકત્ર કરવાની વ્રત્તિ, સ્વરોહ્ય જ્ઞાનવડે લવિષ્યકથનના પ્રયોગો, અવધાન-શક્તિને પ્રદર્શનની વસ્તુ બનાવી મૂકવાનો મનોભાવ, પોતાની મેળે પ્રશંસા કરવા જેવી વાણીનો ઉચ્ચાર, પરકલ્યાણ સ્વદરને જ થવાની આશિર્ભતા, સદ્ગુરુની સ્વદિશાનુવર્તિની વ્યાખ્યા, ત્યાગવ્રત્તિનો અભાવ છતાં અત્યાગ દશા માટે કર્મનો અને ઇશ્વરનો વાંક કાઢવાની મનોદશા : એ બધું તેમની મહત્ત્વાકાંક્ષા પૂરી કરવા માટેનું સુવિચાર-શીલત્વ હતું એમ નહિ કહી શકાય. આ બીજા પ્રકારના વિચારો પુષ્કળ છે, એ વિચારોનું નિરીક્ષણ આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી કરીને તેમાંના બ્રમ્મનો સ્કૅટ કરવાની મને વિશેષ જરૂર પડી છે, કારણકે એ વિચારોની અપરિપક્વ દશા સમજનારાઓ પણ તેથી દોરવાખને અનર્થપરંપરા નિપજતવતા માણુમ પડ્યા છે. દીક્ષા લેવાની અને લોકોને સાચા જ્ઞાનમાર્ગમાં વાળવાની વાતો તેમણે એ વિચારોમાં બાંધેલી છે અને એ વાતો પોક્કળ જ નીવડી છે; પરંતુ જરા માનસિક સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયા પછી તેમણે એવા પોક્કળ વિચારો બાંધેલી દશોવવાનું બંધ કર્યું હતું અને તે વિચારોનો ત્રીજો પ્રકાર પડે છે. એ પ્રકારના વિચારોમાં ક્વચિત્ આત્મપ્રશંસા છે, પરંતુ જે કામ શાસ્ત્રીય વાતો કરી છે તે સારી કરી છે. વિશાળ વાંચનના અનુભવજર્જીત અનુવાદ આપણે એ પ્રકારના પક્ષ વિચારોમાં જોઈએ છીએ. તે વિચારોમાં શ્રાવતા અને મધ્યસ્થતા ખીસી નીકળતી જોવામાં આવે છે આ ત્રણે પ્રકારના વિચારોનું નિરીક્ષણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે; તેમાં શ્રીમદ્દના વિચારોની પ્રશંસા આવશ્યક લાગી ત્યાં પ્રશંસા કરી છે,

વિરોધ આવશ્યક લાગ્યો ત્યાં વિરોધ પણ કર્યો છે : અને શાસ્ત્રનો જ તેમાં નિકપ-ક્રોધાટી તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે.

શ્રીમદ્દના પકવ અને અપકવ વિચારો, સૂત્રસંમત અને ઉત્સૂત્ર કથન, ઉન્મત્ત અને વિચારશીલ મનોદયામાં નીકળેલા ઉદ્ગારો, ઈત્યાદિ બધા પ્રકારના નમૂના “શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર” ગ્રંથમાં રહેલા છે, અને એ નમૂના જોઈતા વિવેચન સાથે આ પુસ્તકમાં રજુ પણ કર્યા છે. એક સ્થળે ધર્મ કે પંથ ચલાવવા માટે ચમત્કારોની આવશ્યકતા કહી છે, અન્યત્ર ચમત્કારોની નિરર્થકતા જણાવી છે; એક સ્થળે પોતાને સંસારત્યાગ નહિ કરવા દેવામાં હરિની ઈચ્છાને માથે આરોપ મૂક્યો છે અને પ્રભુનાં અપલક્ષણો ગાયાં છે, અન્યત્ર પોતાના પ્રમાદ દોષને માટે વિલાપ કર્યો છે; એક સ્થળે સૂત્રવાર્તાની પ્રશંસા કરી છે, અન્યત્ર સૂત્રમાંનું અધું યથાતથ્ય હોવાની ના કહી છે; આવા અપકવ અને પકવ વિચારોના પુષ્ટાળ નમૂનાઓ મળે તેમ છે; પરંતુ જે વિવેકપૂર્વક એ એક પ્રકારના વિચારોની વચ્ચેનું અંતર સમજવામાં ન આવે તો તેથી અનર્થ થયો જ સંભવ છે. વય સાથે અનુભવ-શીલતા, વિચારશીલતા અને સમજણ વધે છે, તેમ શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્રના સંગ્રંથમાં અન્યું છે અને તેથી તેમના મધ્યમ વયના વિચારો અને અભિલાષોમાં પરિપકવતા કરતાં ઉન્મત્તતા વધારે દેખાય છે. આ પકવ સાથે અપકવ વિચારોને પણ પુસ્તકકર્તા કરીને એ ગ્રંથના પ્રકાશકોએ જનતાની ડેટલી કુસેવા બનાવી છે તે હવે આપણે જોઈએ.

શ્રીમદે “ભોક્ષમાળા” જેવા જે કાંઈ મુંઝર પુસ્તકો લખ્યાં છે તેથી જ તેમનો અક્ષરદેહ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના જગતમાં ચિરંજીવી રહી શકે તેમ છે; તો પછી તેમણે નાની વયથી મૃત્યુ સુધી જે કાંઈ ધોળા કાગળ ઉપર કાળા અક્ષરે લખ્યું હોય તે અધુ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાની આવશ્યકતા જ રહેતી નથી. આને મહાન્ પુરૂષોના પત્રવ્યવહારો અદાર પડે છે, પરંતુ તે પત્રવ્યવહારો કેવળ લોકોપકારકતાની દૃષ્ટિથી આવશ્યક અને ઉપયોગી હોય તેટલું જ અદાર પાડવામાં આવે છે. કોઈ પણ મહાપુરૂષે જેટલું અને જેવું લખ્યું હોય, તેટલું અધુ પ્રસિદ્ધ

કરવાની અક્ષરપૂજા વૃત્તિ કોઈ દર્શાવતું નથી, કારણકે એવી વૃત્તિ નિઃસાર મનાઈ છે. ત્યારે “શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર” ના પ્રકાશકે કેવળ પૂજાસાધથી શ્રીમદ્ના લેખનો અક્ષરે અક્ષર દશાએ વિવેક વિના પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યો છે. ડાયરીના એક પાના પર ‘ધ્યાન’ શબ્દ ૪૨૮ વાર લખ્યો છે તો એ છાપ્યું, બીજા પાના પર માત્ર ‘અનુભવ’ શબ્દ લખ્યો છે તો તેટલું પણ છાપ્યું; અને પછી સંશોધક એવા કોઈ પુરસ્કૃતના કે વિચારણાના સમયની રમતને કીલ્લુકીમાં ઘટાવે છે! આવી અક્ષરપૂજાની પાછળનો મનોભાવ હૂંપો રહેતો નથી. જેવી રીતે જુદાના અવશેષ રૂપ એક ઘાંતની પૂજા માટે તેની પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચી મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે, તેવી રીતે જેનો એકે-એક શબ્દ મહામુલ્યનો લેખાવવાની યોગ્યતા હોય તેને પરમજ્ઞાનીની શ્રુતિમાં ભેસાડવાનો ૪૨ એ યત્ન છે એમ ખુદથી દેખાઈ આવે છે. શ્રીમદે જે કાંઈ સાદું કહ્યું હોય તેની પ્રસિદ્ધિ શોધાયકારક અને એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેમણે લખેલા અક્ષરે અક્ષરને મૂલ્યવાન કહી બતાવનારાએ આડકતરી રીતે તેમની વ્યક્તિગત પૂજાનો ૪૨ દશારો કરે છે! અને પછી મતાનુગતિક દાદવાળા બકતો એ દશારોને ઉપાડી લઈ જ્ઞાનરિપાસા તૃપ્ત કરવાનું મૂકી દઈ વ્યક્તિપૂજા પાછળ મંડી પડે છે! આવા દશારો કરવાની સંશોધકની કળાનો એક નમનો ૨૯ મા વર્ષમાના શ્રીમદ્ના ‘ઉપદેશ છાપા’માંના એક વાક્ય ઉપરની છુટનોટના દેખાઈ આવે છે. શ્રીમદ્નું વાક્ય એવું છે કે “જેમ ભગવાન વર્તમાન હોય અને તમને બતાવતો નો માનવ નહીં; તેમ વર્તમાનમ નાની હોય નો માનવ નહીં. સ્વર્ગમાં પહોંચ્યા પછી કોઈ કે એવા નાની થવા નથી. પછવાડે કહે: તેની પ્રતિમાને પહે પાવ વર્તમાનમ નર્તન ન કરે. કહે: નર્તનનું એકાગ્રતા વર્તમાનમ થતું નથી.” આ વાક્યોના સીરિય પિતાના જ્ઞાનિયતની અસર કરે નહિ થતી હોય. ઉપર સંમતિય વાક્યના હોય તેમ જાણે, તેને એ કથનર આમન્ય લોકિક સ્વભાવિયતી નહીં પણ વાગ્યો કે. સંશોધક એ ઉપર સ્પષ્ટ દશાને કરે છે: “આ વિનાયે શ્રીમદે

પોતાને ઉદ્દેશી કલા સંભવે છે. તેઓનું ઝોળખ વર્તમાન દેહસ્થિતિ પછી હવેને થશે એવો અભિપ્રાય અત્ર કહેવાનો જણાય છે. ” આ દશારો કહે છે કે શ્રીમદ્ની દેહસ્થિતિ પૂરી થાય એટલે તેમને ઝોળખનારાઓએ તેમની પ્રતિમાપૂજન ચડ કરી દેવી જોઈએ ! “ શ્રીમદ્ રાજવ્યંક ” ગ્રંથના પ્રકાશનમાં જે અક્ષરપૂજનની વૃત્તિ અંતરૂપ છે, શ્રીમદ્ના ફેરોગ્રાફોના ફેલાવામાં જે ચિત્રપૂજનો દિવા ધ્યાનસાધન તરીકે તેનો ઉપયોગ કરાવવાનો હેતુ રહેલો છે, તે જ પ્રકારનો પ્રતિમાપૂજનનો હેતુ આને શ્રીમદ્ને નામે આલતાં આશ્રમેમાં પાર પડેલો નિદાગીએ છીએ ! શ્રીમદ્માં જ્ઞાની સેખાવાની અસ્મિતા હતી, તેનો સુધારાવધારા સાથેનો તરબૂનો પ્રકાશકેએ આ ગ્રંથ-પ્રકાશનમાં અને શ્રીમદ્ની પ્રતિમાઓને પૂજનવદામાં કરવા માંડ્યો છે.

અપકવ વિચારોના પ્રકાશનના અનર્થો અનેક છે. શ્રીમદે સંસાર ત્યાગની પ્રવંસા કરી છે, પણ તે સાથે ત્યાગ કરનાર અને સંસારમાં રહી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર વચ્ચે કાંઈ વિશેષ અંતર બતાવ્યું નથી. તેમણે એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે જણે તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની થવા માટે કે એક લવ પછી મોક્ષે જવા માટે ત્યાગની ખાસ જરૂર નથી ! વળી ત્યાગમાં વિદ્વ રૂપ અપકવખણો હરિ કે કર્મનો ઉદ્ધ દોઈ શકે છે એ તેમનો દિસાખ છે. આ દિસાખ તેમણે હવેના પાછલા ભાગમાં કાંઈક બદલાવ્યો છે, પણ એ પકવ વિચારને બદલે તો અપકવ વિચારનુંજ આને અનુસરન થઈ રહ્યું છે ! તેમના ચુનંદા ભક્તો-માંથીએ કાંઈએ ત્યાગ ક્યો નથી કારણકે ત્યાગની મદત્તા શ્રીમદે પહેલાં જે હિતારી પાડેલી તે ઉપર ભક્તોનું ધ્યાન છે, પણ તેમના પાછળના ઉદ્દેશોના ધ્યાનમાં લઈ ત્યાગની મદત્તાનો પોતાની જાતે દાખલો ખેંચાવવા કાંઈ તૈયાર નથી ! જનરવજાવ એવો છે કે તેની સામે એકજ વ્યક્તિને નામે બે જૂદા જૂદા વિચાર મૂકવાનાં આવે તો જે સહેલો અને પોતાને અનુકૂળ માર્ગ હોય તે તે ઝૂપી લે છે અને માને છે કે ‘એવું મદાત્માનું વચન છે;’ પણ મદાત્માએ પાછળથી એ વચન ફેરવ્યું છે તેની કાંઈને પરી નથી ! હજારથ મનુ-

ધ્યોનાં વચનોમાં પૂર્વાપર વિરોધ સ્વાભાવિક હોય છે; તે વખતે એ વચનોનો પ્રકાશક વિવેક વિના અધું જ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકે તો તેનું ફળ એજ આવે કે સાચું અને કઠીન વિસરાય તથા સહેલું ને માનમાનતું પકડી લેવાય ! શ્રીમદ્ રાજન્યંદ્રના વિચારોમાંના અપદ્ધ વિચારોની પૂજા-અનુસરન આજે જેટલાં થાય છે તેટલાં જો પદ્ધ અને સૂત્રસંમત વિચારોનાં અનુસરન થતાં હોત, તો કદાચ આજ નિરીક્ષણની અને તેના પ્રકાશનની આવશ્યકતા ન રહી હોત. મને તો લાગ્યું છે કે શ્રીમદ્ની સૌથી વધારે કુસેવા જો કોઈએ પણ કરી હોય તો તે તેમને તીર્થંકર કોટિમાં મૂકી દેનારા ઘેલા ભક્તોએ અને તેમના અક્ષરે અક્ષરને જ્ઞાનીનાં વચનો કહેવડાવવા માટે-તેની પૂજા કરાવવા માટે-અધું પ્રસિદ્ધ કરનાર પ્રકાશકે-સંશોધકે કરી છે. તેમનાં ઘણાં પત્રો શુદ્ધ છે, તેમાંનું ઘણું અંગત તથા અન્યને નિષ્પયોગી છે, તેમની ડાયરીનાં પાનાંમાંનું ઘણું પ્રસિદ્ધિ માટે અનાવશ્યક છે: તે અધું પુસ્તકને પાને ચડાવવાથી કશો ઉપકાર થાય તેમ નથી. પૂર્વાપર વિરોધવાળા લેખો સત્વર નજરે ચડે જેવા છે, તે પણ જેમના તેમ જાહેરમાં મૂકવાથી કશો લાભ થાય તેમ નથી અને થયો પણ નથી, છતાં વ્યક્તિપૂજના ઉપાસકોને તે અધું બહાર પાડવાનું જ ગમ્યું અને પરિણામે જે અનિષ્ટ હતું તેની જ ઉપાસના વધી પડી છે, જ્યારે ઇષ્ટ હતું તે શ્રીમદ્ના ભક્તોમાંના કોઈકનાજ જીવનમાં ઉતરેલું જણાઈ આવશે. સરવાળે આજે એક એવો સંપ્રદાય ઉભો થયો છે અને યતો જાય છે કે જે શ્રીમદ્ રાજન્યંદ્રે જેનું અહુમાન કરેલું એવાં જિનસૂત્રોને વિસરી ગયો છે અને શ્રીમદ્ના કાચા-પાકા વિચારોના પાટમાંજ સર્વ સમાઈ ગયું હોય એમ માની રહ્યો છે; અને પ્રતિમાપૂજનામાં શ્રીમદ્ની પ્રતિમાને સર્વોપરિ સ્થાન આપવા સુધીના અવિવેકમાં ડૂબી ગયો છે.

શ્રીમદ્ રાજન્યંદ્રમાં અસાધારણ રમરણશક્તિ હતી; તે જેવી રીતે બીજાઓને આંછ નાંખતી હતી, તેવી રીતે તેમને પોતાને પણ એ રમરણશક્તિના પ્રયોગોથી લોકોમાં ચતી પ્રદર્શના આંછ

નાંખતા હતી ! નાની વયમાં તેમણે એ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિના અને ખીલતી જતી કવિતાશક્તિના પ્રયોગો કરવા માંડ્યા હતા. શોધાતી પ્રયત્ના છત્રવામાં તેમની એ એક શક્તિઓ કરતાં વધારે પ્રયત્ન સાધવન તેમની નાની વય હતી. “આટલી નાની ઉંમરમાં આટલું બધું જ્ઞાન !” એવા ઉદ્ગારો ઠાઠી શોધો ચક્રિત થતા. સુંબઈમાં તેમણે ૧૦૦ અવધાન—સ્મરણશક્તિના પ્રયોગો કર્યા અને છાપાંઓએ તેમની વાકવાક ગાઠ, ત્યારે તેમને જરૂર પોતાનો અસ્મિતાજ્ઞાવ પોપાતો લાગ્યો હશે. એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. દરેક ઉછરતા શુદ્ધાનને પોતાના કાર્યના વિનય પછી એવોજ સતોષ થાય. પણ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ એજ કાંઈ પરમ જ્ઞાની હોવાનું સર્વોદ્દેશ નથી. આને અનેક શતાવધાનીઓ આપણા દેશમાં છે અને શુન્દરાતના એક ખ્રિસ્તી ભાઈ (તીમેથી) તો એક સાથે ૮૦૦ અવધાનો કરી શકે છે ! અવધાન એ ધારણશક્તિના વિદ્યાસથી સિદ્ધ થાય છે અને જો અવધાન કરનાર સારો અભ્યાસી તથા શુદ્ધિમાન હોય તો અવધાનની વસ્તુઓ—પ્રયોગોમાં ઉચ્ચ વિષયો અને પ્રશ્નો લાવી શકાય છે; અને સાધારણ શુદ્ધિવાદો માણસ હોય તો તેમાં સાધારણ પ્રશ્નો હોય છે. એકનાં ધારણશક્તિનો ઉપયોગ તો સરખી રીતે જ કરવો પડે છે. ઉપર જણાવ્યું તે ખ્રિસ્તી ભાઈમાં કવિત્વશક્તિ નથી, એટલે તે પાઠપૂર્તિ કે નવા શોધો સ્વચા જેવા પ્રયોગો કરતા નથી, પરંતુ શબ્દો, વાક્યો, સંખ્યા વગેરે મોટા પ્રમાણમાં ક્રમબદ્ધ ચાદ રાખીને બોલી જઈ શકે છે. તેમણે તો અવધાનશક્તિને એટલી ચંત્રવત્ બનાવી છે કે એક દિવસે કહેલી વસ્તુઓ એ ત્રણ દિવસ પછી પણ અનુક્રમબદ્ધ બોલી જઈ શકે છે ! આપણા દેશમાં એ વખત એવો હતો કે ત્યારે શોધો શ્રીમદ્ રાગવ્યંકની અવધાનશક્તિથી આજ્ઞા બની જઈને તેમને સાક્ષાત્ સરસ્વતી કહે અને પરમજ્ઞાની કહેવાને પણ લલચાય; પરંતુ સ્મરણશક્તિની કેળવણીવાળા મનુષ્યને જ્ઞાની તરીકે ઓગખવાની બૂલ સમજનાર કહે તેથી અંગત તેમ નથી.

નાની વયમાં અદ્ભુત વિનયપ્રાપ્તિથી ઉત્તેજિત થએલું મગજ

જેવા થેણા દોણા છે, તેવા થેણા શ્રીમદે નાની વયમાં દોણાવેલા
 આપણે જોયા છે. સ્મરણશક્તિ અને કવિતાની સ્વતંત્ર એ
 બેકિતા થેણ પડી સ્વરોચ્ચ જ્ઞાનમાં ઝગડાં કરતાં તેમનું મન
 થોગમ. ચમત્કારોમાં પરોવાય છે. પેતાને અધરકેમાં અતદુત
 નાદ સંભળાય છે, પણ ગાડી થોગમ અવાજમાં અગમર શક્તિ-
 પૂર્વક એ નાદનો સ્વદ સહ ઘડાનો નથી એમ કોઈને તે કામી
 જણાવે છે ! યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ એ તે ખરું દેણ, તે આ
 અતદુત નાદ કે જેના અવશુમાં ગાડી-થોગના અવાજથી વંધા પડે
 છે તે થોગ નથી પણ થોગભાસ છે, એમ હરેકઈ થોગભાસી કહી
 ઘડશે. થોગના થોગ ચમત્કારો પર કાબુ બેસે છે એવે એમને ભાસ
 થતાં તે જગતમાં નવો પંથ કાઢવાનાં સ્વપ્નાં અનુભવે છે ! પેતાનું
 જ્ઞાન જગતને આર્પીને જગતનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્કેષ, અને એ
 ઉત્કેષ પેતાના પ્રશંસકોને તથા હાલોને કામી જણાવવાની વૃત્તિ,
 એ વધુ પ્રશંસા છતાંની અભિશાપા જ દર્શાવી આપે છે. સામા
 જાતીને કે થોગીને એવી વાતો કરવાની કદાપિ રૂચિજ થતી નથી.
 નાની વયમાં શ્રીમદેને પેતામાં જે શક્તિઓનું જ્ઞાન થવા સાચું
 હતું, તે શક્તિઓનું અણર્થ થવાથી જ તેમણે નવો ધર્મ-પંથ
 કાઢવાની, તીર્થંકર કોટિએ પેતે પરોવેલા દેવાનું સ્વમુખે કહે-
 વાની, એક ભવ પડી મોક્ષપ્રાપ્તિ પેતાને થશે એવું પેતાની મેદ
 પેતાને મોટું ભવિષ્યકથન કરવાની વૃત્તિ દર્શાવી હતી અને કેવળ
 એવાં કલ્પક સ્વપ્નાં સેવવામાં વળી પીતૃઆં હતો. આનંદભાણ
 કરવા માટે તેમને ભાગ્યની આવશ્યકતા જણાઈ દેણ, તે કરતાં ધર્મ-
 પંથ બહાવવા કે જગતને પેતાનું જ્ઞાન સંભળાવવા તેમને ભાગ્યની
 વધુર આવશ્યકતા લાગતી હતી એમ તેમના પેતાના સહુસ્વપ્ન સ્વર
 ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પરંતુ આમ થઈ ઘડેલા નરોત્તમ, હુલા-
 નીલા અભિશાપો, ક્ષી પ્રયેતે. રાગ, કુટુંબજાતૃતી આદર સાંસારમાં
 રહેવાની અને કંઈક કરવાની ફરજ, એ બધું આટલે આવડું હતું.
 એટલે તેમણે ભાગ્ય વિના પણ પેતાના અભિશાપો પૂરું કરવા માટે

કવિતા, પુસ્તક, પત્ર, ઇત્યાદિ લખીને મન મનાવ્યું હતું. જીવનના અંત સુધી તે ત્યાગ કરી શક્યા નહિ. ઉત્તર રિધતિમાં તેમને એ આજ્ઞાનો અસંતોષ રહ્યો હતો તથા તેમણે પોતાનો દોષ સૂઝ્યો હતો; અને તેમના જીવનની જો કોઈ પણ ધન્ય વસ્તુ હોય તો તે એ ઉત્તર જીવનની જ હતી, એમ તે સમયના લેખો ઉપરથી કહી શકાય.

શ્રીમદ્ના મધ્ય જીવનમાંનાં સ્વપ્નો, અભિલાષો અને પંથચલાવટા કે જ્ઞાની અને સદ્ગુરુ તરીકે ઝાગખાવાની ઉન્મત્ત દશા છતાં ઉત્તર અવસ્થામાં તે આધ્યાત્મિક ચિંતન તરફ સારી પેઠે વળ્યા હતા. એ ચિંતનની પ્રયોગ દશામાં તેમણે મધ્ય જીવન ગાળ્યું હતું તેથી અપકર વિચારો ઉત્પન્ન થઈ શક્યા હતા અને એ વિચારોને તે વખતે ઝીલનારાઓને પકડાડપકડતાની ખબર નહોતી, એટલે જે કંઈ તેઓ કહે તે બધું સત્ય જ્ઞાન જ છે એમ કેટલાકો સમજતા. આજે પણ તેમ માનનારાઓ છે ! આધ્યાત્મિક ચિંતન તરફ દબેલી વૃત્તિ અને ચિંતની એકાગ્રતાથી તે પોતાની શક્તિની અદ્ભુતતાનો પરિચય ઇતર જનોને કરાવી શક્યા હતા. દુશન ઉપર ખેસીને વેપાર કરે અને ઘરાકે ગયું કે તુરંત કોઈ ધર્મગ્રંથ કે સૂત્રના વાચનમાં ફાળી નય, કે પોતાના ચિંતનને નોંધપોથીમાં ટપકાવી લે, એવી ચિંતની એકાગ્રતા થોડાજ મનુષ્યોમાં હોય છે; એટલે તેમની એ શક્તિથી ગાંધીજી જેવા પુરુષ પણ આકર્ષાયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. આધ્યાત્મિક ચિંતન અને વિશાળ અભ્યાસથી ખીલેલા જીવિયોગે કરીને શ્રીમદ્ પોતા પર પત્ર લખનારાઓને પોતાના વિચારોવડે આકર્ષી કે સંતોષી શક્યા હોય તેમાં પણ નવાઈ નથી. એવા જે વિચારો કે લેખો ઉત્તમ અને સત્ત્વશીલ હોય તેનું વાચન કે મનન કરવાને હું પણ તૈયાર હોઉં. પરંતુ સુવિચારોનું વાચન-મનન એક વાત છે અને એ વિચારોના દર્શકના અથવા લેખોને પરમજ્ઞાનીના વિચારો માની તેની પાછળ અંધસક્રિયથી દોરાવું એ જુદીજ વાત છે; આધ્યાત્મિક વિચારોના વાચનથી ચિંતને પોષવું એ એક વાત છે અને મદાવીરના સૂત્રગદ્દ વિચારોને ઉલ્લેખનારા શબ્દોનો ધુંટો આંખો

મીઁયાને ગણી જવો એ જૂદી જ વાત છે; એક ચિંતકના સારા વિચારો અહીં તેમાંથી બોધ લેવો એ એક વાત છે અને એ ચિંતકની મૂર્તિ બનાવીને તેની પૂજન કરવાથી આત્મકસ્યાણ થશે એવાં સ્વપ્નામાં આચરવું એ કેવળ જૂદીજ વાત છે. એક વ્યક્તિના સદ્વિચારને અદુણુ કરવાને બદલે એ વ્યક્તિની પૂજનમાંજ અટવાઈ જવું એ કેટલું અનિષ્ટ છે તે તો શ્રીમદ્ રાજવ્યંકના પ્રશંસક ગાંધીજી જેવાને પૂછવાથી પણ માલુમ પડી આવશે.

હવેસ્થાનક વિષેની ચર્ચા, સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા, કેવળજ્ઞાન અને એક ભવ પછી મોક્ષે જવાની યોગ્યતા વિષેની ચર્ચા, ચૌભંગીના વિષયમાં સૂત્ર સાથેનો શ્રીમદ્નો મતભેદ, જ્ઞાની અને સદ્ગુરુ વિષેની ચર્ચા, ઈત્યાદિ વિષે વિસ્તારથી આ પુસ્તકમાં જણાવેલું છે. શ્રીમદ્ આ બધી ચર્ચામાં ભાગ લેતાં એમ મનાવી રહ્યા છે કે જાણે પોતે હૃદયસ્થાવરથા ધરાવતા નથી, પરંતુ તીર્થંકર જ્ઞાનકથન કરી શકે છે તે દોટિ પોતાને પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે ! આ પ્રકારની અસ્મિતા દોષ રથજે તીર્થંકરોએ સંસારમાં રહીને પણ બતાવી બાણી નથી, પરંતુ શ્રીમદ્ તે બતાવે છે. ઋણતાના, સરજતાના, નમ્રતાના અભાવનું તે દર્શન કરાવે છે. ઘણાં પત્રોમાંની તેમની વાણીમાં નમ્રતા દેખાય છે પણ એ વાણી પાછળના વિચારધ્વનિમાં નરી અસ્મિતાનું જ દર્શન થશે. આ અસ્મિતા ઉત્તર વયમાં પણ ન્યૂનાધિક અંશે રહી છે. એ ગમે તેમ હોય, પરંતુ તેમની એ અવસ્થા હૃદયસ્થ હતી, વિશેષ ને વિશેષ માત્ર પ્રાપ્ત કરવામાં તેમને પોતાના હવનના વિગ્ધનું દર્શન થતું હતું અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે કરીને મધ્ય વયમાં તેમણે તે પાછળ જ દયો દયો હતો તે વિષે સંશય રહેતો નથી. આત્ર શાસ્ત્રકારનું એક વચન યાદ આવે છે.

પૂયળટા જસોકામો માણ સમ્માણ કામપ્પ ।

વહુ પત્તવહ પાવં માયા સહં ચ કુલ્લવહઃ ॥

• પૂજનો અર્થો, વરનો અનિલાપી, માન-સન્માન મેળવવાની શમના-વાળો મનુષ્ય પાપને કલ્પન કરે છે અને માયા શક્યને લેવે છે. (દર્શન-કાલિકા, અઠ ૫, ૬૦ ૨, ગા. ૩૫)

શ્વેતાંબર દિગંબર શાસ્ત્રોનું વાચન તેમણે સારી પેઠે કરેલું હતું અને પોતાના અભિપ્રાયો આંધવામાં તેમણે એ વાંચનનો ઉપયોગ કર્યો હતો તથા બીજાઓને ઉપદેશ આપ્યો હતો. ઘણી વાર જોવામાં આવ્યું છે કે બીજાઓ પ્રતિના પોતાના ઉપદેશો છતાં એ ઉપદેશો પ્રમાણે પોતે વર્ત્યા નથી. પોતાના કથન કે ઉપદેશ પ્રમાણે પોતે જ ન ચાલે તે વ્યક્તિ જો મૂઝ હોય તો પોતાની નિર્ભજતા ઝગ્ગતાથી સ્વીકારી લે છે, પરંતુ થોડે સમયે એથી વિપરીત જ પ્રયોગો શ્રીમદે પોતાની વાણી દ્વારા કર્યા છે, એટલે પ્રભાદ કે નિર્ભજતાનો સ્વીકાર કરવાને બદલે વાણીની જાળ પાછળ પોતાની ઉચ્ચપોતે હુપાવવા યત્ન કર્યો છે. આવા યત્નો મધ્ય વયનાં વિશેષ છે અને ઉત્તર વયમાં ઓછા છે, અને આ નિરીક્ષણનાંથી તે નાશુભ પડી આવશે. આ બધું શ્રીમદ્દની હૃદયમય અવસ્થા ઉપર અજવાળું પાડે છે, છતાં તેમણે પોતાને સંપૂર્ણ જ્ઞાનીમાં અપાવવાના જે યત્નો કર્યા છે તેથી તેમના વિવેકરહિત ભક્તો દોરવાઈ ગયા છે. જેઓ તે સમયે તેમના સૂતન પરિચયમાં નહોતા, પરંતુ પાછળથી ગતાનુગતિક ન્યાયે કે તેમના વિચારોના વાચનથી તેમના પૂજક પ્રશંસક અન્યા છે તેઓ પણ મોટે ભાગે તેમના પદ્મ વિચારોને બદલે અપદ્મ વિચારોને જ પકડી રહ્યા છે અને મનકાવનું ઊવન ઊંડી રહ્યા છે. "દુઃશ્યાપણું કે તપ્પાપણું કર્યો કરો તેથી સમગ્રીન થવાનું નથી" એમ શ્રીમદે કહ્યું છે. આગળ કહ્યું છે કે "ખરેખરે સાચું સ્વરૂપ સમજાય, માદિથી દયા કરે તો સમગ્રીન થાય." આનાંથી પહેલા વાક્યને પકડી લઈને શ્રીમદ્દના ભક્તોએ દુઃશ્યાપણું અને તપ્પાપણું છોડ્યું ખરું, પરંતુ "માદિથી દયા કરી" કે નાદિ તે કોઈ જોતું નથી ! જે માદિથી દયા કરી હોત તો કોઈ પણ આદર્શ ત્યાગી એ સમુદાયે જોતાને આપ્યો હોત. આ ઉપરથી સમજાશે કે શ્રીમદ્દનાં વાક્યોને અવિવેકપૂર્વક અનુસરવામાં આવ્યાં છે અને શ્રીમદ્દના ચળોની તથા પ્રતિમાની પૂજા માટેનો એક નવો સંગ્રહાય હોતો કરવામાં

માત્ર આવ્યો છે. જીવનના ઘડતરના સમયના શ્રીમદ્ના વિચારોમાં જે ખામીઓ છે તે ખામીઓના સુધારેલા વધારેલા તરબૂત્રો આજે તેમના સંપ્રદાયનાં આચરણોમાં જોવામાં આવે છે.

“ શ્રીમદ્-રાજવંદ્ર-વિચાર-નિરીક્ષણ ” ના વાચકો પ્રતિ આટલું પ્રસ્તાવના રૂપે કહેવાનો આશય એ છે કે શ્રીમદ્ના અપકવ વિચારો પ્રતિ જનતાની આંખ ઉઘડે, એ વિચારોથી વિમાર્ગે દોરવાઈ જવાની-કેવળ શબ્દપૂજની પ્રવૃત્તિમાંની ભૂલ સમજાય, અને શ્રીમદ્ના ઉત્સૂત્રવિચારો તથા શાસ્ત્રમંમત વિચારો કયા કયા છે તેની લોકોને સમજ પડે. પ્રબળ બુદ્ધિયોગને કારણે એક વ્યક્તિ માનવસ-માજમાં અસાધારણ દેખાઈ આવે, પરંતુ તે વ્યક્તિના હરકોઈ વિચારોની કે તેના વ્યક્તિત્વની પૂજાથી સ્વકલ્યાણ સધાય છે એ ભ્રમમાંથી જેઓ નિવૃત્ત થયા હશે તેઓને આ પુસ્તકનું રહસ્ય અને ઉપયોગિતા સમજાશે એવો મને વિશ્વાસ છે. વિતંડા માટે આ પુસ્તક લખ્યું નથી, પક્ષપાત ચિત્તમાં રાખ્યો નથી, સ્વસંપ્રદાયનો ધમંડ નથી કે ઈતર સંપ્રદાય પર રોષ નથી; જૈનો આજેજ અનેક ગરુ-વાડામાં વહેંચાઈ ગયા છે અને તેમાં એક વાડો વધવાથી કે ઘટવાથી બહુ લાભ-હાનિ થઈ જવાનાં નથી; પરંતુ જ્ઞાની અને જીવનશૈલીનાં કથનો વચ્ચેનું અંતર જૈનો સમજતા થાય તો બસ છે.

આતુર્ભાસ; સં. ૧૯૯૦

પરાંતીજ (ગુજરાત)

}

લેખક.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧ છું.	૧	જડવાદની સ્થિતિ	૨૯
વર્ષ ૧૬ માં પહેલાથી ૧૭ સુધી ૨		મૂર્તિ ઉપકરક કે આગમે	૩૦
વર્ષ ૧૮ તથા ૧૯ સું	૪	ઐ સાથે પ્રતિમાની સર-	
સંસ્કારનું બળ	૫	ખામણી	૩૧
જાળજની કાટડી	૫	આનું કારણ શું ?	૩૨
જૈન સમાજ વિષે	૫	પ્રકરણ ૨ જી	૩૪
પ્રતિમા વિષે	૯	પવિત્ર દર્શન	૩૪
કલ્પ સંબંધી વ્યાખ્યા	૧૧	સ્વરોદય જ્ઞાન	૩૪
આગમ પ્રમાણ છે કે નહિ	૧૪	દર્શન પ્રવર્તીવવાની ઈચ્છા	૩૬
પ્રતિમા સંબંધી વિવેચન	૧૬	“સંસારથી કંટાળ્યો છું”	૩૬
સમાજની ઈચ્છા પ્રમાણે		વર્ષ ૨૨ સું	૩૯
પ્રભુનો ઘાટ	૧૯	ગુલાવાસમાં પાંચમું હવરથાનક	૪૦
પ્રભુ માટે દિસા કરવી ક'પ્ત		અતિસ્મરણ	૪૧
નથી	૨૦	અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક	૪૨
પ્રતિમાની હયાતી તે વખતે		પોતાની સ્થિતિ	૪૩
હતી શું ?	૨૧	આત્મવૃત્તાંત	૪૫
ઐતિહાસિક પ્રમાણ શું		વૈષ્ણવમાંથી જૈન શી રીતે	
કહે છે ?	૨૧	થયા ?	૪૭
પરંપરા પ્રમાણ	૨૪	વર્ષ ૨૩ સું	૪૮
અનુભવ પ્રમાણ	૨૫	આત્માસન	૪૮
ગ્રન્થ પ્રમાણ	૨૬	સિમ્લેકુલનન જ્ઞાન	૪૯
પ્રતિમા આ કાળમાં વિવાદા-		મહાન ઈચ્છા	૪૯
સ્પદ છે.	૨૬	જન્મ થવો થોડા નહોતો	૫૦
સમાજની દયાનું ખડું કારણ	૨૯	ઉપાધિ વિષે	૫૧

વિષય	પૃષ્ઠ
આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ	
કંઈ છે	૧૧૭
ઉદાસીનપણે રજા છે	૧૧૮
આત્મસિદ્ધિ	૧૧૯
સદ્ગુરુ	૧૧૯
મતાર્થી લક્ષણ	૧૨૨
પરુપદનામકથન	૧૨૪
પામર પ્રાણી	૧૨૫
સદ્ગુરુલક્ષણ શું બરાબર છે ?	૧૨૬
અમર્ય વિષે	૧૨૮
પ્રકરણ ૫ મું.	૧૩૫
ઉપદેશછાયા	૧૩૫
સિદ્ધાન્ત વિષે	૧૩૫
કુશલ વિષે	૧૩૬
ચૌદ પૂરવારી વિષે	૧૩૮
સદ્ગુરુમાં સમાઈ જાય છે	૧૩૯
અર્થ દર્શન સરખાં છે	૧૪૦
કિંમ્વ કહી બધાનાં કાંઠાં	૧૪૦
અનુર્થ ઉચ્ચર્યાનક	૧૪૨
શ્રી મહાવીર	૧૪૩
સમ્યક્ત્વ ને કેવળ જ્ઞાન છે	૧૪૩
વત નિયમ કરવાં કે નહિ ?	૧૪૬
તપ વિષે શોધ	૧૪૭
સત્પુરુષની ઝોળખાણુ શું ?	૧૪૮
આ કાળમાં મોક્ષ નથી	૧૫૧
ચૌલંગી	૧૫૨
પ્રલક્ષ જ્ઞાની	૧૫૬
જગજ્ઞાન	૧૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ
સમસીતીને કેવળની કચ્છા	
ન હોય	૧૬૦
અજ્ઞાની ગુરુ	૧૬૧
ઉપદેશ	૧૬૩
જૈન સાધુઓ	૧૬૪
પરોપદેશ	૧૬૬
અવમાવમ પુરુષનાં લક્ષણ	૧૬૭
વાણમાં કસ્યાણુ નથી	૧૬૭
એ વાર આહાર છે છે તે	૧૭૦
દૂધ સચેત છે	૧૭૧
પ્રકરણ ૬ હું	૧૭૪
અન્ય ગ્રંથો	૧૭૪
મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ	૧૭૫
દિગંબરજનિએ આચરતો	
નિર્વોહ ન થાય	૧૭૫
વીનગુગ શ્રુતનો આશ્રય	૧૭૮
કાલ્યાણ	૧૭૮
આ કાળ	૧૭૯
ત્યાગની આવશ્યકતા	૧૮૦
વર્ષ ૩૩ મું	૧૮૧
અપૂર્વ અવસર	૧૮૧
અનંત અપાર આનંદ	૧૮૨
વેદાંત અને જિનદર્શન	૧૮૩
વિચારમાં અંતર	૧૮૪
અનાચાર અધિકાર	૧૮૬
આરિમતાના ઉદ્ધાર	૧૮૭
અનંત સંસાર	૧૮૮
એક ભવ કરી મોક્ષે જવાનું	૧૮૯
શુદ્ધિપત્ર	૧૯૨

કથ વચઃ રાજચન્દ્રસ્ય જિનેશ્વરસ્ય ચ ક્વ તત્ ।
આમનન્તિ તયોરૈક્યં ન્યાયનેત્રનિરાદરાઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રની વાણી ડ્યાં, ને વીતરાગેના ઈશ્વર શ્રી
તીર્થંકરની વાણી ડ્યાં ? અન્નેની વાણીમાં મહદ્ અંતર છે, તથાપિ
ન્યાયરૂપી નેત્રથી જોવામાં અવિવેકી મનુષ્યો અન્નેની વાણીને સરખી
માને છે. (૧)

લેખનં રાજચન્દ્રસ્ય સત્યન્યાયનિર્ગલમ્ ।
દૃષ્ટ્વા નિરોક્ષણં કર્તું કિંચિલ્લિગ્નિતુમિષ્યતે ॥ ૨ ॥

સત્ય ને ન્યાયના અંકુશથી રહિત શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રના લેખો
જોઈને તેનું નિરીક્ષણ કરવાની વ્રતિ થતાં આ પ્રયત્ન કર્યો છે. (૨)

ન ચ મોહોઽસ્તિ શાસ્ત્રેષુ ન દ્વેષો રાજલેખને ।
યુક્તિયુક્તં વચઃ કસ્ય દર્શયામિ સુવાચકાન્ ॥ ૩ ॥

ગિનાગમ વિષે મને મોહ-અંધશ્રદ્ધા નથી, તેમ શ્રીમદ્ રાજ-
ચન્દ્રના લેખન વિષે ઘોરો પણ અણગમો કે દ્વેષ નથી; છતાં કોનું
વચન યુક્તિથી યુક્ત છે તે માત્ર મૂલ વાચકોને દર્શાવું છું. (૩)

ઘાત્તકેન તુ કર્તવ્યા મુદ્દષ્ટિર્બુદ્ધિયોજિતા ।
અસ્મિન્ લઘુતરે ગ્રંથે ત્યક્ત્વા પદ્મહલાહલમ્ ॥ ૪ ॥

આથી વાચકોને બક્ષામણુ છે કે પદ્મરૂપી વિષને છોડીને ન્યાયગીત
બુદ્ધિથી યુક્ત એવી દૃષ્ટિ આ નાના પુસ્તકને વિષે કરવી. (૪)

શ્રી ચિત્તેન્દ્રાય નમઃ

શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર-વિચાર- નિરીક્ષણ

પ્રકરણ ૧ છું

“શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર” પુસ્તક વાંચવા ને વિચારવાથી અંતરમાં એમ લાગે છે કે શ્રીમદે ઘણું વિચાર્યું, અતુલવ્યું ને ઉપદેશ્યું છે. વિશેષમાં એ સાફ સાફ જણાય છે કે તેમનામાં બુદ્ધિમત્તા-વિચાર-શાક્તિ બહુ હશે. તેમણે ૧૬મા વર્ષ પહેલાંથી લખવું શરૂ કર્યું હતું, તે છેક જીવનના અન્તિમ કાળ સુધી લખ્યું છે એમ પુસ્તકના વાચનથી દેખાય છે. લખ્યા વિનાનો વખત સ્વસ્થ જ ગયો હોય એમ જણાય છે. તેમણે જે લખ્યું છે, તે ઘણુંજ વિચારણીય ને મનનીય છે, તેમાં શક નથી. આમ છતાં તેમણે કેટલીક જગ્યાએ શાસ્ત્રને અસંમત લખ્યું હોય ને વ્યવહારમાં ખટકતું લખ્યું હોય એમ આપણને જણાયા વિના રહેતું નથી. કેટલીક વાર લોકોનું માનવું એવું થાય છે કે કોઈ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય લખી જાય તેમાં તેની ભૂલ શોધવી ઈષ્ટ નથી. સર્વજ્ઞ વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સારામાં સાફ, પૂર્ણ ને દોષ-રહિત બોલી શકે છે તેમ તો નથી જ; તો પછી ભૂલ હોય તેને ભૂલ જણી શા માટે જતું કરવું ન લેઈએ? આ વસ્તુ સત્ય છે, પણ

શાસ્ત્રરૂપ દીપક પાસે વસ્તુ લાવ્યા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ યથારૂપે સમજાતી નથી. જેમ કોઈ ચોક્કસી સોના ચાંદીને પરીક્ષા કરવાના સાધનથી તપાસે છે, તેમ શ્રીમદે જે લખ્યું છે તે નિર્ગન્યપ્રવચનની કસોટીથી તપાસીએ તો આપણને સાદ્ સાદ્ તેમનાં વચનોની વસ્તુ-સંકલ્પના સમજાશે. આશય એ છે કે તેમણે જે લખ્યું છે, તે આપણી મર્યાદિત બુદ્ધિ સાથે નહિ, પણ શાસ્ત્રપ્રમાણ સાથે વિચારીએ ને તેનું નિરીક્ષણ પણ શાસ્ત્રધીજ કરીએ.

વર્ષ ૧૬ માં પહેલાંથી ૧૭ માં સુધી પુષ્પમાળાનાં પુષ્પ તરીકે ૧૦૮ વચનો તેમણે લખ્યાં છે, તે અવસ્થા સમજવા યોગ્ય છે ને અમલમાં મૂકવા યોગ્ય છે. સારામાં સારો અભ્યાસી જે વિચારીને બતાવી ન શકે તે તેમણે એટલી નાની વયમાં લખી બતાવ્યું છે. ૧૬ માં વર્ષ પહેલાંની કવિતાઓમાં (અંક ૨) “કાળ કોઈને નહિ મૂકે,” તથા (અંક ૩) “સાલખી સુખદ હોય” એ છંદો વગેરેમાં ઘણું રસિક લખ્યું છે. તે વાંચતાં હૃદયને આનંદ ને મીઠાશનો અનુભવ થાય છે. અંક ૪ માં લખ્યું છે, તે દશવૈકલિકના ચતુર્થ અધ્યયનનાં ગણપદનો અનુવાદ છે. ઉપરાંત છૂટક જુદાં જુદાં અધ્યયનોનો આશય પણ તેમાં છે. કહેવું જોઈએ કે, જે જે અનુવાદ છે, તે સારી ને અવશ્યિત ભાષામાં મુનિઓને અંગે છે. એમ તેમણે ૧૫ અંક સુધી જુદું જુદું પણ સાદું લખ્યું છે.

ત્યારપછી ૧૬મા વર્ષમાં તેમણે “ભાવના બોધ” લખ્યો છે. તેમાં વિવેચનો સાથે દષ્ટાંતો તથા કવિતાઓ આપ્યાં છે. એક એક ભાવના વિષે ઘણો સારો બોધ તેમણે આપ્યો છે. યાદચિત્તમાં અંતર્દર્શનમાં તેમણે વિચાર્યું કે “અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા” ને કહે છે કે નિવૃત્તિને પકડ ને પ્રવૃત્તિને છોડ. આવી રીતે બાર ભાવના તેઓ પૂર્ણ કરે છે.

પછી સત્તરમા વર્ષમાં તેઓ આવે છે. ત્યાં “મોક્ષમાળા”નું પુસ્તક તેઓ લખે છે. પ્રથમ તે પાંચનારને ભલામણ લખે છે કે તમે મારા કથનને બરાબર વિચારપૂર્વક સમજશો તો તમને તેમાંથી બહુ સમજવાનું ને જાણવાનું મળશે; આત્મશાન્તિ ને સદ્ગુણ, વિવેક, નીતિ વિગેરે મેળવી શકશો. આમ પહેલા પાઠમાં કહ્યા પછી ૧૦૮ શિક્ષા પાઠ સુધી પોતાના અભ્યાસાનુસાર-વિચારાનુસાર ને અનુભવ પ્રમાણે વીતરાગ પ્રવચનને સારી પદ્ધતિમાં તેઓ પાંચનાર પ્રતિ પ્રમેષે છે ને સંભળાવે છે. પાંચક એક પછી એક ક્રમવાર શિક્ષા-પાઠને ધ્યાનપૂર્વક વાંચે તો અવશ્ય જૈનદર્શનનાં તત્ત્વોને પામી શકે.

અત્યાર સુધી શ્રીમદ્ પ્રતિમાની તરફદારીમાં કાંઈ પણ લખતા હોય તેમ જણાતું નથી. તેથી સમજી શકાય છે કે તેમને સાધુમાર્ગો સંપ્રદાયગત વ્યક્તિઓનો પરિચય રહ્યો હોવો જોઈએ. તેઓ આગળ એક જગ્યા પર લખે છે કે તેઓ જન્મથી સુસ્ત વૈષ્ણવ હતા, પણ પછી આગળ મંયોગવશાત્ પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુઓ સાથે પરિચય થવાથી જૈન ધર્મમાં તેઓ આવ્યા. આ વખતે પ્રતિમાના શ્રદ્ધાળુ સાથે પરિચય થયો હોત તો તેઓ ત્યારથી પ્રતિમાની તરફદારીમાં ખુશીથી લખત, પણ “ભાવના ઓધ” ને “મોક્ષમાળા” લખતાં સુધીમાં જે લખ્યું છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે તેમને સાધુમાર્ગોના પૂરો પરિચય હતો. એક પંક્તિમાં લખ્યું છે કે:

“પુષ્પાંબરી જ્યાં ફુલાય, જિનવરની ત્યાં નહિ આજાય,”

“સર્વ જન્મું દગ્ધો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય;”

તેમના વિચારો ગદ્ગદાય છે. ગમે તેમ આપણે ધારીએ, પણ અત્યાર-
સુધી તેઓ પોતાના વિચારો જે ગતાવી શક્યા છે, તેમાં તદ્દન સ્વ-
લંબતા જણાતી નથી, પણ પરચિત્તતા દોષ એમ જણાય છે. એટલે
કે અત્યારસુધી સખચામાં ખીન્ન કોઈની મદદ લેવી જોઈએ, ને
પોતાની લેખનશૈલી, વિચાર, અભ્યાસ સાથે કોઈ સારી અભ્યાસી
સાધુમાર્ગી અક્ષિના વિચારો લેવા જોઈએ, કારણકે એકસરખા
વિચારો એક ખીન્નતા વિચાર-અભિપ્રાય સાથે સચવાઈ રહ્યા છે.
પ્રતિમા સંજોગી થોડા પણ વિચાર કોઈ રીતે તેમણે દર્શાવ્યા નથી.
આગળ જતાં ખીન્નજ વર્ષમાં તેઓ પોતાના વિચારનો એકદમ
પક્ષેડા કરે છે.

મનુષ્યજન એવુંજ છે કે દુબેશાં વિચારો એક રૂપે રહી
શકતા નથી. શ્રીમદ્ના વિચારો દરે તેઓના સંજોગ, સ્થાન ને વય
ગદ્ગદાની સાથે ગદ્ગદાય છે. વિદ્યાર્થી જેમ મધ્યશાળામાંથી નીકળી
વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ કરે છે, ને કોઈ જુદુંજ જુએ છે, તેમ શ્રીમદ્
યુવાવયમાં આવતાં અને જૈન દર્શન વિષે અભ્યાસ વધતાં કોઈ જુદું
જ જુએ છે, એટલે દરે સ્વતંત્ર વિચારમાં તેઓ પ્રવેશ કરે છે,
ને પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો ગતાવે છે.

વર્ષ ૧૮ તથા ૧૯ મું

કોઈ પણ વાચક સમજી શકે તેમ શ્રીમદ્ના આ સંગ્રહ ભાગને
વર્ષમાં ને નાના નાના ભાગો ને અંકોમાં વહેંચી દીધેલ છે, જે કે
આગળ પ્રકાશકને સાફ ન સમજવાથી કે અચળર પ્રાપ્ત ન થવાથી
ગુચ્છવગ્ન થયેલી જણાય છે. ૧૬ મા વર્ષ પહેલાં ને ૧૫ મા અંક
સુધી પ્રકાશકે જણાવ્યું છે. ૧૬ મા વર્ષમાં ને ૧૬ મા અંકમાં
“ ભાવના ઓથ ” છે. ૧૭ મા વર્ષમાં અવધાનમાં કરેલી કવિતાઓ
૧૭ મા અંકમાં, ને ૧૮ મા અંકમાં “ મોક્ષમાળા ” છે. દરે ૧૯ મો
અંક શરૂ થાય છે.

સંસ્કારનું બળ—[૧૯ મો અંક]

તેઓ લખે છે કે—

“લઘુ વયથી અદ્ભુત યથા, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;

*

*

*

*

“જે સંસ્કાર યથા થઈ, અતિ અભ્યાસે ઠાય.” (અંગ ૮)

પોતાના સંબંધે તેમણે આ અંગત વિચારો જણાવ્યા છે. વાતો નફન મત્ય છે કે આટલી વયે તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિચારો આવવા ને પૂર્વ સંસ્કારના બળ સિવાય કેમ બની શકે? કોઈ પણ વિચારક મનુષ્ય અવશ્યક કબૂલ કરશે કે આ સંસ્કારી પુરુષ છે.

કાળજાની કોટડી—[૨૦ મો અંક]

તેમણે જણાવ્યું છે કે,

“કુટુંબરૂપી કાળજાની કોટડીના વાસથી સંસ્કાર વધે છે..... એકાંતથી જરૂરો સંસ્કાર ક્યારે થવાનો છે, તેનો જોયો હિસ્સો પણ તે કાળજી રૂઢમાં રહેવાથી થવાનો નથી.”

આ વર્ષથી લખવાની અને વિચારની શૈલી બદલાય છે. પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિનો આવિર્ભાવ થાય છે, તે સૂચોટપણે તેઓ લખે છે. હવેથી તેઓની જગ્યા વિચારકમાં ને સ્વતંત્રપણે હિતર આપવામાં આવે છે. સ્વતંત્રપણે કે નિર્ગૂણ્ય પ્રવચનમાંથી હિતર આપતા દોષ, પણ જે સીધું ને સાદું દોષ, તે સાથે આપણો સ્વસ્થ પણ વિરોધ ન દોષ.

જૈન સમાજ વિષે—[૨૧ મો અંક]

શ્રીમદ્ અન્ય લખતા દોષ તેમ એક મોટો લેખ લખી રહ્યા જણાય છે, અથવા કોઈની કિપર મોટો પત્ર લખતા દોષ એમ લાગે છે. જૈન માર્ગ વિષે નિરીક્ષણ કરતા દોષ તેમ નિરીક્ષક તરીકે લખે છે:

“અત્યારે વીતરણ દેવને નાથે જૈન દર્શનમાં એટલા બધા મન સાટે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે પણ સત્કૃપ, ન્યાસિદ્ધી વીતરણ દેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન દોષ ત્યાંસિદ્ધી, કહી મુકાય નહિ.”

“એટલા બધા મનો સંબંધી સમાધાન થઈ નિઃશંકાપણે વીતરણની આજ્ઞાએ માર્ગ પ્રવર્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ.”

આગળ લખે છે કે—

“ દુષમ કાળના પ્રતાપે જે લોકો વિદ્યાનો ષોધ કર્ષી રાખ્યા છે, તેમને ધર્મવત્ત્વ પર મૂલ્યથી અદ્ધા જણાતી નથી. જેને કંઈ સરસતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઈ ગતાગમ જણાતી નથી. ”

“ કેળવણી વમરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યા છે કે આપણા આપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાંજ આપણે પ્રવર્તવું જોઈએ; અને તે મત સત્ય હોવો જોઈએ: તેમજ આપણા ગુરનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ:—પછી તે ગમે તો રાષ્ટ્રનાં નામ પણ જણાતા ન હોય, પણ તેજ મહાજ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઈએ. ”.....

આ આખો લેખ વાંચતાં જણાશે કે જે શ્રીમદ્ “મોક્ષમાળા” લખતા હતા તે અત્યારે વસ્તુતઃ નથી. તેમાં ગુરત્ત્વ ઉપર તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ભાર આપી તેમણે લખ્યું છે. આજે ગુર પર, ધર્મ પર, તેઓ કંઈ વિચિત્ર લખે છે. આજે પોતે તદ્દન સ્વતંત્ર વિચારક છે ને પોતે ઉપદેશક થતા હોય એમ લાગે છે. ખરી રીતે વિચારીએ તો જૈનદર્શન વિષે તેમણે જે લખ્યું છે તે કંઈ ખોટું નથી. પણ અંદર જે કટાક્ષ છે, તે થોડે થોડે ધીમે ધીમે હવે ખડાર આવે છે. આગળ લખે છે કે—

“ ત્યાગી સિવાયના, પરાણે ગુરુઓ થઈ પડેલા, મહાવીરદેવના માર્ગ-રક્ષક તરીકે ગણાવતા યતિઓની તો માર્ગ પ્રવર્તાવવાની રૈક્ષી માટે કંઈ જોણવું રહેલું નથી, કારણ ગૃહસ્થને અણુત્રત પણ હોય છે, પણ આ તો તીર્થંકર દેવની પેઠે કમ્પાતીત પુરુષ થઈ બેસા છે. ”

તેઓ આ કીટીઓ લખે છે તે તદ્દન ખરી છે. સમાજમાં એવી સ્થિતિ આજે યતિવર્ગ બોગવી રહ્યા છે, છતાં મહાવીરના માર્ગ-દર્શક કે રક્ષક તરીકે પોતાને ઝાળખાવતા હશે. તેઓએ આ અનુમત્ય પોતાની હયાતીમાં મહાવીર પ્રભુના અનુયાયીઓમાં શ્રી મહાવીરના ગયા પછી વણાં વર્ષે લેયો. પણ એજ પ્રભુએ શ્રીમદ્ને ગયાને યોગ

વર્ષો ગયાં છે, તેટલામાં તેમના પોતાના અનુયાયીઓમાં પરિવર્તન થઈ રહ્યું જણાય છે. તેમનાજ કેટલાક અનુયાયીઓ આત્રમે આંધી બેસા છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે એક વ્રત પણ નહિ ધારણ કર્યા છતાં યતિવર્ગ રક્ષક તરીકેનો દાવો લાવે છે, તેમ આજે આત્રમમાં રહેનારાઓ એક પણ વ્રત નહિ ધારણ કર્યા છતાં શ્રીમદ્ના માર્ગદર્શક તરીકેનો, એટલું જ નહિ પણ પ્રભુ મહાવીરના સાચા માર્ગે ચાલનાર ને ચલાવનાર તરીકેનો દાવો કરે છે અને પોતાને તે રૂપે લોકો આગળ ઝાળખાવે છે. ખીજાને તેઓ મિથ્યાત્વી કહે છે, ને સમજે-સમજાવે છે કે સાચા સમ્યક્ત્વી હોય તો તેઓ જ આજે આ શલિશાલમાં છે. આ નિયતિ શ્રીમદ્ જો જાણતા હોત તો તે વિષે તેઓ કેવું લખત ? તેઓના અનુયાયીઓ પોતાને એક પણ વ્રત હોવાની સાદ્ સાદ ના કહી દે છે, કારણકે તેઓની રીતસાત તદ્દન અત્યાગીપણાની દેખાય છે. તોપણ તેઓ કહે છે કે મોક્ષમાં જવાની માર્ગદર્શિકા કુંચીઓ જેવી અમે શ્રીમદ્ના ઉપદેશથી જાણીએ છીએ તેવી આજે કોઈ જૈન માર્ગમાં મહાનતધારીઓ પણ જાણતા નથી ! એટલે તેઓના સર્વ અનુયાયીઓ (શ્રીમદ્ના વખતમાં શ્રીમદ્ માત્ર એકલા હશે) આજે પરાણે ગુરૂ હોવાનો દાવો યતિઓની પેઠે જ કરી રહ્યા છે.

શ્રીમદ્ લખે છે કે “ વિદ્વાનો ઓધ જે લોકો લેઈ રહ્યા છે તેઓને ધર્મતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા જણાતી નથી. ” આ આશયથી સમજાય છે કે કેળવણી લીધેલો વર્ગ તેમના શિષ્યવર્ગમાં આવી ઘસ્યો જણાતો નથી. તેઓએ ધર્મતત્ત્વ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હશે, પણ કેળવણી ઉપર તે છાપ પાડી ગઈ નહિ હોય, તેમજ કેળવણી વગરના લોકો પણ પોતાનો ધર્મ મૂકી તેઓનો પંથ સ્વીકારી ગઈ નહિ હોય, અથવા જેઓ પોતાના ધર્મને વગળી રહ્યા હશે, ને આપ-લલના ધર્મને આગળ કરતા હશે, તેઓની ઉપર પણ તેઓ છાપ પાડી ગઈ નહિ હોય. આથી તે બંને વિષેનો પોતાનો કંટાળો તેઓ બહાર કાઢે છે.

મરીબાઈ દોવાથી દીક્ષિત થયા તેનો કે સમજાયુ ન પડી ને થયા તેનો ? કે સારી સમજાયુ હતી છતાં ન થયા તેનો ? કે મૂડીદાર મોઢાં મૂડી છોડી ન થયા તેનો ? આ બધી સ્થિતિમાં આપણે દોષ કોનો માનવો ? કે પછી દુષ્કર્મ કાલનો ? ત્યારે સારો સમય હતો, ત્યારે વણા મુખી ને મુન મનુષ્યો ત્યાગી થતા હતા. આજે સમય અદ્વાયો છે. મુખી છે તેને ત્યાગ ગમતો નથી, મુન છે તેને પરજોડનો વિશ્વાસ નથી. એટલુંજ નહિ પણ મુન મનુષ્યોને વિષયો છોડવા ગમતા નથી. શ્રીમદે સમાજની વસ્તુસ્થિતિની જે રીકા કરી છે તે પોતાના અસ્થિર સ્વભાવનું પરિણામ છે. કારણ એ છે કે તે વસ્તુ પોતાના અને સૌ શ્રેષ્ઠના દાખલા ઉપરથી સમજી શકાય તેવી છે. ત્યાંમુઢી મનુષ્ય ગરીબ હોય છે ત્યાંમુઢી આસ્તિક ને વિનયી હોય છે, પણ ત્યારે ધનાઢ્ય કે સમર્થ થાય છે ત્યારે તે સદન ઉદ્ધત ને ગર્વિન બને છે; એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટો નાસ્તિક થાય છે.

જૈનદર્શનમાં આજે સારામાં સારા અધ્યાત્મીઓ છે ને મૂડીદાર બુદ્ધિઓ પણ છે; છતાં થોડો પણ ત્યાગભાવ વર્તનમાં ન મૂકે, તો તે શરમનો વિષય છે કે ગરીબાઈમાંથી દીક્ષિત વર્ગ કોનો થાય છે તે શરમનો વિષય છે ? ગમે તેમ માનો, પણ મોટી મોટી વાનો જ કરવા કરતાં જેઓ લેશ પણ અમલમાં મૂકે છે તેઓને માટે તે સાફ છે.

પ્રતિમા વિષે

હવે શ્રીમદ્ કબે છે કે—

“જે સધના મતોમાં કેલકાને તો સદન વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ એમનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા કેવળ તેને કલ્યાણે છે. આ મોટા વિવાદ આ કાલમાં ન પડ્યા હોત તો ધર્મ પામવાનું હોકાને બદલું હુલસ થત.”

“બીજા કાલમાં પ્રથમ હું પણ ચણ્યા હતા. મારી નિદાયા સીદવાર દેવની આજ્ઞાના આરાધક સહી છે, જેમ સત્યવાની ખરૂર કરી દઈ દર્શાવું

હું કે પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે; એટલે કે જિનપ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત અને અનુભવોક્ત-અનુભવમાં લેવા ગોચ્ય-છે. મને તે પદ્યોત્તિ ને રૂપે જોધ થયો, અથવા તે સંબંધી મને જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ. ”

હવે એટલું કહેવું આ સ્થળે બસ છે કે શ્રીમદ્ પોતે કહે છે કે એક વખત બીજા ભાગમાં-પ્રતિમા નહિ માનનાર પક્ષમાં હતો, પણ હવે નથી. હવે પોતાને પ્રતિમા તરફની જે શંકાઓ હતી તે રહી નથી, ને પ્રતિમા છે તે પક્ષ સાચો છે. આટલેથી શ્રીમદ્ નથી અટકતા; પણ આગળ તેમને વિષે કોઈ પણ શંકા ન લાવે તે માટે ને પોતાના વિષયને પૂરવાર કરવા માટે ચાર કલમો તેઓ લખે છે ને વળી અ-આ, એમ છેક અં-અ: સુધી કલમો ઘડી કઢાડે છે. ત્યારપછી તેઓ લખે છે:—

“દ્વંકમાં પાંચ પ્રકારના પ્રમાણથી તે વાત હું સિદ્ધ કરું છું. ૧ આગમ પ્રમાણ, ૨ ઇતિહાસ પ્રમાણ, ૩ પરંપરા પ્રમાણ, ૪ અનુભવ પ્રમાણ, ૫ પ્રમાણ પ્રમાણ.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રમાણ લખી, આગમ પ્રમાણની વ્યાખ્યા કરવા જતાં આગમની વ્યાખ્યા તેઓ કરે છે કે—

“આગમ કોને કહેવાય, એની પ્રથમ વ્યાખ્યા થવાની જરૂર છે..... કેટલાંક પ્રમાણો-આગમનાં-સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઈત્યાદિની આવશ્યકતા છે. કુતર્કથી જો તમે કહેતા હો તો, આખા જૈન દર્શનનું પણ ખંડન કરી દર્શાવું, પણ તેમાં કદયાણ નથી. ”

પાંચ પ્રમાણ વિષે તેમણે લખ્યું છે, પણ એક પણ પ્રમાણ તેમણે આપ્યું નથી. શા માટે તેઓએ તે લખવું મૂકી દીધું છે ? હૃદયમાં છૂપો અગ્નિ કે પ્રપંચ હતો, તે પોતે બીજાને ખુદ્દા હૃદયથી બતાવી આપ્યો છે કે જે કુતર્ક કરે તો આખા જૈનદર્શનનું ખંડન કરી બતાવું; પણ જૈનદર્શનનું ખંડન તેઓ કરી દેખાડતા નથી, તેમ પ્રતિમાનું મંડન એક પણ પ્રમાણ આપી તેઓ કરી આપતા

નથી. જો એક પણ પ્રમાણ આપવાનું હતું નહિ, તો ચા માટે એક અન્ય લખતા હોય તેમ મોટા ખટાણાપ ક્યો હશે? પ્રતિમા તરફ રૂચિ તેમને થઈ, તો તેમની મરણ; તેમની પાસે જો પ્રમાણ નથી તો પછી પ્રમાણ છે એમ કહેવાથી શું એ વાતો સિદ્ધ થઈ જશે? કોઈ પણ વાચક ત્યારે તેમનાં આપેલાં પ્રમાણોનાં નામ વાંચી, તે પ્રમાણની વ્યાખ્યા નહિ વાંચે, ત્યારે તેમને વિષે કેવો ખ્યાલ આવશે? વાચક એટલે મુઠ્ઠી ચાલ્યો જશે કે ખીંછ આખતમાં ગમે તે હો, પણ આ આખતમાં શ્રીમદ્ અવસ્થા ખોટા છે; નહિતો, ચા માટે પાંચ પ્રમાણનાં નામ આપી, એક પણ પ્રમાણની વ્યાખ્યા કરીને તેમની સાધ્ય વસ્તુ-પ્રતિમાને સિદ્ધ કરી બતાવતા નથી?

આ સ્થળે એ વિચાર આવે છે કે પાંચ પ્રમાણ તેમણે જે બતાવ્યાં, તે પાંચ પ્રમાણ જૈન સાહિત્યમાં છે કે તે સિવાય અન્ય કોઈ પુસ્તકમાં છે? આપણે જાણીએ છીએ ત્યાંમુઠ્ઠી કરી ચક્રાય છે કે એ પાંચ નામ એકેએમાં નથી. જૈનદર્શનમાં તે વ્યાખ્યા પ્રત્યક્ષિમાં પ્રત્યક્ષ, અતુમાન, ઉપમાન ને આગમ એ ચાર પ્રમાણ છે; પણ શ્રીમદે ગણાવ્યાં તેમાંનું એક આગમ સિવાય ખીન્નું કોઈ પ્રમાણ નથી. નૈયાયિકો, વેદાંતના અભ્યાસીઓ, તે જીન સાહિત્યકારો પણ તે ચાર પ્રમાણને પ્રમાણમૂત ગણે છે. ઇતિહાસ પ્ર૦, પરંપરા પ્ર૦, અનુભવ પ્ર૦ આવાં નામે ગોઠવતાં તેમને મગજમાં શું ખ્યાલ નહિ આવ્યો હશે કે આમ કહેવા જતાં અવસ્થા દું ખોટા કરીશ? પણ હાથે છે કે એ રીતે લોકોને સમજાવી લઈ ચક્રાશે એમ સમજ તેમણે ચક્રાવી લીધું હોવું જોઈએ; અથવાતો ખુદ્ધિના કપાટામાં ખીન્ન ચાર પ્રમાણો ગોઠવી દીધાં હશે. ગમે તે હો, પણ એક આગમ પ્રમાણ આપી સાધ્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરી દોત તોપણ દષ્ટ હતું.

કલમ સંબંધી વ્યાખ્યા.

પાંચ પ્રમાણો બતાવ્યાં તે પહેલાં તેમણે કેટલીક કલમે બતાવી છે. તેમાં તેઓ લખે છે કે—

“ (૧) કોઈ પણ વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન થાય તેમ પ્રવર્તેડું, એ મુખ્ય માન્યતા છે. ”

“ (૨) પ્રથમ પ્રતિમા નહિ માનતો, અને હવે માનું છું, તેમાં ખસપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઇ તેથી માન્ય રાખું છું. ”

આ પ્રમાણે પોતાની વસ્તુ સત્ય છે તે જણાવવા એક પછી એક કલમો યુક્તિપુરઃસર તેમણે લખી છે. શ્રીમદ્માં અધિકતા એ હતી કે એટલી છોટી ઉમરમાં યુક્તિયુક્તતા સાથે બુદ્ધિવૈભવ જણાતો હતો; ને આ કલમોમાં તેમણે પોતાની બુદ્ધિમતાનું દર્શન કરાવ્યું છે. મનુષ્યને જ્યારે બુદ્ધિવૈભવ હોય છે, ત્યારે તેને જે બાબતમાં જવું હોય તે બાબતને સવળી તે બતાવી શકે છે; ને ઈતર મનુષ્યોને મનાવવા તે વખતે તે પોતાનું બુદ્ધિબળ તૈયાર કરે છે. શ્રીમદ્ માટે પણ તેમજ થયું છે. આટલાં વર્ષ સુધી તેઓ શાને પ્રતિમાની તરફેણમાં રહ્યા હશે, એમ શું પ્રશ્ન નથી થતો ? હવે શાને પ્રતિમાની તરફદારી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતા હશે ? શું અત્યાર સુધી તેઓ સમજી શક્યા નહિ હોય ? આવા બુદ્ધિમાનના મગજમાં કંઈ બીજો પડદો રાખ્યો કે જેથી તે સમજી ન શક્યા ? શું અત્યાર-સુધી તેમણે જિનાગમો નહિ વાંચ્યાં હોય ? એવો કયો પ્રસંગ આવી પડ્યો કે જેથી તેમને પ્રતિમાની તરફેણમાં જવું પડ્યું ? આવી અનેક દૃષ્ટનાઓ આખું પુસ્તક વાંચતાં વાંચનારને આવ્યા સિવાય રહી શકતી નથી. ગમે તેમ હો, પણ આ લેખ વાંચતાં આપણને લાગી આવે છે કે તેમના હૃદયમાં ત્યારે મહાન પરિવર્તન થયું હતું. હવે તે પરિવર્તન ન્યાયશીલ છે કે નહિ તે તો કોઈ તટસ્થ વિચારક સમજી શકે. પણ તેમણે પ્રથમ કહ્યું છે કે જો તમે કહેતા હો તો કુતર્થથી આખા જૈન દર્શનનું ખંડન કરી બતાવું, તો પછી આમાં શ્રીમદે કુતર્થની ઘટના નહિ કરી હોય તેની શી ખાતરી ? ખંડન કરવાની શક્તિ જો તેઓમાં છે, તો પ્રતિમાનું મંડન કરવામાં એ શક્તિ કેમ ન વાપરી હોય ? મનુષ્ય પોતે જ્યારે અનુભાવથી પ્રગતિ

કરે છે, ત્યારે સદૃશ તેના કાર્યમાં ઝલ્લતા-સરલતા દેખાય છે; પણ ત્યારે વફાવાળી પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તેના કાર્યમાં-આદર્શમાં અઝલ્લતા-વફતાનાં પ્રતિબિમ્બો દેખાય છે. મનુષ્ય પોતે જ પોતાની કંઈકી યુક્તિ બતાવી આપે છે. શ્રીમદે આમાં યુક્તિ રચી છે, તે તેમના લેખમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

* * * * *

“ છેવટની લલામણ ”

“ હવે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમાથી એકાન્ત ધર્મ છે એમ કહેવા માટે. અથવા પ્રતિમાપૂજનનો લાભ સિદ્ધ કરવા માટે, એ આ લઘુ ગ્રન્થમાં કલ્પન ચલાવી નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયા હતાં તે દૃઢમાં જણાવી દીધાં.”

શ્રીમદ્ ઉપરનાં વાક્યોમાં લખે છે કે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમા માટે જે જે પ્રમાણો જણાયા તે જણાવી દીધાં. આમાં ક્યાં એકે પ્રમાણ જણાવ્યું છે ? છતાં તેઓ કહે છે કે પ્રમાણો હતાં તે અધાં જણાવી દીધાં, એમાં કેટલું સત્ય છે ? પુસ્તકમાં ઉપરનાં વાક્યોની ઉપર પાંચ દુદ્ધરીઓ છાંપી છે તો મું તે પાંચ પ્રમાણની મૂળી દર્શો ? એ જગ્યાએ પાંચ પ્રમાણો મૂકવાં જોઈએ પણ એકે પ્રમાણ બતાવી નહિ ચકવાથી તે જગ્યાએ નિશાની મૂળી એ વિષયને પૂર્ણ કર્યો દર્શો એમ સમજવું પડે છે. આને શુદ્ધ સમજવી કે તર્ક કરવાની પદ્ધતિ સમજવી ? શોડો ગાય છે કે “ એક મણમાં છે ચાર તોલાની જૂલ જો; ” એક મણમાં ચાર તોલાની જૂલ છે તોપછી પાછળ રહ્યું મું ? આટલા લઘુ ગ્રન્થમાં પાંચ પ્રમાણો કહી એક પણ પ્રમાણ બતાવાય નહિ તો તેમાં કેટલી જૂલ સમજવી ? કદાચ આટલું લખતાં લખતાં કોઈ બીજો મોટો ફેરફાર થયો હોત ને લેખ અપૂર્ણ રહ્યો હોત તો માની ચકાવ કે અપૂર્ણ રહેવાથી પ્રમાણો આપવાં રહી ગયાં છે; પણ તેમ થયું નથી. છતાં બીજા

જતાવ્યાં, તેમાં જિનપ્રતિમાનું દર્શન પૂજન આવશ્યક છે એમ કોઈ જગ્યાએ આગમોમાં જણાવું નથી. લોકોના દિલમાં એ શંકા રહેતી હશે કે જે પ્રતિમા નથી, તો પછી દેવલોકમાં ને પવિત્ર ઉપર પ્રતિમા સંબંધી વાતો આગમોમાં શા માટે કહી હશે ? આ શંકા શી છે. ઉત્તર એ છે કે તિર્થંકલોક ને ઉર્ધ્વ (દેવ) લોક યાત્રિત છે અને તેનું વર્ણન ને તેમાં રહેલી અનેક વસ્તુઓનું વર્ણન જે વખતે શાસ્ત્રકારો કરે છે, સારે અંદર જિનપ્રતિમા, નાગપ્રતિમા, ને અનેક દેવની પ્રતિમાઓ છે, તેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારો પણ સાથે સાથે આપે છે. જિનપ્રતિમા, જિનદાદા વિગેરે પ્રત્યે દેવો બહુ માનથી વર્તે છે; પણ આથી એમ સમજવાનું નથી કે મિથ્યાત્વી દેવો જિનપ્રતિમા પ્રત્યે માનથી-ગ્રેમથી નથી વર્તતા ને એક માત્ર સમ્યક્ત્વી દેવો જ વર્તે છે. વળા એમ પણ સમજવાનું નથી કે મનુષ્ય લોકમાં કલ્યાણ-શિક્ષાપી મનુષ્યો જેમ જિનગૃહમાં જાય છે, તેમ દેવો કલ્યાણાર્થી ધર્મ હમેશાં એ સિદ્ધાયતનો-જિનગૃહોમાં જાય છે. વસ્તુ એ છે કે જેમ મનુષ્યલોકમાં દીપોત્સવી જેવા શુભ પ્રસંગે મનુષ્યો અનેક સ્થળે જુદાં જુદાં સ્થાનકે રૂઢિચઢ થઈને કે પરંપરાને અધીન થઈને જાય છે, તેમ દેવો પણ રૂઢ વ્યવહારને વશ ધર્મ હિતપત્ર થવાના પ્રસંગે કે પછી ત્યારે આવશ્યકતા પડતી હોય ત્યારે પોતાને આવશ્યક છે કે હિત રૂપ છે એમ સમજી દરેક પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ ધર્મ-નિમિત્તે દેવો તેમ કરે છે, તેનું શાસ્ત્રકાર કહેતા નથી. મનુષ્યલોકમાં અશાસ્ત્રિત પ્રતિમા સંબંધી શાસ્ત્રકારો કંઈ વાતો કરી નથી. મનુષ્ય લોકમાં પ્રતિમા સંબંધી સિદ્ધાયતનોની વાતો કરી તે પણ શાસ્ત્રિત પ્રતિમા વિષે છે, નહિ કે અશાસ્ત્રિત પ્રતિમા વિષે. દ્રાપદી સ્વયંવર-મંડપમાં જતાં પહેલાં જિનપ્રતિમાનું પૂજન કરે છે એ વાતો છે, પણ તે વખતે શંકા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે તેને ધર્મરૂચિ હતી કે પરજીવાની લગતી હતી ? તેણીએ પાંચ પાતિને વરમાળા આરોપી એ શું સમ્યક્ત્વી હોવાનો દાખલો છે ? કે તે નિદાન-

વશવર્તી મિથ્યાત્વી હોવાનું પૂરવાર કરે છે ? જો કે તે જગ્યાએ જિનપ્રતિમાની વાર્તા છે, તે અર્હન્તો ને ભગવતોને નમસ્કાર હો, તેમ પણ છે; પણ તેથી ત્રીપદી સમ્યક્ત્વી છે તેમ સિદ્ધ થતું નથી. દર્શીકત એ છે કે આજે સમાજમાં ઘણી જગ્યાએ મનુષ્યો જાનાદિ જેવા ગુણ પ્રસંગમાં પોતાની કુલપરંપરાને વશ થઈ દેવ દેવીઓનાં મંદિરોમાં જાય છે, ને ત્યાં કેટલોક ખર્ચ કરે છે; તો તે વખતે જનારનો આશય શું હોઈ પણ ધર્મમાં ધર્મ-નિષ્ઠ હોવાનો પ્રસંગ અતાવવાનો છે કે તેનો આશય પોતાનું શર્પ મુખ રૂપ હોય ને વિધન ન આવે તે સંબંધી છે તે સમજવું જોઈએ. ગમે તે હો, પણ એ જગ્યાએ ત્રાતાસૂત્રમાં ત્રીપદીના અધિકારે હાકની કેટલીક પ્રતિઓમાં થોડો પાટપ્રક્ષેપ થયો હોય એમ કેટલીક જુની પ્રતિઓમાં જોતાં માલૂમ પડે છે. ઉપાસક દયાંગ ને ઔપપાતિક સૂત્રમાં પણ આનંદ શ્રાવક ને અમરના અધિકારે થોડો ફેરફાર હોય એમ બહાર આવેલાં કેટલાંક પુસ્તક ઉપરથી સમજાય છે. એટલે તે સૂત્રમાં સંસ્કૃત ઉપરથી યત્ દિવિત ફેરફાર તેના મૂલમાં થયો છે. (જુઓ એશિયાટીક સોસાયટી તરફથી બહાર પડેલું ઉપાસક દયાંગ સૂત્ર) ઉપાસક દયાંગમાં કે ઔપપાતિક સૂત્રમાં એવી સંદિગ્ધ દર્શીકત છે કે “અન્યનીચિકનાં ગ્રંથણ કરેલાં અર્હન્ત ચૈત્યોને વાંદવાં પૂજવાં નહિ” એમ સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરતાં આનંદ શ્રાવક કહે છે, એ ઉપરથી પ્રતિમાની તરફદાર વ્યક્તિ એમ સિદ્ધ કરે છે કે સ્વતીચિકનાં ગ્રંથણ કરેલાં ચૈત્યો વાંદવાં પૂજવાં.

પ્રતિમા સંબંધી વિવેચન.

વસ્તુ એ છે કે અશાશ્વત પ્રતિમાના સંબંધમાં ત્રીપદી, આનંદ શ્રાવક ને અમર વિષે યત્ દિવિત સંયયાત્મક દર્શીકત છે, એ ઉપરથી પ્રતિમાપૂજન સિદ્ધ થતું હોય તો બલે; પણ એમાં એકે વાર્તા સ્પષ્ટ નથી કે ત્રીપદી જૈન હતી, તથા આનંદ શ્રાવક પૂજન

કરવા હમેશાં ચૈત્યગૃહમાં જતો હતો કે એક પણ વખત ગયો હતો, તેમ તેણે ચૈત્યગૃહ કહાન્યું હતું. પણ એ વાતી તેમના ધર્મને અંગે સ્પષ્ટ નિકળે છે કે તેઓ પૌંવધયાગમાં ધર્મધ્યાનાદિને માટે ઘણો વખત રહેતા હતા.

મનુષ્ય હમેશાં પોતે જે આણુમાં હોય તે તરફ પોતાનું વલણ ન્યાયની કે અન્યાયની રીતે કરતો હોય છે. સાક્ષાત્ તીર્થંકર ત્યારે પ્રત્યક્ષ હતા ત્યારે તેમની પ્રતિમા કે તેમનાં પગથાંને પૂજવાની મનુષ્યોને આવકોને થી આવશ્યકતા હતી ? ને અમૃતપાન પ્રાપ્ત થયું તો પછી અન્ય પાનની શું જરૂર હોય છે કે ? ત્યારે આને તીર્થંકર સંસ્થાન નથી, તો પછી સંયોગવચાત્ મનુષ્ય—આચાર્યો એવી કલ્પના કરે કિંવા એવી યોજના થી કહાડે તેનાં શું આશ્ચર્ય ? મનુષ્યના મનનાં એવા વિચારો ન આવે તો પછી તેઓ વસ્તુનો સ્વીકાર કેમ કરે ? પ્રભુની પ્રત્યક્ષ દયાતી છતાં તેમની પ્રતિમાની એટલી બધી અધિકતા વધારી દીધી કે અંધ શ્રદ્ધા અગ્રણીય થઈ પડી, ને સમાજ તેમાં લણાવા લાગ્યો. જે ધર્મ અદિસાને આટલું બહું માન આપી રહ્યો છે, ને માત્ર અદિસાના પાયા ઉપર અવલંબી રહ્યો છે, તેજ ધર્મના મૂળમાં દિસાનાં તરફોરેણ્ય તો તે ધર્મ થી રીતે ટકવાના હોતો ? મહાવીર પછી થોડા સૈદ્ધાંત આદ્ય ધર્મના મૂળમાં દિસાનાં તરફોરેણ્ય લાગ્યાં છે, ને આને સમાજસરને મહાવીરની ખાતર દિસા તે દિસા લાગતી નથી ! મહાવીરનું દર્શન દેવળ નિરૂપાધિ ને અદિસાના પાયા ઉપર રહેલું છે; તેજ દર્શન આને ઉપાધિના હરમાં દ્યતું વ્યવ છે. મહાવીરને ઝોળખવા માટે કે મહાવીરને વળગી રહેવા માટે મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમા વૈનદર્શનના અનુચાર્યોને અવલંબી લાગી; પરિણામ આને શું આવ્યું ? નાના મોટા દરેક ગ્રામ કે ગરેરમાં મહાવીર ને સર્વ તીર્થંકરોનાં અનેક મંદિરો, દેવમંદિરો થયાં છે ને ધર્મ રહ્યો છે. પ્રભુને એ મંદિરો જોઈતાં હતાં કે આપણને એ

આરામગૃહો—સુગંધી ગૃહો જોઈતાં હતાં ? પ્રભુને ત્યાં આવવું હતું કે આપણે પ્રભુને ત્યાં લાવવા હતા ? વસ્તુ એ છે કે પ્રભુએ “મા હણો,” “મા હણો” ઉપદેશ્યું, એનું કળ સમાજે ક્રેટલું હિસામાં લાવી મૂક્યું છે ! એટલુંજ નથી, પણ એને અંગે અનેક ખીણ પ્રવૃત્તિ પણ ઉભી થઈ છે. મૂલ આશય દયાનો હતો તે આજે સમાજ જૂલતો જાય છે. સમાજ આજે જ આ જૂલ કરે છે, એમ નથી; શ્રી મહાવીર ગયા પછી ઔદ્ધોની ઘણી ચડતી જોઈને જૈન સાધુઓ પોતાની હયાતી રાખવા માટે ને લોકોને જૈન રાખવા માટે આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા લાગ્યા હતા. તેઓએ માન્યું હતું કે હિસા-ધર્મ વધી જશે, પણ તેમને ખુશીથી કે નાખુશીથી આ રસ્તો સ્વીકારવો પડ્યા હતા. સમાજ હંમેશાં જડનો પૂજક છે, ચેતનની પૂજા તેને પસંદ નથી. ધારો કે આજ પ્રત્યક્ષ મહાવીર હાજર થાય તોપણ મનુષ્યવર્ગ તેના કરતાં તેની મૂર્તિની વધારે પસંદગી કરશે ! સમાજ સિદ્ધાન્તમાં કોઈ ખુદિથી પાર સત્યને જીવન માને છે, તોપણ મૂર્તિને આગળ નહિ કરવામાં આવે તો મનુષ્ય વર્ગ જૈન દર્શનથી ખસી જશે એ વાર્તા ત્યારે તે વખતે જૈન સાધુઓને સચોટ લાગી, ત્યારે તેઓએ ઔદ્ધની નકલ કરી; ને જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ હિસામાર્ગની પ્રવૃત્તિ વધવા લાગી. તેને માટે અનેક નાના મોટા ગ્રંથો ઉપરિચિત થવા લાગ્યા. મૂળ આગમો આ વસ્તુથી ખચી ગયાં છે, પરન્તુ તેની ઉપર અનેક નાની મોટી દીકાઓ થઈ છે, એ દીકાઓમાં શ્રેષ્ઠ કોઈ જગ્યાએ ચત્ત દિચિત્ત નિમિત્ત મળતાં તેઓએ ગરમડ કરી છે. સ્થાનાંગ સુત્રથી શરૂ કરી વિપાકસુત્ર સુધી નવાંગની દીકા અમલદેવસુત્રિએ લખી છે. એજ અમલદેવસુત્રિએ “સંમતિ નક” પર વિવેચન કરતાં તીર્થંકરની પ્રતિમાને વસ્ત્રથી ને અલંકારથી અલંકૃત કરવામાં મદાન પુણ્યની વાર્તા દર્શાવી છે. આજે વિચારક ને સુધારક સમાજને આવી જાગ્ય

પર મદને રિમત આવે છે કે શું આ જૈન દર્શન કે જે સૌ કરતાં આગ્રહ કૃત્ય કરે છે છતાં આવી આખતમાં સુંઘણું સુંઘવા વિચાર પણ નથી કરતું ? કોઈ પણ દર્શનની વાતો કરવા જતાં પોતાના માનીતા દર્શનની વધુ પડતી વધાર્થી કરવામાં જૈનોએ ઘેલછા કરી છે તેમાં તો કોઈ શક નથી.

સમાજની ઈચ્છા પ્રમાણે પ્રભુનો ઘાટ.

સુવર્ણ, ચાંદી કે કોઈ પણ જવાહીરથી પ્રભુને શૃંગારવા ને મુદ્રોક્તિત કરવા, ને જોતાં આનંદ થાય એ શું કલ્યાણનો વિષય છે ? પ્રભુને કોઈપણ ધાતુના ખનાવી ઘેરા, અથવા પાસે રાખવા, તેમ ન હોય તો દરેકજ દર્શન કોનાં કરવાં, આ દુગ્રીહન શું જૈન જ્ઞાનનું દર્શન કરાવે છે ? તેમ કરવામાં કોઈ આરી રીતે પ્રભુનો તેમાં ઈશારો છે ? આજે સમાજ પ્રભુનો ઘાટ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કરે છે, ને પોતાને ગમે તેવા અલંકારોથી પોતાના શરીરને શોભાવે તેમ પ્રભુને શોભાવે છે. વિચાર એ આવે છે કે આ હિપાધિ કરવી તેમાં જ્ઞાન દર્શન છે શું ? કે આ હિપાધિથી અચતું તેમાં જ્ઞાન છે ? મનુષ્યને ત્યાં-ત્યાં અજ્ઞાન છે, ત્યાંત્યાં તે આવી અનેક શુંચવણવાળી પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ સારી સમજણ પ્રાપ્ત થયા પછી મનુષ્ય મદન આ પ્રવૃત્તિથી છટી જાય છે. વીતરાગ દેવ જે તીર્થંકરો છે તેની સાથે પ્રેમ કરી જડમાં રાત્રીદિવસ આનંદ માનવો ને શું બુદ્ધ નથી ? એ જડ શું આપણા પ્રેમને જાણે છે, કે તે વીતરાગ આપણા પ્રેમને જાણે છે ? જે જડ આપણા પ્રેમની કિમત જાણતા હોય તો તેમ હોવું હજી છે; પણ તેમ નથી. સાચા પ્રેમનું પાત્ર એ ચેતન વીતરાગ દેવ છે કે જેને ફણે ફણે દુઃખમાં દુઃખના સાક્ષીદાર તરીકે મંસારવા જોઈએ ને ગમે ત્યાં જવાય તોપણ દુઃખનાં નિરૂપાધિપણે રાખવા જોઈએ. આનાં પ્રમાણે માટે આપણે શાસ્ત્ર જોઈએ ને આપણું દુઃખ જોઈએ. સમજતીસૂત્રમાં રહેલું શ્રી

મહાવીર પાસે સંલેખનાની રજા માંગી પર્વત ઉપર સંલેખના કરે છે, ત્યારે પર્વતના એક શિલાપટ પર બેસી રકંઠક એમ બોલે છે કે “હે ભગવન ! હે મહાવીર ! હું અહીં છું, ભવાન (આપ) ત્યાં છો; હું આપને વંદન કરું છું; આપ ત્યાં રહ્યા બુદ્ધો છો. આપની પાસે મેં પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યા હતાં, અત્યારે ફરીથી તે મહાવ્રતોને આપની સમક્ષમાં આપના જ્ઞાનની હાજરીમાં તપાસી જાઉં છું.” આમ રકંઠકે પોતાના હૃદયની સાક્ષીએ પ્રભુના જ્ઞાનની હાજરીમાં પ્રાર્થનાપૂર્વક ચારિત્રની આલોચના-આરાધના કરી લીધી; એજ પ્રમાણે શાતાસૂત્રમાં મેઘકુમાર અણુગારે પ્રાર્થના સાથે પાંચ મહાવ્રતની આલોચના કરી છે. એમ દરેક સ્થળે સંલેખનામાં ચેતનદેવ વીતરાગ તીર્થકરને મુનિઓ રમરણમાં લાવ્યા છે; પણ કૃત્રિમ સાથે આલપ સંલપ કોઇએ કર્યો જણાતો નથી. વસ્તુ એ છે કે એ જડથી વા કૃત્રિમ પ્રભુથી આત્માને આનંદ મળતો નથી. માયાવી જળથી તૃપ્તા છીપતી નથી. હૃદયને પછો કે કે પ્રેમ જોઈએ છે કે મહેનત ? મહેનત જોઈતી હોય તો જેમ ધનંજી આવે તેમ કરો; પણ પ્રેમ જોઈતો હોય તો ચેતનનો પ્રેમ માંગો; ચેતન સામું જોશે, તે ખુશી થશે, ને તેનાથી આનંદ મળશે.

પ્રભુ મારે હિંસા કરવી ઇંછ નથી.

અન્ય દર્શનીઓને ત્યારે પોતાના દેવ ગુરુઓનું સ્વાગત કરવામાં હિંસા કરતા જોઈએ છીએ, ત્યારે હિંસાનું અધિક સ્વરૂપ જોઈ આપણે શરમાઈએ છીએ; તેમજ અહિંસાવાદી જૈનો ને પોતાના માનીતા દેવગુરુની પાછળ તેવી હિંસાકરતા હોય તો પડી એ દિસા તે હિંસા નથી શું ? *શાસ્ત્રોમાં કહેલી હિંસા તે પણ ધર્મનું કારણ નથી. આમ ખુદ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય લખે છે. તથાપિ પ્રતિમાને ઓઠે જૈનો ત્યારે એ દિસા નથી એમ કહે છે, ત્યારે તેઓમાં જૈનત્વ છે એમ શું કાઠ પણ કપ્પૂર કરશે ખરા કે !

પ્રતિભાતી હયાતી તે વખતે હતી શું ?

શ્રીમદે પ્રતિભાતી આત્મમાં જવા આગળ પ્રમાણિતો હૃદયેષ ત્યારે બતાવ્યો, ત્યારે આપણને આટલી વાતો કરવી પડી. સાર એ છે કે કોઈ જગ્યાએ પ્રભુએ આત્મા આપી દોય, ત્યાં કોઈએ જણાવ્યો હોય તેમ લેવા પણ નિષ્કળનું નથી. ટ્રૌપદીની વાતો જણાવવામાં આવે છે, તેમાં પણ એટલી સ્પષ્ટતા નથી કે ટ્રૌપદી વતધારી શ્રાવિક છે. વળી એમ પણ જણાવ્યું નથી કે તે સમ્યક્ત્વ દર્શની શ્રાવિક છે. આનંદ માટે અને અમર માટે કંઈ જુદી રીતે સંચાલનક પાડો છે, પણ જેવી જોઈએ તેવી સાક્ષાત્ વાતો નથી, કારણ કે તે વખતે પ્રતિભાઓ કે ગિનિયિઓ દર્શાવે છે કેમ, અથવા શ્રાવકો કરાવતા દર્શાવે છે કેમ તે વાતો કંઈ નિષ્કળતી નથી. ત્યાં ત્યાં મહાવીર વિચારો દર્શાવે, ત્યાં ત્યાં અનેક સ્થળે શુણ્ડીય ચૈત્ય, પૂર્ણાચર ચૈત્ય વિગેરે અંતર આયતનો—ગૃહો દર્શાવે તેમ જણાવ્યું છે, પણ ગિનિયૈત્ય કોઈ સ્થળે દર્શાવ્યાં નથી. શ્રાવક લોકો ધર્મ પામ્યા પછી પોતાની પૌરુષશાળામાં ધર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરતા દર્શાવે, ત્યાં પણ ચૈત્ય વિષે, બિંબ વિષે કંઈ વાતો નથી.

ઐતિહાસિક પ્રમાણ શું કહે છે ?

ત્યારે હવે આપણે ઇતિહાસ પ્રમાણ વિષે વિચારીએ કે ઇતિહાસ તે વિષે શું કહે છે ? શ્રીમાન મહાવીરના વખત નુક્રીનો ઇતિહાસ આગમ સિવાય બીજો કોઈ આપણી પાસે નથી; અને આરમની વાતો આપણે અહીં સુધી કરી. મહાવીરના મથ પછીનો આગનુક્રીનો ઇતિહાસ કંઈ કંઈ જુદા જુદા સ્થળે જણાવે આવ્યો છે, તેમાં કેટલાક ઇતિહાસ જૈન પરંપરામાં, અનેક પુસ્તકોમાં પ્રચલિત રહે છે, તે કેટલાક ઐતિહાસિક પુસ્તકો પણ છે. જૈનેશ્વર લોકોની પણ શોધ આગનુક્રી ચાલુ છે. અનેક સ્થળથી જુદી

જુદી ભાંગી તુટી પ્રમાણુદર્શિકાઓ મળે છે. પોતપોતાને અનુકૂલ આવે તેમ તેને પ્રમાણુભૂત કોઈ કોઈ માને છે; પણ ત્રણા સ્થળથી પ્રમાણુભૂત નોંધ મળે તેજ ખરેખર વિશ્વસનીય લેખાય. આજે જૈન શ્વેતાંબર ભંડારમાંથી નિકળેલી નોંધ ઉપરથી પં. બેચરદાસ પોતાની “ જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ ” પુસ્તિકામાં લખે છે કે જિનપ્રતિમાની શરૂઆત થઈ હોય તો વિક્રમ સંવત્ ૪૧૨ (ચારસો ને બાર) વર્ષે થઈ હોય એમ જણાય છે. વિક્રમ સંવત્ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે શરૂ થાય છે, એટલે એકંદરે મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૮૮૨ વર્ષે જિનપ્રતિમાની હયાતી ઉપરિચિત થઈ છે. તે પહેલાં જિનપ્રતિમા નહિ હતી એમ તેઓ સિદ્ધ કરે છે. એ પ્રમાણે કેટલાક પુરાણ ભંડારમાંથી નોંધ નીકળે છે. જ્યારે તે વખતે પ્રતિમા સંબંધી પ્રવૃત્તિ નહિ હતી, તો પછી શ્રી મહાવીરના વખતમાં જિનપ્રતિમા હતી, તેનું શું પ્રમાણ ? શ્રી મહાવીરના પછી ૮૮૨ વર્ષે મુઘી જિનપ્રતિમાના માહાત્મ્ય વિષે પ્રભુના અનુજ્ઞેને આચાર્યોએ બોધ ન આપ્યો, તો પછી શું ખુદ મહાવીરે પોતાની પૂર્ણ વીતરાગતા છતાં પોતાની પૂજા કરાવવા પ્રતિમા વિષે બોધ આપ્યો હશે ? પં. બેચરદાસ કૃત પુસ્તિકા ઉપરથી એમ નિકળી શકે છે કે તે વખતે જિનપ્રતિમા જૈન વર્ગમાં મુદ્દલ નહિ હતી, પરંતુ ત્યારબાદ પ્રતિમાની ઉપરિચિતિ થવાને સમજા કરણો આવી મળ્યાં હતાં, તેથી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા ત્યારપછી વધી પડી દેખાય છે.

વરપુરિચિતિ એ હતી કે જૈન વર્ગની ગંખ્યા એ અરસામાં દુષ્ટકાલાદિના આપત્તિ પ્રસંગે ઘટવા લાગી હતી. તે વખતે બૌદ્ધ લોકોએ સંયોગને જોઈ મનુષ્યોની સગવડ માટે બુદ્ધદેવની પ્રતિમાઓ અનેક જગ્યાએ કરાવી દીધી હતી. વિશેષમાં લોકોને માટે દાનશાળા, આશ્રમશાળા, મઠ, મંદિરો ને દવાખાનાંઓ વિગેરે રાખી લોકો ને

શ્રીમન્તેની મદદથી થઈ ગયાં હતાં. આથી વધુા જૈનો સુગવડની ખાતર તે વરસ વર્ગી જતા હતા. જૈન સમાજ હીંશે થતો જતો હતો. યજ્ઞ લોકો તે શ્રીમન્ત વર્ગ ત્યાં પુષ્કળ છૂટ હોય ત્યાં જવા ચાહી રહ્યા હતા. પાણેથી ઔદ લોકની ચડતી લેઈ તથા પેતાની પડતી લેઈ જૈન સાધુઓ કેટલાક વખત સુધી રાત્ર લેઈ રહ્યા હતા. પણ તેઓને છેવટે માધૂમ પડયું કે પ્રતિમાની હયાતી જે નહિ હોય, તે આ જૈન વર્ગ જૈન વરીકે રહેશે નહિ, પણ પાણેથીની સંખ્યામાં તેઓ વધારે કરશે એટલે ધીમે ધીમે તેઓએ મહાવીરની પ્રતિમાની સ્થાપના, જેમ ઔદ લોકોએ સુદેવની સ્થાપના કરી, તેમ કરાવી. તેમ કરવામાં તેમને કેટલાક વખત સુધી ખટકે તો રહી, પણ ધીમે ધીમે એ ખટકે નિકળી ગઈ. જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તેમ તેમ એક પછી એક સાધુઓ તે વિષયમાં પોપણ આપણ ગયા. દિસાની અટકે હતી, તે પણ તેઓ ખસેડતા ગયા. અતેકે સ્થળે દેખાદેખીથી જિનપ્રતિમાઓ અને જિનમંદિરો થવા લાગ્યાં. ગમતું હતું ને વૈશે હા પારી, એટલે દહીં જેમ વધુ ખાય, તેમ આખા જૈન સમાજમાં એ વસ્તુ વ્યાપક બની ગઈ. તેના વિરોધીઓ હશે, તે પણ ધીમે ધીમે બદલે જતા થવાથી હંમેશા થઈ ગયા.

આશય એ છે કે વખતને લેઈ સંઘ, સંપ્રદાય, ને જૈન સિદ્ધાન્તના રક્ષણ માટે જૈન સાધુઓએ આ બધી પ્રવૃત્તિ કરી. આથી સમાજ એમ માની બેસે કે પ્રતિમા વધુા વખતથી છે, તો તે એક સમન્વયુતી ભૂલવણી છે. જોકે આજે વધુા લોકો ઘેંઘાટ કરે છે કે પ્રતિમાઓ સંપ્રતિ રાજ્યએ, ને જુના વખતમાં બસત રાજ્યએ કરારી છે, ને વધુાં જિઓ ભરાવ્યાં છે, પણ આ વાતો કોઈ પ્રાચીન પુસ્તકમાં નથી. વધુા લોક આગતની જેમ ખુલી થાય તેમ હમણાં મામૂલી પુસ્તકોમાં—ચરિત્રોમાં એવી વાતોઓ છે. પણ આખા મનુષ્ય-જનને! ઇતિહાસ વિચારીએ તો સમજી રહેશે કે આ આગતની

આ હકીકત કેટલાક અંગે હીકે હશે, પણ સર્વ રીતે તે સત્ય નથી લાગતી. હતિહાસ્યથી અનશ્લિષ્ઠ જતો એમ માનશે કે આ વાદો હીકે છે, કારણકે પ્રતિભાથી આજે બહુ ઘોંઘાટ જણાય છે; પણ આ વસ્તુસ્થિતિ ખરી નથીજ. શ્રીમાન્ મહાવીરના ગયા પછી થોડી શતાબ્દી જતાં અનેક કોલાહલો આ જૈન શાસનમાં શરૂ થયા હતા. શ્વશ્વત્તમાં શ્વેતાંશ્વર દિગંજર તરીકે ત્યારે એ જગજગત્ત શાખાએ પડી, ત્યારે કેટલો કોલાહલ થયો હતો ? ત્યાપછી હરિભદ્રસૂરિ જેએ કોલાહલ પછી મહાન્ વિદ્વાન તરીકે હજારો ગ્રન્થના હતાં તરીકે જૈન શાસનમાં બહાર આવે છે, તેમનું જીવનચરિત્ર વાંચીએ તો જણાશે કે તેમના વખતમાં જૈન વર્ગમાં ઘણા કોલાહલ હતા. ત્યાપછી સ્વર્ગ જિનવશ્વલ સૂરિ થાય છે. તે વખતમાં તે હરિભદ્ર સૂરિના વખતમાં ઘણા સાધુઓ ચૈત્યવાસી (જિનગૃહમાં રહેનાર) થઈ ગયા હતા. પ્રતિભાએના આધારે તેઓ પોતાના પેટનું પેપાણ કરતા હતા, ને કેવળ તેમાંજ તેઓ લીન રહેતા હતા. આ વખતે જિનવશ્વલ સૂરિએ “ સંઘપદક ” પુસ્તક નૈયાર કર્યું, ને તેમાં નેમણે તેમની ઉપર સખ્ત કટકા માર્યા છે. તે વખતે ચૈત્યવાસી-સાધુઓનું બહુ ભેર હતું. જિનવશ્વલ સૂરિ ઘણી મુશ્કેલીમાં યત્ન વચ્ચે પોતાનું જીવન ખતમ કરી ગયા હોય તો શંકા નથી. બધા એકજ પ્રતિભાની આજુમાં હતાં પરસ્પર અગણિત ધૈર-અસંતોષ ચાલતાં હતાં. લોકાચા થયા પછી, પ્રતિભાની આજુનો મોટો ધોધ ચાલતો હતો તેને અટકાવવા, તેઓના અનુયાયીઓએ એક મોટી દીવાલ ઉભી કરીને પરસ્પર ઘોંઘાટ હોયો હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે ખુદ શ્રી મહાવીરના ગયા પછી થોડી પાશાનુષાટ સુધી આચાર્યોએ આ શાસનની વ્યવસ્થા જાળવી રાખી હતી, પણ કેટલોક વખત જવા પછી એ વ્યવસ્થા રહી શકી નથી. રૂબરૂએ જૈન શાસનની ઝેરવ્યવસ્થા કરવામાં ઘણું સખ્ત રૂપ

પડયું હતું. પ્રતિભાની વિરૂદ્ધમાં આજે જેમ થોંધાટ છે, તેમ ત્યારે પ્રતિભાની ઉપસ્થિતિ જેઓ તરફથી થઈ દશે, તેઓ તરફથી તેટલો જ, પ્રતિભાની વિરૂદ્ધ બાબુ લેનાર સામે થોંધાટ થયો દશે. આજે પ્રતિભાની તરફથી કરનાર ને વિરોધ કરનાર મંડળો દોરથી આપણી સામે એ કલકલુટા પ્રશ્ન ઉભો છે, પણ ત્યારે હું સાધુ-સાધુ વચ્ચે, દિગ્-અંબરમાં રહેવાનો, ને સ્વેદ-ચાખાં વચ્ચેમાં રહેવાનો પ્રશ્ન કે તરફનાર ચાલતાં દશે, ત્યારે કેવો થોંધાટ થયો દશે? ત્યારે આવકાને ચોટી સંખ્યામાં કેવી રીતે વહેંચાઈ જવું પડ્યું દશે? મૂર્તિના પ્રશ્ન કરતાં વચ્ચે પહેરવા-ગાખવાના પ્રશ્ન મારે વચ્ચે સખ્ત ફરકે જૈન સમાજ પર પડ્યો દશે. જે વખતે મહાવીરને ગણને એટલી બધી ચતાખ્દીઓ મઠી નહોતી, કે જેટલી ચતાખ્દીઓ આજે મૂર્તિની વિરૂદ્ધતા થવાને થઈ છે, તે વખતે ચોટી ચતાખ્દીઓને અંતરે સ્વેતાંબર-દિગ્અંબર એમ એ ભાગમાં જૈન સમાજની વહેંચણી થઈ ન હોત, તો જૈનોની આજે કેટલી મુશ્કેલ દશા હોત? જો કે તેઓ અને પ્રતિભાની તરફેણમાં છે, તેમજ આજે તેઓ પ્રતિભાની ખાતર ને ત્યાં પ્રતિભાઓ છે ને પવનની ખાતર જેકે વિશાળતાની પાછાંમેન્ટ મુઠી થઈ રહ્યા છે! પણ આટલો અનુભવ શ્રીમદ્ને તે વખતે નહિ હોય. સ્વેતાંબરની એ સાખમાં પ્રતિભા વિપયક ને વિરૂદ્ધ હાલક જેમ શ્રીમદ્ને તે વખતે લાગી, તે કરતાં સખ્ત હાલક સ્વેતાંબર ને દિગ્અંબર અને પ્રતિભાની બાબુમાં દોવા છતાં હાલક રહી છે, તેનો ખ્યાલ નેમને નહિ આવ્યો હોય. કદાચ આ અનુભવ નેમને પાછળની વયમાં થયો હશે. નહિતો નેમના ગણ પછી આ વાતો ઉભી થઈ હોત. અતરંગ વર્ષમાં પેળના તેમને એક વખત પણ પ્રતિભા નહિ માનતી તરફેણમાં. જે અનુભવ થયો, તે સમાજને હર્ષ નહિ. પામવાનું કરણ પ્રતિભાની તરફથી કરવામાં ને નહિ કરવામાં તેમને જે લાગી આવ્યું, તે જૈન અંતર ને

દિગંબરો વચ્ચે તુમ્હારુ યુદ્ધ ચાલવા છતાં કેમ તેમને લાગ્યું નહિ હોય ? તેઓ શ્વેતાંબર ને દિગંબર બન્ને પક્ષમાં—બન્ને તુમ્હારાં એક એક પણ રાખતા હતા. તે બન્ને પક્ષો પ્રતિભાની તરફેણમાં હતા. આ ઉપરથી એટલું પણ સમજી શકાશે કે શ્રીમદ્દત્તું હૃદય કેટલું આયચાક્ષી હતું !

સમાજની દશાતું ખરું કારણ

શ્રીમદ્ જૈન સમાજની આવી સ્થિતિમાં પ્રતિભાને કારણરૂપ બતાવે છે, પણ આપણે મહાવીરના ગયા પછીની જૈન સમાજની અવઃ સ્થિતિનું કારણ ઉપર પ્રમાણે વિચારીએ તો પ્રતિભાજ એક કારણ નથી, પણ અનેક કારણો જણાય છે. ચતુર્થી સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ, શ્વેતાંબર દિગંબરાદિ અનેક શાખાઓ, પ્રતિભાની ખાતર દિસાદિ માર્ગની પ્રવૃત્તિઓ ને ઉપદેશો, ને અનેક દિસાદિ માર્ગ રચાયક કૃત્સિત પુસ્તકો, આમ અનેક સાદિયો જૈન માર્ગમાં પ્રવર્તી રજા છે તે કારણો અવઃસ્થિતિનાં છે; તે વાતો નેઓ પોને કેમ સમજી નહિ શક્યા ને માત્ર એકજ કારણ પ્રતિભાને આગળ કરી ?

જડવાદની સ્થિતિ

આજે, જૈન દર્શન સિવાય સર્વમાં જેમ જડવાદ પ્રસરી રહ્યો છે, તેમજ જૈન દર્શનમાં જડવાદની નોખનો વગાડવી સૌને પસંદ પડી રહી છે. ક્યાં ચેતનવાદ ઉપર આશનાર મહાવીરનું દર્શન, ને ક્યાં બીનિક હવન ઉપર આશનાર જગતનું દર્શન ! જગતના દર્શન ઉપર વિજય કરનાર મહાવીરના દર્શનને જૈનો આજે શું કરવા કાર છે ? શરતોમાં વિજય પામવાને જેમ કોઇને આગળ કપાદે છે, તેમ સમાજમાં આગળ વધવાને જૈનો ને જૈન આચાર્યો મંદિતે આગળ કપાવી રજા છે. એટલે કે લોકચિંતો ખ્યાલ કરી ગમે તે ભોળે—ભોળે તે સ્થિતિએ જૈન દેહને ટકાવવા તેઓ આમ મંથન કરી રહ્યા છે. જૈનસમાજ એટલે સુધી આવી રહ્યો પણ હોય કે, જિન

તો પછી પ્રેમ આવવાનું કારણ તે પ્રતિમા છે કે તેના દિલમાં રહેલી શ્રદ્ધા છે ?

શ્રી માથે પ્રતિમાની સરખામણી.

કેટલાક કહે છે કે જેમ ક્ષીંત ઉપર ચીતરેલી અશ્વત્થાશ્રી નેવડથી પ્રેમ-મોહ થાય છે, તેમ જિનપ્રતિમા નેવડથી મનુષ્યને વેરાળ થાય એ સદગ છે. આ પ્રમાણે આ વિષયનું સમર્થન વાણી આપણે સંસ્કૃતને ગુજરાતી ભાષામાં કરી ચલા છે; પણ આ સમર્થન વલ્લભાશ્રીત જેવું છે. આ કથન મૂલ વળગ્ય આગળ માથે રહી શકતું નથી. મનુષ્ય પોતે જે કાંઈ પર બેઠેલો દોષ તેના ઉપર તે દુરાહીનો ધા મારતો દોષ, તેવું કૌમર્યનું આ કથન છે. વસ્તુ એ છે કે ચિત્રિત મુદર જી આકૃતિ કદાં પણ નર અસ્તિતે મોહ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજ ચિત્રિત નર આકૃતિ જીવન્તિને યું મોહ ઉત્પન્ન નથી કરતી? જિનપ્રતિમા-નર આકૃતિનાં દોષ તો જેમ ચિત્રિત જીથી નરને મોહ થાય છે, તેમ જીને મોહ ઉત્પન્ન કરે એ સદગ છે. કારણ એ છે કે જમે તે જગ્યાએ જગ્યો. પણ જીની છબીથી પુરુષ ખેંચાય છે. તે પુરુષની છબીથી જી ખેંચાય છે, એમાં શંકા ક્યાં છે? જનીય આકર્ષણ તો સ્વભાવસિદ્ધ છે. એકે જીવન્ત સ્વરૂપથી એકે જીવન્તે મોહ આવે છે, તે ઉલ્લભ આવ છે, તે જિનપ્રતિમા નેવડથી વેરાળ આવે, તે કાર્યોપગમિક આવ છે; એટલે જે જીનું દર્શન આપી જિનપ્રતિમા વેરાળનું કારણ કથવામાં આવે છે, તે વિષયને સંબંધક થતું નથી. ઉલ્લભ ભાવના પ્રાપ્તી માત્ર સદગ વર્તે છે, તે કાર્યોપગમિક ભાવનાં તે કેટલેક હવ સંબંધ-વગાત આવી શકે છે. જેમ નરિ તો આપણે, આપણું દરિયી પ્રવશ અનુભવ કરીએ કે એકે સ્થળ ઉપર જિનપ્રતિમા નર આકૃ-

• ચિત્તમિતિ નનિજ્ઞાપ, નારો ધા મુલકંકિયં

(દશરૂઢિ અ. ૮૫.)

તિમાં હોય, ને સાથે સ્ત્રી સુંદર આકૃતિમાં હોય, તેની પાસેથી જૈન-જૈનેતર થોડી વ્યક્તિઓ ચાલી જતી હોય, તે વખતે પ્રેક્ષક વ્યક્તિઓનું ધ્યાન જિનપ્રતિમા સામે જશે કે સ્ત્રી પ્રતિમા સામે જશે? તેઓને જે પૂરતો અવકાશ હોય તો તેઓ જિનપ્રતિમાને અરાખર જશે, કે સ્ત્રી આકૃતિનાં અંગોપાંગને અરાખર જશે? વાચક! જો તે વિચાર હૃદયમાં જાવો, પણ જૈનેતર તો શું પણ ખુદ જૈન જિનપ્રતિમાનો રાગી હોય તોપણ સ્ત્રી આકૃતિને જોવામાં જોડાશે. વખત ગાળશે, તેટલો વખત જિનપ્રતિમા નિહાળવામાં નહિ રહે. જિનપ્રતિમા જે વૈરાગ્યનું કે ઓધનું કારણ હોય તો વળી અપણે એક બીજો દાખલો લેઈએ. ધારો કે એક જગ્યાપરથી ત્રણ વ્યક્તિઓ ચાલી જાય છે: એક જૈન, એક વૈષ્ણવ, ને એક મુસલમાન. ત્યાં કોઈએ એક જિનપ્રતિમા, એક વિષ્ણુપ્રતિમા ને એક કબર એમ ખર્ચ કરી દીધાં છે. દુને એ ત્રણે વ્યક્તિઓના દિલને કઈ વસ્તુ પોતા બધી આકર્ષશે? શું જિનપ્રતિમા એ ત્રણેને પોતાના બધી કાવશે કે? ના, જે ત્રણે જિનપ્રતિમા બધી જાય તો કૃષ્ટ છે કે જિનપ્રતિમા મનુષ્યને વૈરાગ્યનું મનજૂત સાધન કે કારણ છે; પણ આપણો અનુભવ જાય છે, ત્યાંસુધી સાદુ સાદુ સમજાય છે કે જૈન જિનપ્રતિમા પ્રતિ, વૈષ્ણવ વિષ્ણુપ્રતિમા પ્રતિ ને મુસલમાન કબર પ્રતિ સદગ જાય છે; નહિ કે અથા એક વસ્તુ બધી જાય છે. એટલે જેને જે દર્શનના ઓધ મળે, અથવા પરિચય મળે કે સંદેહર પડ્યા, તેનું તે પ્રતિમા બધી ધ્યાન ખેંચાય છે. તે તેને પોતાનું ધ્યેય માને છે. આથી કષ્ટ સમજશે કે પ્રતિમા બધી પાળનાર ને તે આશુતા પુસ્તક ને તે ઉપદેશક વર્ગ છે; પણ નહિ કે પ્રતિમા.

આનું કારણ શું?

આને જેમ જેમ વખત અતીત થાય છે, તેમ તેમ અંદર ખાને ઉપદેશને વળુ પેદાની પ્રતિમા કરાવવાની તે પેદાની પ્રતિમા

આમ તેઓની દયાની ઉત્તમતાનું કથન કરના શ્રીમદ્ તેમને
 માટે ખુદ પ્રયોગ કરે છે તે કરે છે કે તેવી દયાનાં યમનિયમનું
 પાલન ગૌણતાએ આવી જાય છે. જૈન દર્શનના સારા વિચારોએ કદા
 આ શેષને શું ન્યાયશીલ ગણશે ખરા કે ? જૈન દર્શનનાં નિયમો-
 નીઓએ એવું કયાંય કહ્યું નથી કે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થયા પછી મને
 તે વર્તન કરે પણ તેને કાંઈ અડચણ નથી. આનું અન્ય દર્શનોએ
 બોલે છે, પણ જૈન દર્શનનો સારો અભ્યાસી આમ બોલે તેનું
 કારણ સમજાવતું નથી. વિદ્યાનંદજી મને નેટલી ઉચ્ચ કોટિના હોય.
 પણ કેવલ્ય (આત્મતિષ્ઠ દુઃખાભાવ) તે નહિજ થયું હશે તે ? જો
 તેમ થયું હોય તોપણ તેમને યમનિયમો પાળવા એ (આજ્ઞા છે)
 કહ્યું છે; તે જો તેમ ન થયું હોય તો તેમને કરેલું શું ? આદર્શ
 જનમાં શાન ભરત જોકે કેવલ્ય જ્ઞાન પામ્યા. તોપણ તેમને ઉચ્ચત-
 મર્થન દીક્ષાવન સ્વીકાર્યું હતું. કદાચ અસ્થિ જ્ઞાનક્રિયા સુખ્યત્વે સ્ત્રી
 સંયમ પાલન કરવામાં શરીરની નિર્બળતાને કારણે ગૌણતા ગર્ભ. એ
 જનના સંભવ છે; પરંતુ તે આજ્ઞાથી છે. એમ કહેવું. તે જૈન દર્શનના
 વિચાર સાથે મળતું નથી. વેદાન્ત-ઉપનિષદોના અભ્યાસીએ તેમજ
 અન્યદર્શનોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ થયા પછી એટલે કે “અહો
 વ્રજામ્મિ” (હું બ્રહ્મ છું) એવું જ્ઞાન થયું. પછી જનસંવન કરના
 નથી. પણ જૈન દર્શન અન્ય દર્શનથી ભિન્ન કદા છે. તે કરે છે કે
 શરીરને જુદું કંઈ ન કરે ત્યાં સુધી અપ્રાપ્તિ સંયમપાલન કરવું એ
 આજ્ઞાને દિતાવડ છે. આથી વિદ્યાનંદજીના વર્તન ઉપર આજ્ઞાન કદા
 છું તેમ વાચકે નહિ સમજવું.

૨૭ માં કહેલી ૩૬ માં કહે સુધીનાં કારણોના વિચારે વિશે
 ખુદ અગત્ય નહિ હામવાથી અત્ર એ કંઈ વિચારના કીધા નથી.
 તેમનું કથન જૈન દર્શન સાથે તે સામાન્ય વિચાર સાથે જ્યાં અંતર
 પાડે છે, તે વિશે જ નોંધ લેવાય છે.

[૩૭ મો અંક] દર્શન પ્રવર્તાવવાની ઈચ્છા.

તેઓ લખે છે કે—

“ હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્તન કરવાને કેટલોક વખત છે. હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી મુદત કરતાં વધારે રહેવાનો છું. હાંદગી સંસારમાં ધાઢવી અવશ્ય પરશે, તો તેમ કરીશું.

“ પ્રવર્તન કરવામાં પંચમ ક્ષણમાં જે જે ચમત્કારો ભેઠએ ઝાઝે, તે એકત્ર છે, અને થતા ભય છે. હમણાં એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ શુભ રાખજો.”

વાચક ઉપયુક્ત પંક્તિઓથી સમજી જશે કે તેમને પોતાનું દર્શન પ્રવર્તાવવાની ઈચ્છા છે, પણ લખે છે કે હજી વાર છે. તેમાં ચમત્કારો ભેઠએ તે પણ તેમને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. તેમને દર્શન ચલાવવાની ઈચ્છા થઈ હશે કે કદાચ તેવી કલ્પના હશે; ગમે તે હોય, પણ જેના પર પત્ર લખે છે તેને શુભ રાખવાને ભલામણ કરે છે, તે પણ પવન ન જાણે તેવી રીતે. આથી શંકા થાય છે કે જો આવું કાર્ય કરવું હોય તો જાનું રાખવા શી અગત્ય હશે ? વળી એ આશ્ચર્ય થાય છે કે દર્શન ચલાવવા તેમને ચમત્કારો ભેઠએ છે. તેઓ ચમત્કારને મહત્ત્વનું સ્થાન આપે છે. આગળ ઉપર ચમત્કારને તેઓ પાછા વળોડે છે ! જે વર્ષમાં આ લેખ છે તેમાં, ને હવે પછી જે જે લેખો આવે છે, તેમાં બધામાં વય પ્રમાણે કાંતો ઔદત્ય હોય, અથવા કોકને ચમત્કૃતિમાં ખેંચવાની ઈચ્છા હોય, અથવા જેવો જેવો સંયોગ હોય, તેવું પોતે લખતા જણાય છે. ખરી રીતે હૃદયમાં કાંઈ ભુદુંજ હોય, એમ આસપાસના અનેક લેખો વાંચવાથી માણૂમ પડે છે.

[૩૮ મો અંક] “ સંસારથી કંટાળ્યો છું.”

તેઓ લખે છે કે—

“ તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી. વેરાચ્યને લીધે ભેઠતા ખુલાસા લખી

કરો નથી.....હું કેવલ હૃદયત્યાગી છું. શોધી સુદમાં કંઈક અદ્ભુત કરવાને લાગે છે. સંસારથી કંઈકાં છું.

“હુનિયા મલસેલના બંધનથી લગ્ન પામી શકતી નથી. કાલું કુખ અને સ્તન આનંદ તેઓમાં નથી. તે સ્થાપન થતા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ અંપણાચ્યું છે.”

આપણે તેમના શરીરના સમંધમાં આવી શક્યા નથી, નહિ તો કંઈક અનુભવ નગત. એટલે હવે આપણે તો તેમનો અંતર કેડી લેવો રહો. તેમના કહેવાનો આશય એ છે કે એક ખરો ધર્મ ચલાવવાને તેમને તૈયાર થવું છે. સંસારથી કંટાળો આવ્યો છે. હવે જો આમ હોય તો એ વિચાર આવે છે કે આ શબ્દો છે ને સત્ય છે શું? એક વખત તેઓ કહે છે કે સંસારથી કંટાળ્યો છું. ને ખીંછી બાલુથી કોઈ પૂછે છે ત્યારે કહે છે કે હજી સંયમ શેરને વર છે. વળી તેઓ કહે છે કે આત્માએ અંપણાચ્યું છે. ને કોઈ કહે છે કે હું કેવલ હૃદયત્યાગી છું. આન એ જાપાના કાવ્યવાનો તેમનો શો કરોડો દુશે? શું વિચારની આકૃષ્ટતા દુશે? કે હૃદયની ઉન્મત્તતા દુશે? કાશી વખત વાંચનાર પોનેજ એ બાલુના વિચાર વાંચતાં હૃદયમાં મુંઝાઈ જાય તેમ છે. દર્શન ચલાવવાને તેમની ઈચ્છા છે, તો કયું દર્શન ચલાવવાની ઈચ્છા દુશે? શું મહાવીરથી અતિરિક્ત દર્શન તેમને ચલાવવું દુશે? જો તેમ હોય તો નિર્ઘન્ય પ્રવચનને વજનદાર માને છે, તેમ તેઓ માનત નહિ. વળી ખીંછી ચંકાએ ધાય છે કે તેઓ દર્શન ચલાવવામાં ચમત્કારોની ખુદ અભાવ માને છે. આથી સમજી શકાતું નથી કે ત્યાં ત્યાગમાર્ગની ચાલો ચાલે છે, ત્યાં ચમત્કારની શી વરદ પડી? ત્યાં ત્યાગ છે. ત્યાં ચમત્કારની આવશ્યકતાજ નથી. ત્યાં ચમત્કાર છે, ત્યાં આનંદ રિક્ત ત્યાગ નથી. છતાં શા માટે તેઓ ચમત્કારની શાલસા કોઠેને આપવા ઈચ્છા રાખતા દુશે? પણ એમ કાગે છે કે કોઠેનો રૂચિ

જોઈ તેમણે તે તરફ પાસું ફેરવ્યું હશે. જ્યારે લોકોને પોતાની તરફ વાળવા હોય, ત્યારે અવશ્ય મનુષ્યે તેની રૂચિનો ખ્યાલ જોઈ ડિઝિમ વગાડવું જોઈએ, કારણકે જન્મનો ચમત્કારનો છે; ને ચમત્કાર જ્યાં હોય છે, ત્યાં દુનિયા દોડતી જાય છે ! એટલે વખતને જોઈ તેમણે ચમત્કારમાં લોકને ખેંચ્યા હોય; નહિતો લોકો એકલા શુદ્ધ જ્ઞાનમાં ક્યાં જાય તેમ છે ? પછી કેટલાક વર્ષને અંતરે તેઓ ચમત્કારને વખોડે છે. અત્યારે પોતાની ઉગતી ઉમ્મરમાં લોકોને ખેંચવા તેઓ ચમત્કાર માટે આમંત્રણ આપે છે. સંસારથી કંટાળ્યો છઉં એમ જણાવ્યું છે, તે શું વૈરાગ્યથી લખ્યું છે, કે માત્ર હૃદયનો આવીર્ભાવ છે ? તેઓના સંયોગ જોતાં જણાય છે કે તેઓ પરણવાની ઉમેદમાં છે, પણ વિલંબ હોય ને તેથી અકળામણ આવી હોય ને લખ્યું હોય એમ જણાય છે. સરસ્વતીચંદ્ર જેમ વૈરાગ્યની વાત જણાવે છે, પણ અંદરની ઈચ્છા ગ્રેમની હતી, તેમ તેઓના પત્ર ઉપરથી ને નીચે ફૂટ-નોટની નોંધ પરથી જણાય છે. આજે મનુષ્ય પરણવાનો હોય ને મળતાં વિલંબ થાય ત્યારે વૈરાગ્યના ચાળા કરે છે, તેમ તેઓ પણ પાઠ લજવતા જણાય છે. (જુઓ પૃ. ૧૨૫ કુટનોટ). ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય જણાવ્યો છે, ત્યારે તેઓ પરિણીત થયા નથી, પરિણીત થવા આતુર છે, ને કહે છે કે કંટાળ્યો છઉં તેનો અર્થ શું ? વૈરાગ્ય કે વૈરાગ્યભાસ ?

ધર્મસ્થાપન કરવા તેઓએ ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી, ત્યારે તેમની વય લગભગ ૧૮ કે ૧૯ વર્ષની હશે. ત્યારપછી તેઓ લગભગ ચૌદ વર્ષ સુધી જીવ્યા હતા; પરંતુ તેઓ બદાર નિકળી શક્યા નથી, એટલે સંસારત્યાગી થઈ શક્યા નથી. આ લેખ લખ્યા પછી અત્યેક લેખમાં હજી પણ ત્યાગી થવાની ઈચ્છા ખીમત લોકો પ્રતિ તેઓ બતાવતા રહ્યા છે; પણ એ લેખ કે પત્ર પૂર્ણ કરતાં છેવટે તેઓ લખે છે કે, હજી વાર છે, વિચાર ચાલે છે, કૌટુંબિક ઉપાધિ

મૃત્તી દહ અનુદૃગ નથી, જી સંમંથી મોહનો વિનય કરવો દુર્લભ છે; આમ અનેક પત્રોનાં જ્યાં ત્યાં ગયાં દયા કરતાં હોય તેમ જણાય છે. આથી કોઈપણ વાચક સમજી શકે તેમને આમ લખવાની શી આવશ્યકતા હતી? જે મનુષ્યો આમ જોડતા હોય, તે કરી શકે નહિ, નો તેમને માટે શ્રેષ્ઠ શું જોયે? સૌને વાનો કરતાં આવડે છે, પણ તેમ વર્તન કરવું કેટલું દુષ્કર છે, તે પણ આ હિપરથી સમજાય તેમ છે.

૫૪ ૧૨૬ થી ૧૩૩ સુધીનાં ૧૭ મા ૧૮ મા વર્ષના અવધાન વિશેના પ્રયોગો જણાવ્યા છે. ૨૦ મા ને ૨૨ મા વર્ષના અંક લેખ થોડા છે.

વર્ષ ૨૨ મું.

આ વર્ષનાં ૪૧ મા અંકથી પત્રો શરૂ થાય છે. કંઈક પત્રનાં શાળ પરત્વે ને અક્ષિ પરત્વે લુહા લુહા અભિપ્રાય લખ્યા છે. ૮૨ મા અંકનાં તેઓ જણાવે છે કે નિરાશીત્વ, વિનયતા, અને સંપુરણની આજ્ઞા નહિ મળવાથી હવેને વ્રમણ થયું છે. એ કહીશ્વ હીક છે, પણ એ સ્થળે “સંપુરણની આજ્ઞા” એ શબ્દો જે લખાયા છે, તે શબ્દો શું મદાવીર માટે કે કોઈ મદાલ્યાગી, મદાજાતી માટે તેમજે વાપર્યો હશે, કે સત્ પુરૂષ તે ખીજે કોઈ હશે. કે ને તેમજે પેતાના માટે વાપર્યો હશે? આપણે અત્યારે સંકુચિત દૃષ્ટિથી નહિ જોઈએ: આગળ હિપર ખદુ સારું કથન આવશે. ત્યારે કંઈક વિચાર કરીશું.

[અંક ૪૨ મા]

તેઓ લખે છે કે—

“મારા બધી મોહદશા નહિ થયો, હું તો એક અલ્પ શક્તિશાળી પામર મહુબ્બ હું. સુષિમાં અનેક સંપુરણ હુમ રૂપે રજા છે. તેમના હુલ્લે રમશે.”

કોઈ હિપર આમ પત્ર લખનાં તેઓ પેતાની નિદુરતા ખતારે છે. કોઈએ ભક્તિવદ્ધ થઈ ખદુ રૂણ તેમનામાં જોઈ અન્યન

લાગણીભર્યો પત્ર લખ્યો હશે, સારે શ્રીમદે આમ લખ્યું હોય એમ જણાય છે. તેઓ એક પછી એક પત્રમાં ઉત્તર આપવા સાથે આત્મજ્ઞાનની વાર્તા કરતા હોય છે, ને બોધ પણ આપતા હોય છે. જૈન શૈલિમાં તેમનો સારો વિકાસ થયો છે એમ એકેક પત્રમાં આગળ વધીએ ત્યારે સમજાય છે.

[૫૦ મો અંક] ગૃહાવાસમાં પાંચમું જીવસ્થાનક.

આ પત્રમાં તેમણે ધ્યાનની વાર્તા કરી છે. તેમાં ધર્મ ધ્યાનની વાર્તા જીવ (ગુણ) સ્થાનકને અંગે ઘણી સારી કરી છે. વચમાંથી માત્ર થોડો ભાગ લખ્યો. તેઓ જણાવે છે કે—

“ જોયે જીવ (ગુણ) સ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય; ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગીણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગીણતા છે; છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે; સાતમે મુખ્યતા છે. આપણે ગૃહાવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ. આ શિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ચોરસ છે.”

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનક સાથે ધર્મધ્યાનની પ્રવૃત્તિ રહી શકે છે તે સ્થિતિ બરાબર છે, ને આગમો તેમ કહે છે. આપણે ગૃહાવાસમાં પાંચમે ઉત્કૃષ્ટ આવીએ, તેમ બીજા કોઈ સાથે તેઓ પત્રમાં વાર્તા કરતા જણાય છે. ગૃહાવાસમાં પાંચમું જીવસ્થાનક જીવો મેળવી શકે છે, ને તેઓને પણ હોય; આમ તેમનું કહેવું હોવા છતાં આજે તેમના (શ્રીમદ્ના) અનુયાયીઓ બીજા ઉપર ધસારો કરતાં બોલે છે કે, અરે ભાઈ! પાંચમું ચોથું હવે જવા દો, આપણે પહેલા જીવસ્થાનકમાં હોઈએ તોપણ બહુ પુણ્ય ! ભક્ષા ભક્ષા સાધુઓને પણ ચોથું પાંચમું આવી શકતું નથી; શું એ જીવસ્થાનક રસ્તામાં પડ્યું છે કે આપણે ચોથા પાંચનામાં જઈએ ! જવા દો, એટલી બધી વાર્તા કરશો નહિ ! કટલાકો તો કહે છે કે લજ્જ આપણે પહેલામાં પણ નથી. આમ ત્યારે તેમના અનુયાયીઓ બીજા જૈનાનુયાયી સાથે વાર્તા કરે છે, ત્યારે આપણે તેમના આત્મજ્ઞાન વિષે કે તેમને

તેમના તરફથી જ્ઞાનનો વારસો મળ્યો છે તેમના વિષે શું વિચાર કરવો જોઈએ ? એટલે સાફ વક્તવ્ય એ છે કે તેમના અનુયાયીઓ દ્વારામાં ગમે તે બોલે, પણ શ્રીમદ્ દરે છે કે, ગુદાવાસમાં ખુશીથી હવે એથે પાંચમે હવસ્થાનકે આવે છે. એ પત્રમાં મૈત્રી પ્રમોદાદિ ભાવના વિષે તેમણે સાફ વિવેચન કર્યું છે, એટલું ખુશ્વા દિવથી સ્વીકારવું જોઈએ.

[પત્ર એ અંક] નતિસ્મરણ.

આ અંકમાં કોઈ ઉપર પત્ર લખતાં નીચે “પંચાંગી પ્રવક્તા બાવે પ્રણામ” શ્રીમદ્ દરે છે. એથી એમ સમજાય છે કે તેઓ તેમના કરતાં કોઈ કવ્ય વ્યક્તિને પત્ર લખતા હશે, નહિ તો પંચાંગી પ્રણામ યાને લખે ? પણ વ્યક્તિ કોણ હશે તે સમજાતું નથી. (જે કે આસપાસના સંયોગ ને એક ખીજના સંબંધ ઉપરથી સમજાય છે, પણ આવશ્યકતા ન લાગવાથી જાતું દરાય છે). એ પત્ર કોઈ પર લખતાં પુનર્જન્મ સંબંધના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ૧૪૩ પૃષ્ઠના છેલ્લા પેરેકોલમાં જણાવે છે કે—

“આ કાલમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગદ ભવને નતિસ્મરણ જ્ઞાન વડે જાતી ગદ છે: જે જાણવું કલ્પિત નહિ પણ સમ્યક હોય છે.”

આ ઉપરથી નતિસ્મરણ વિષે વાતો તેઓ કરતા લાગે છે; પણ લખી શુંવલણી સાથે પત્રમાં એ વાતો થઈ છે. સાફ સાફ વાતો જિજ્ઞાસુ કમી છે. પણ તેઓ સ્પષ્ટ વાતો કરતાં કરતાં અટકી ગય છે. નતિસ્મરણ જ્ઞાન આ ભવમાં થાય છે, તે વિષે બહુ ભાર તેઓ આપે છે, પણ કોઈ વ્યક્તિનું નામ આપતા નથી. એ વાતો તેમણે કૃપી વાંચી હોય, કે પછી પત્રમાંથી કોઈએ પાછળથી કહાડી નાંખી હોય. નતિસ્મરણ જ્ઞાનથી “મૃત ભવ”ની જ્યાંસુધી પ્રતીતિ થાય નહિ, ત્યાંસુધી ભવિષ્ય કાળમાં ધર્મ સંબંધી પ્રવર્તન કરવો, તે સંકરધાન છે; એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન એટલે નતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપર તેઓ ભાર આપે છે તે વળી કહે છે કે—

“આ ‘પુનર્જન્મ’ છે; આટલું પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને અત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ સાત્ત્વશૈલી કહેતી નથી.”

એટલે તેઓ એક વાત કરી ખીન્ન વિષયમાં પરિણમી નાંખે છે અને ત્યાંથી ચીછ વાતોમાં જઈ જાય છે. જેણે વાતો જે કહેતી છે તે સાફ કહ્યા વિના ગિજાસુ વાચકને વિચારના વખતમાં તેઓ નાંખી દેતા હોય એમ લાગે છે. આમ અનેક જગ્યાએ વાતો કરી મુખ્ય મુકામાંથી નિકળી જવાની યુક્તિમાં રમતા હોય તેમ તેઓનાં લેખનશૈલી ઉપરથી જણાય છે.

[૫૫ મો અંક] અનંતાનુબંધી ચતુઃક.

આ અંકમાં તેમણે ઘણી સારી વાતો કરી છે. તેઓ કહે છે કે—

“અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી મદ, અનંતાનુબંધી દોષ એ ચાર, તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સ્વમ્યક્ત્વ મોહનીય એ ત્રણ એમ સાત પ્રકાર ત્યાંનુબંધી ક્રોધ, માન, ઉપરામ કે ક્રય થતી નથી ત્યાંનુબંધી સ્વમ્યક્ત્વિય થતું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકાર જેમ જેમ મંદિતને પામે તેમ તેમ સ્વમ્યક્ત્વને કાલે પાવે છે. તે પ્રકારોની ચાંચી હેઠલી પદ્મ સ્થંભ છે. જેનાં તે કાંઈ મોહ, તેને તે આત્મ ચેત્તો હું.”

કે તેઓ શ્રીમદ્ને માટે સારા ભાવ ઉત્પન્ન કરવાના અદ્વામાં મિથ્યા ભાવ ઉત્પન્ન થાય તેવો વ્યવસાય કરે છે.

આ રથજો શ્રીમદે જાણાવ્યું છે કે સદ્ગુણના ઉપદેશ વિના એમ થવું અશક્ય છે, એ વાર્તા સાચી છે. પણ કોઈ પ્રશ્ન કરે કે સદ્ગુણ કોને કહેવા તો તેઓ સદ્ગુણ કોને બતાવશે ? મતલબ એ છે કે તેમણે જે વાર્તા કરી છે, તે સિદ્ધાન્તના વિચાર સાથે સંમત છે, પણ સદ્ગુણ સંબંધી ત્યાં ઉલ્લેખ આવ્યો, ત્યાં પોતાને વિષે ખ્યાલ બાંધીને લખ્યું હોય તો ના નહિ. જોકે લેખમાં એ પ્રમાણે પ્રસંગ આવતાં એ પદ્ધતિએ તેઓ લખતા હોય છે. વસ્તુ એ છે કે, કેટલાક કોઈ જુદે જુદે રથજોથી શ્રીમદ્ પાસેથી નવું નવું જાણવાને આવતા હતા, ત્યારે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક વિષે વાર્તા કહેતાં કોઈ પૂછતા હશે કે કથી રીતે એ વસ્તુ (સમ્યક્ત્વ) ની પ્રાપ્તિ થાય ? ત્યારે તેઓ ઉત્તરમાં સદ્ગુણની ઉપયોગિતા જાણાવતા હશે. તેથી સદ્ગુણની આવશ્યકતા ઉપર તેમણે ખાસ ભાર દીધો હોય એમ જાણાય છે.

[૬૦ મો અંક] પોતાની સ્થિતિ.

પત્ર ચર્ચ થતાં તેઓ જાણાવે છે કે—

“ હુખિયા મનુષ્યાનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો ખચિત્ત તેના શિરોત્તામમાં હું આવી ચડું.”

આટલું લખ્યા પછી તેઓ એ વાર્તાનો પત્રો કરે છે ને આગળ કરે છે કે—

“ હમે મને સ્ત્રી સંબંધી હુખ લેખ્યો નહિ. હકીમી સંબંધી...પુત્ર સંબંધી...કીર્તિ સંબંધી...લય સંબંધી...દાયા સંબંધી વિગેરે લેખ્યો નહિ. મને હુખ બીજી રીતિનું છે. વિના દિવાનાપણે હું આ હલમ ચલાવું છું. રાયચંદ નામથી એજાખતો વચાળીયા નામના નાના ગામનો હકીમીમાં સાધારણ એવો પદ્ધ આર્થ દરીકે એજાખતો દયાશ્રીમાલી વૈશ્યનો પુત્ર ગણાઈ છે. આ દેહમાં હુખ્યે જે બધ કર્યા છે. અધુરો દિસાળ નથી. નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે

ધ્યાંથીએ મોટી કલ્પનાઓ આવતી. સુખની જિજ્ઞાસા પણ એથી નહોતી; અને સુખમાં પણ મહાલક્ષ્ય ભાગ્યગીત્યા કાલીવાદીનાં કંઈક માન્યાં હતાં. શ્રી સિવાય બીજે કોઈ પદાર્થ આસ કરીને મને કોઈ સહનો નથી-શ્રીજી કોઈ પણ સંસારી સાથેને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી; તેમ કોઈ વસ્તુ મને બહુલતાએ વેચ્યો નથી. શ્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે, અને વર્તના ઓર છે. એક પક્ષે તેનું કેટલા દાર સુધી સેવન કરવું સમ્ભવ થયું છે, તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ-અપ્રીતિ છે; પણ દુઃખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી, છતાં પૂર્વ કર્મ કો વેર છે ? એટલેથી પતવું નથી. પણ તેને લીધે નદિ ગમતા પદાર્થોને જોવા, સુંઘવા, સ્પર્શવા પડે છે; અને એજ કારણથી પ્રાચી ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે.”

આ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિનું વૃત્તાન્ત લખતાં શ્રીમદ્ પોતાનો હૃદયભાવ ખુલ્લો કરે છે. શરૂઆતમાં તેઓ જણાવે છે કે દુઃખી મનુષ્યાના અગ્ર ભાગમાં હું અચિત્ત આવી શકું તેમ છું; પણ પછી વળી એમ લખતાં તેઓનો વિચાર અદ્વૈતાતો હોય એમ લખે છે કે મને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી. ગમે તેમ હો, આપણને તે સાથે સંબંધ નથી. વળી આગળ તેઓ જણાવે છે કે, મને નાની ઉંમરમાં મોટા મોટા સુખોપભોગની કલ્પનાઓ થતી હતી; અગીએ, કાલીવાદી મારે તેમને આનુરતા હતી. એટલેથી તેઓ નદિ અટકતાં આગળ વધીને કહે છે કે શ્રીસુખ મારે બહુ ઘસ્ટા રહેતી હતી, ને કેટલાક કાળ સુધી તેના શરીરનું સેવન કરવું એ પણ તેમણે ચોક્કસ કર્યું હતું. એમના કથન પ્રમાણે શ્રી શરીર કરતાં કોઈ પણ બીજા તેમને વધારે પ્રિય નહોતી. એના સુખની ખાતર આ ઉપાધિમાં તેઓ રહે છે. જો કે નદિ ગમતા પદાર્થો ઉપર કંટાળો આવતો હશે, તોપણ મોહ રાગની આગ વર્તવાને લીધે તેમને તેવા પદાર્થો જોવા મુંઝવણ સ્પર્શવા પડે છે. શ્રીનદતા દિલની આવી સ્થિતિ છતાં તેઓ મંસાર-માંથી છૂટી શકતા નથી. વિષયસેવન કરવું એમાં એમની રૂચિ હતી એમ તેઓ સાફ કહે છે. આ ખટલાં રહ્યા વર્તમાં તેઓ હતી

રહ્યા છે કે—“ આ આત્માએ હવે ઝંપલાવ્યું છે, ધર્મ સ્થાપવા માટે.” (હુએ અંક ૩૮ મો). તો હવે જેમાં ક્યું ખરું ? આ આખા લેખમાં પોતાને સુખની દેટલી તૃષ્ણા હતી ને એ વસ્તુને કેવા વેગથી સેવી રહ્યા હતા, તે સમજી શકાય તેમ છે. એક આત્મના ધર્મ સંબંધી હવ્ય વિચારો તે દર્શાવી રહ્યા છે, ખીજી આત્મના મોહ રાગની દેટલી બધી આજ્ઞા હિંસાવી રહ્યા છે ! પોને કમ્પ્યુટ કરે છે કે મોહ રાગની તેઓના ઉપર ન હતી શકાય તેટલી શ્રાવણ આક્રી રહી છે.

[અંક ૬૩ મો] આત્મવૃત્તાન્ત.

આ અંકમાં પોતાના જન્મની તારીખ ટાંચી બતાવે છે કે—

“ સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી મને મને સામાન્ય ગણતરીએ ૨૨ વર્ષ થય છે. ... સમર્થ તરવ-
શનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો મેં અલ્પ વયમાં કર્યા છે. મહાન ચક્રવર્તીએ કરેલા નૃષ્ણાના વિચાર અને એક નિઃસ્વહી મહાત્માએ કરેલા નિઃસ્વહાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમ-
રત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અલ્પ વયમાં મહાન વિચારો કરી નાંખ્યા છે. ... પ્રથમની મારી કચડી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા અને આત્મને આકાશ પાતાલનું અંતર છે; તેને છેલ્લે અને આત્મ છેલ્લે કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી.”

આ આત્મવૃત્તાન્ત સંબંધી લેખ વાંચતાં તેમના હૃદયમાં કેવી કેવી હચ્છાઓ થતી હતી તે સમજી શકાય તેમ છે. એટલે એક વખતે મહાન યોગી થવાની તેમણે હચ્છા કરી હોય, ત્યારે એક વખતે ચક્રવર્તી થવાના વિચારો દોડાવ્યા હોય. એક વખત તત્ત્વ-
ગાત્રીની વિચારશુદ્ધિમાં પેદા હોય, ને એક વખત પદ્મા નાસ્તિકના ચિરોભાગમાં રમવા તેમણે ચાલ્યું હોય. આમ ઉલટનુલટ વિચારો કે કલ્પનાઓ તેમણે ગમે તેટલાં કર્યા હોય પણ તેથી શું ? આથી એમના દિલનો આશય તો એ સમજાય છે કે તેમણે ચક્રવર્તી થવા

ગત પરિચય ન હોય તો શરૂઆતમાં તેમણે “ ભાવનામોક્ષ, ” “ મોક્ષમાલા ” વિગેરે જૈનધર્મને અંગે જે સાઈ લખી જનતા આગમ મૂક્યું, તે તેઓ કેવી રીતે મૂકી શક્યા હોય ? વખત વહેવા સાથે તેઓ સ્વતંત્ર વિચારક ને લેખક થઈ શક્યા એ બનવા સંભવ છે, પણ પ્રારંભમાં તેમને કોઈ વ્યક્તિનો પરિચય હોય નહિ, તો આમ બનવું અસંભવિત છે. આથી સમજી શકાય છે કે તેર વર્ષ થયા પછી આગળ ૧૮-૧૯ વર્ષ દરમિયાનમાં તેમને કોઈ વ્યક્તિ સાથે સારો સમાગમ હોવો જોઈએ, જેથી તેમને જૈન દર્શન વિષે સાઈ જાણવાનું મળ્યું હોય. પણ એ પ્રસંગ લખવો જાણીખૂંટીને જતો ક્યો હોય, કે રહી ગયો કે પછી કદાચ કોઈ સ્થળે લખેલ હોય. અનેક સ્થળે તેઓએ પત્રમાં કે પ્રસંગમાં કહ્યું છે કે સદ્ગુરુ વિના આ વસ્તુ મળવી અત્યંત દુર્લભ છે. શ્રવે સ્વછંદપણે ઘણી વખત કહ્યું છે, પણ ગુરુ આજ્ઞા અધીન થયા સિવાય મોક્ષ મળે નહિ. તો શંકા એ થાય છે કે તેમને આ વસ્તુસ્થિતિ કેમ પ્રાપ્ત થઈ ? શું સ્વયં આત્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થઈ કે કોઈ ગુરુના ઉપદેશથી ? એમને પોતાને કોઈ ગુરુનો યોગ થયો હશે કે નહિ તે વિષે કંઈ વાતો મળતી નથી.

વર્ષ ૨૩ મું.

[અંક ૬૬ મો] આશ્વાસન.

કોઈ એક વ્યાકત માંદગીમાં (સંશોધકના કથન પ્રમાણે જુહાભાઈ) છે, તેમને આશ્વાસન આપતાં તેઓ લખે છે કે—

“ નિરંતર સમાધિ જાવમાં રહો. હું તમારા સમીપજી બેઠો છું એમ સમજાવો. હમણાં દેહત્યાગનો ભય ન સમજો. એવો વખત દરો તો અને જ્ઞાનીદૃશ્ય હશે તો આગળથી કોઈ જાણવરો કે પડોંગી વગરો. હમણાં તો તેમ નથી. ”

આ પત્ર નીચે તારીખ કે તિથિ મૂકી નથી. ત્યારપછી મમે તેટલા વખતને અંતરે તેઓ (જુહાભાઈ) અવસાન પામે છે. અવસાન પહેલાં અંગત નોંધમાં શ્રીમદ્ લખે છે:

[૬૯ મા અંક] સિંગદેહનન્ય જ્ઞાન.

“આ કપાધિમાં પરચા પછી તે માટે સિંગદેહનન્ય જ્ઞાન-દર્શન તેવું ન રહ્યું હોય, ચક્રાર્થન રહ્યું હોય, તે જુહામાઠ અષ્ટાદશુદ્ધિ સુધી અને સમાધિથી યથા આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જાય એમ તે જ્ઞાન મુકવે છે.”

“સિંગદેહનન્ય જ્ઞાનમાં કપાધિને ટાંચે ચતુર્થિન દેર થયો નહોતો. પરિવાત્મા જુહામાઠ ઉપરની તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આને અમર મન્યા.”

વરતુ એ છે કે જુહામાઠ ઉપર પત્ર લખ્યું તેમાં આ વચ્ચે (૬૬ મા અંકમાં) તારીખ મૂકી નથી...ત્યારપછી અંગત (સંશોધકના કથન પ્રમાણે) આ નોંધ મૂકે છે. તેમાં પણ તારીખ નથી. એટલે એની વચ્ચે કેટલો વખત ગયો તે કોઈ સમજી શકે તેમ જાણતું નથી. તેમણે લખ્યું હતું કે કય તામવાનું હમણું કાંઈ કારણ નથી; એમ હશે તે આગળથી જાણીશું; પણ તેમણે આગળથી જાણ્યું હોય તેમ પણ જાણતું નથી. તેમને ત્યાંથી જ્ઞાન વિષે સારો ખ્યાલ હશે; તેથી જુહામાઠને કહાય તેમને પૂછાવ્યું હશે.

[અંક ૭૨ મા] મહાન કંઠા.

શ્રીમદ્ જાણવે છે કે—

“કેટલાંક વર્ષે યયાં એક મહાન ઘટ્ટ. અંતઃકરણમાં પ્રવર્તી રહી છે; જે કેટલેકે કરી નથી; કરી શકાઈ નથી; કરી શકે ની નથી; નહીં કહેવાનું અવશ્ય છે. મહાન પરિશ્રમથી થઈ કરીને તે પાર પડી શકાય એવી છે; વધારે તે માટે જેવા લોકો તેવા પરિશ્રમ કરતા નથી; એ એક અશ્વર્ય અને પ્રમત્તતા છે.”

એજ પ્રમાણે નીચે શ્રીન ને પણ પેરિશ્રમમાં પણ તેઓ લાગે છે. કોઈ પણ વચ્ચે વિચારકે એક વખત અત્યંત દોષથી રસ લઈ શકે છે, પણ પછી અવશ્ય એક વિચારનું ચારંચર પુનરાવર્તન આવવાથી અને તેમાંથી કોઈ પણ અર્થ ન નીકળવાથી

લુખો હોવાથી જલદી ભિતને અટકી પડી જાય છે, તેમ નિર્લેપ તથા નિર્વિપથી વ્યક્તિ સંસારમાં કોઈ પણ રીતે ચોંટી શકતી નથી. બીનો ગોળો ભીંતને ચોંટી રહે છે, તેમ તેઓ સંસારને દુઃખરૂપ કહેવા છતાં તેમાંથી નિકળી શકતા નથી. તેઓ આગળ તેજ પત્રમાં કહે છે કે:—

“આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી...ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી. ત્યારે હવે કેમ કરવું? કયા પર્વતની શુકામાં જવું, ગરે અલોપ થઈ જવું?”

વસ્તુ એ છે કે વિષયને કેમ લંબાવવો, અથવા પત્રને કેમ શોભાવવો એ એમનું જાણે કે લક્ષ્ય ન હોય? વળી તેઓ આગળ એમ કહે છે કે:—

“ન્યાયિષ્ઠિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અતઃ સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે. મારે એ જ્ઞાન સંબંધી ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી માંગિકા પ્રત્નો સંબંધી દુખોડા અથવા સમાગમે જણાવીશ.”

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

“જે પ્રાણિઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર માંગવાથી આનંદ માને છે, તેને એવાધીન છે અને પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે.”

એકજ પત્રમાં સાથે સાથે ત્રણ રીતિએ ત્યારે તેઓ ઉત્તર આપે છે, ત્યારે આપણને દુઃખ એ થાય છે કે એકજ વખત ત્રણ પ્રશ્નરે એકજ, એ મનુષ્યની કેટલી મદતતા? પાંચેલાં કહે છે:—

ચા માટે અટકી જતા હશે ? યથાયોગ્ય નિર્ગન્થ દશા વગરનું ઇવનું તેમને ત્યારે ગમતું નથી, તો પછી ચામાટે નિર્ગન્થ દશાને તેઓ સ્વીકારતા નથી ? શું કેઈ તેમ કરતાં તેમને અટકાવે છે ? કેઈ અટકાવતું હોય, તેમ તેઓ ખીન્ન ઉપરના પત્રમાં ફરીયાદ કરતા હોય તેમ તેઓ કાંપે છે. તેઓ આંતર ઔદાસિન્ય વૃત્તિ દરવખત ખીન્ન પાસે દર્શાવવા આદે છે, પણ તેમ કરવા પ્રયત્ન કરતા જણાતા નથી.

[૮૦ મો અંક] ઉપાધિ વિષે.

આ અંકમાં એ અભિપ્રાયને મળતાજ વિચારો તેઓ બતાવે છે તે હવે છે કે—

“અત્ર એ ઉપાધિ છે, તે અમુક કામથી કાપાત્ત કરી છે, અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે, એવી કંઈ કલ્પના પણ થતી નથી.”.....

“ચત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનુંજ મતન રહે છે. આ હાર પણ એજ છે. નિશા પણ એજ છે. રાચન પણ એજ છે. સ્વપ્ન પણ એજ છે. બધ પણ એજ છે. લોભ, પરિવ્રત, ચ્વદન. આદત પણ એજ છે.”

એ પ્રમાણે વિવિધ શબ્દાવલિ તેમણે ગોઠવી છે. તેવું ગમતું નથી, મુંઝવું ગમતું નથી, સાંભળવું ગમતું નથી. વિગેરે વિગેરે કામી પત્ર ભરી દીધો છે. “નથી અમંગ ગમતો કે નથી મંગ ગમતો. નથી લલની ગમતી કે નથી અલલની ગમતી.” તેઓ કહે છે: “એ કાંઈ દુઃખનું કારણ નથી. દુઃખનું કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે.” “અને તે જો સમ છે તો સર્વ સુખજ છે.” હવે જો તેમને વિષમાત્મા દુઃખનું કારણ જણાય છે તે સમદશા સુખનું કારણ છે, તો પછી તેઓ તે વસ્તુને પકડી કેમ શકતા નથી. એમ શું કેઈ પ્રશ્ન નહિ કરે ? જેને હૃદયમાં સંપૂર્ણ ત્યાગ ને નિરાગતા ઉપર થયાં છે, તેને જવારનાં ગમે તેવાં સુખ મળે તોય પણ તે આપે-આપ ખસી જાય છે. મુઠ્ઠ ગોળો કિંતુ ઉપર સટકાય, પણ તે

સ્વસ્થતાએ જાણવીશ ? એમ હોય કે અત્યારે વખત નથી, અથવા
ચિત્ત ઉપાધિમાં છે, પણ ઉદાસીનતાનું અદાનું તેઓ અર્થ જાને
કદાચતા હશે ? વળી જો તેમને ઉત્તર આપવાનો સાવ છે, તો પછી
મોહાધીન પ્રાણીઓની ગણતરીમાં તેને મૂકી જાને ફરકો મારે છે ?
જો તેઓ ખરેખર એમજ કહેતા હોય કે તેઓ મોહાધીન છે, તે
પરમાર્થના પાત્ર થવા ફર્કલ છે, તો તેમણે હજી મા અંકમાં હમ-
ખાંજ કહ્યું છે કે “ ચમત્કારો પંચમ કાળમાં જો જોએ તે એકત્ર
થતા નય છે,” તો ત્યાં તેમણે તેમ જા માટે કહ્યું હશે ? જો
વ્યોતિષાદિક પરમાર્થનું પાત્ર થવા દેવામાં અવગણ નાંખશે, તો
શ્રીમદ્ને આ માર્ગ અસાધ્યતામાં ચમત્કારો અનુકૂળતા આપશે ખરા
કે ? ચમત્કારો મેળવવા ને ચમત્કારોથી ઘેરાને આંગવા, તે મોહા-
ધીન પ્રાણીઓની સ્થિતિ-વૃત્તિ નથી શું ? પણ સમન્વય છે કે આજે
વખત અદલાયો છે; તે વખતે પોતાના કાર્યની શરૂઆત હતી. આ
લખે છે ત્યારે તે કાર્ય-અવધારના અવસાયની પ્રવૃત્તિ સ્થિર જામી
મઈ છે. ત્યાંસુધી કાર્ય-અવધારની સ્થિરતા ન હોય. ત્યાંસુધી મનુ-
ષ્ય ત્યાં ત્યાં કાંઈ મારે છે, તેમ તેમને માટે થયું હોય એ સંભ-
વિત છે.

[૮૧ મો અંક] સમ્યક્ દશા.

આ અંકમાં સમ્યક્ દશાનાં લક્ષણો વિષે કોઈને કારણ લખે
છે. તેમાં તેઓએ એ લક્ષણો ખુદિપૂર્વક સારી રીતે જણાવ્યા છે.
શમ, સંગે, નિર્વેદ, વ્રદા ને અનુકંપાની આખ્યાઓ તેમણે સંક્ષે-
પમાં પણ સારી જણાવી છે.

[૮૨ મો અંક] સંવત્સરી વિષે સમાપના.

કોઈ પ્રતિ પત્ર લખતાં પહેલા પેરગ્રાહમાં અવિનય આચારના
માટે સમાપ્તિ શું એમ શ્રીમદ્ લખે છે. બીજા પેરગ્રાહમાં તેઓ લખે
છે કે:—

લુપ્તો હોવાથી જલદી સિંતને અટકી પડી જાય છે, તેમ નિર્લેપી તથા નિર્વિપયી વ્યક્તિ સંસારમાં કોઈ પણ રીતે ચોંટી શકતી નથી. ભીનો ગોળો ભીંતને ચોંટી રહે છે, તેમ તેઓ સંસારને દુઃખરૂપ કહેવા છતાં તેમાંથી નિકળી શકતા નથી. તેઓ આગળ તેજ પત્રમાં કહે છે કે:—

“આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી...શુદ્ધસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી. ત્યારે હવે કેમ કરવું? કયા પર્વતની શુદ્ધિમાં જવું, અને અલોપ થઈ જવું?”

વસ્તુ એ છે કે વિપયને કેમ લંબાવવો, અથવા પત્રને કેમ શોભાવવો એ એમનું જાણે કે લક્ષ્ય ન હોય? વળી તેઓ આગળ એમ કહે છે કે:—

“જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની ધમ્મ નથી તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે માટે એ જ્ઞાન સંબંધી ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી મંગિકા પ્રશ્નો સંબંધી લખીશ અથવા સમાગમે જણાવીશ.”

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

“જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર માંગવાથી આનંદ માને છે, તેઓ મોહાધીન છે અને પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે.”

એકજ પત્રમાં સાથે સાથે ત્રણ રીતિએ ત્યારે તેઓ ઉત્તર આપે છે, ત્યારે આપણને દુઃખ એ થાય છે કે એકજ વખતમાં ત્રણ પ્રકારે બોલવું, એ મનુષ્યની કેટલી મદતતા? પાંદેલાં કહે છે કે ભવિષ્યજ્ઞાન જ્યોતિષાદિક માટે ઉદાસીનતા રહે છે, બીજી વાર કહે છે કે ચિત્તની સ્વસ્થતાએ સમાગમમાં જણાવીશ, ત્રીજી વાર કહે છે કે એવા ઉત્તર માંગે છે તે મોહાધીન પ્રાણીઓ છે. એક તરફ ઉદાસીનતા સિદ્ધ કરે છે, બીજી તરફ તેને વિશ્વાસ આવે છે, ત્રીજી તરફ તેને બરાબર ફટકો મારે છે! જે ઉદાસીનતા છે, તો તેઓ શા માટે ઉત્તર માંગનારને આશા આપે છે કે, વખતે ચિત્તની

“આહ ક્યક પ્રદેશ સંબંધીનું પ્રથમ તમારું પ્રશ્ન છે. ઉત્તરઆચાર્યન શિક્ષાનામાં સર્વ પ્રદેશે કમંવદનસુ બતાવી એવો દેહ એવો સમન્વય છે કે નહોતું કપરેશયે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આહ ક્યક પ્રદેશ કમંરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમન્વય નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશો આત્મામાં જ્યારે માત્ર આહ ન પ્રદેશ કમંરહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પામે તે કહી શકીશો છ?”

તેમની સંખનશીલી એટલી ગંભીર ને અટપટી છે, કે કોઈ પણ વાચક તેમની કહેવાની મતલબને જણી શકી શકે નહિ. તેઓ જ્ઞાતાની કહેવાની મતલબને એવી આવી ઉડી ઉતારી નાંખે છે, કે કોઈ વખત વાચક અવશ્ય વિચારમાં પડી જાય. સાદસાદ સંક્ષેપમાં કહી નાંખવાનું હોય તોપણ તેઓ તે વિષયને શુંચકણમાં નાખી દે છે. તેઓ આહ ક્યક પ્રદેશના સંબંધમાં જણાવે છે કે શાસ્ત્રકર્તા આહ ક્યક પ્રદેશ કમંરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમન્વય નથી. કમંરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમન્વય નથી : એટલે તેમને શું કથનીય છે કે વસ્તુત્થ છે ? અત્ર તેમણે એમ સાદ વાત કહેવી જોઈતી હતી કે આહ ક્યક પ્રદેશ કમંરહિત છે એમ અમારું સમન્વય છે : આમ કહેવાના બદલામાં તેમણે શુંચ-વણવાણું વાક્ય કરી નાંખ્યું છે. એ વસ્તુને હસાવવા માટે તેમણે અંતર્મુહતાની વાતો કરી છે :

“અંતર્મુહતાં એટલે એ ધરીની અંદરનો મને તે વખત.....આહ સમયથી સપાંત અને એ ધરીની અંદરના વખતને અંતર્મુહતા કહેવાય છે.... તેમ જોઈ આહ સમયની વાત બહુ સજીવવાદ દેવાથી સ્પષ્ટ રીતે એ સ્વમાં બતાવી નથી, તેમ આહ ક્યક પ્રદેશની વાત પણ છે, એમ આરું સમન્વય છે, ને તેને ‘અવવતી’, ‘પ્રત્યપના’, ‘સાધાર્ણ’, ‘દત્યહિત શિક્ષિતો’ હોઈ શકે છે.....સાક્ષરકરે બધાં શાસ્ત્રમાં ન દેય એવી પણ કેટલાંક શાસ્ત્રમાં કહી દેય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી.....આમ દેવાથી આહ ક્યક પ્રદેશ નિર્બંધન છે એ વાત અનિષિદ છે.”

“ એ પરિભ્રમણ કેવળ સ્વછંદથી કરતા જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી ? ખીન્ન જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં,...એ માહું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું ? અર્થાત્ એમ જાણ્યું નેઈતું હવું, જતાં ન જાણ્યું; એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે. ”

“ વળી સ્મરણ થાય છે કે જેના વિના એક પણ પણું નહિ જીવી શકું એવા કેટલાક પદાર્થો (સ્ત્રિયાદિક)ને અનંત વાર છોડતાં, તેનો વિચાર થયો, અનંત કાળ પણ ચલે ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી. ”

સ્ત્રી વિના જીવવું પણ એક વખત તેઓને આકર્ષે લાગ્યું છે. વચમાં કેટલાક પેરેગ્રાફ મૂકી દીધા પછી તેઓ જણાવે છે કે:—

“ કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ ફરીએ તો તેવું સ્થાન ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને રહીએ ? અર્થાત્ તેવા સંતો ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને એ દશામાં બેસી તેવું પોપણ પામીએ; ત્યારે હવે કેમ કરવું ? ”

વળી આગળ લખે છે કે:—

“ ગમે તેમ હો—ગમે એટલાં દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિષદ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ. ”

મતલબ એ છે કે ગમે તેમ થાય કે ગમે તે થાય પણ એમ કરવુંજ, પણ શું કરવું તે કાંઈ તેઓ લખતા નથી ! ધણી ધણી વિચારણા, વાર્તા તેમણે પત્રના પટ ઉપર જણાવી છે, પણ એ બધું પત્રપટ ઉપર હોય એમ જણાય છે. ઉપર તેમણે જણાવ્યું કે તેનું સ્થાન ક્યાં છે, જ્યાં જઈ બેસીએ, ને તેવા સંત ક્યાં છે કે તેની દશાનું પોપણ પામીએ; આનો અર્થ શું ?

[અંક ૮૫ માં] આઠ રૂચક પ્રદેશ.

જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. એ આઠ રૂચક પ્રદેશ કમંચી આવૃત્ત છે કે નિરાવૃત્ત છે એ સંબંધી પ્રશ્ન કોઈએ નેમને પ્રાગણ્ય હશે, તેના ઉત્તરમાં તેઓ જણાવે છે કે:—

કહે છે કે અર્ધાં શાસ્ત્રમાં ન હોય તેવી કોઈ પણ વાતો શાસ્ત્રમાં કરી હોય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી ! એવી કોઈ વાતો વિરક્તા મનુષ્યને અર્થે કહેવાઈ હોય છે, એટલે જો અર્ધાં શાસ્ત્રનું તંત્રીત્વ પોતે રાખે છે, તો પછી તેમને કહેવાનું શું હોય ?

ચૌદ પૂર્વધારી વિષે

કોઈ વ્યક્તિએ ચૌદ પૂર્વધારી વિષે પ્રશ્ન કર્યું છે કે “ચૌદ પૂર્વધારી કંઈ જાને ઊણા-એવા-અનંત નિગોદમાં જાને અને જથ્થા જ્ઞાનવાળા પણ અધિકમાં અધિક પંદર ભવે મોક્ષે જાય એ વાતનું સમાધાન કેમ ?” પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીમદ્ કહે છે :

“એનો ઉત્તર જો મારા હૃદયમાં છે તેજ જણાવી દઈ છું. એ જથ્થા જ્ઞાન બીજું, અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જથ્થા જ્ઞાન એટલે સામાન્ય-પણે, પણ, મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિથય સંદેપમાં છતાં મોક્ષના બીજાં પદ, એટલા માટે એમ કહ્યું. અને ‘એક દેશે હણું’ એવું ચૌદ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન સિવાય બીજું બધું જાણનાર થયું; પણ દેહ દેવગમાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણનાર ન થયું અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું દેહેનું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી, તેમ જ પણ થઈ.”

આ વિષયનો ઉત્તર તેમણે ઘણો લંબાવ્યો છે. તેમના કથન પ્રમાણે જથ્થા જ્ઞાનવાળા પંદર ભવે મોક્ષે જાય છે. તેઓને સામાન્ય પણ મૂળ વસ્તુનું (આત્મતત્ત્વનું) જ્ઞાન હોય છે તેથી તેઓ મોક્ષે જાય છે. પણ ચૌદ પૂર્વધારી કંઈક ન્યૂન અભ્યાસમાં-સાધુઓ, નિગોદ-અનંત નિગોદ-માં જાય છે, તેઓ પ્રયત્ન કરે છે પણ આત્મતત્ત્વને નહિ સમજવાથી તેઓ તેમ પછડાય છે. આમ તેઓનું વ્યવસ્થા છે. એટલે કે લક્ષ વગરનું દેહેનું તીર લક્ષ્યાર્થ દેશને જતું નથી, અથવા કહેા કે લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી. આ વાત કહે છે, પણ તેઓ નિગોદમાં જવાનું કારણ શું ? શું તેઓ આત્મા-તત્ત્વને જાણી ના શક્યા એટલે નિગોદમાં ગયા ? જો તેમ હોય તો તાપસ વિગેરે આત્મારવરૂપને જાણ્યા વિના ક્ષણી ધમાકે છે તે

કષ્ટ સહન કરે છે, તેઓ કોઈ પણ દેવલોકમાં જાય છે, પણ નિગોદમાં ગયા છે, તેનું ક્યાંએ કશું નથી. ચૌદ પૂર્વધારીએ શું ગુન્યો કયોં કે તેઓ અનંત નિગોદમાં ગયા ? ગુન્યો તો જણાવ્યો નથી, ને નિગોદમાં ગયા તેની સિદ્ધિ કદી જતાવી, તો શંકા એ છે કે ચૌદ પૂર્વધારીઓ શાથી નિગોદમાં ગયા તેનો તેમણે થોડો પણ ખુલાસો કરવો હતો, ને પછી હા કહેવી હતી. તેમ કદી સંક્યા નથી તો એમની પાસે કયી રીતિનું જ્ઞાન આપણે હવે સમજવું ? શું આપણે તેમના કહેવા પ્રમાણે હા પાડવી તે ઈષ્ટ છે કે તેનો કંઈ વિચાર કરવો તે ઈષ્ટ છે ?

ચૌદ પૂર્વધારીઓ-ચૌદ પૂર્વ પૂરા ભણવામાં થોડા ન્યૂન-જેનો અંત ન પામીએ એવા અનંત નિગોદમાં ગયા તેને માટે શું પ્રમાણ ? બીજીશ આગમ પૈકી કયા આગમમાં એ વાતો જણાવી છે કે ચૌદ પૂર્વધારીઓ નિગોદમાં જાય છે ? ધારે કે તેમના કથન પ્રમાણે તે વાતો છે, તો પ્રશ્ન એ છે કે ચૌદ પૂર્વ સુધી અભ્યાસ કરે ને તેટલો બોધ પામે તો તેઓને આત્મતત્ત્વની દૃષ્ટિ શું નહિ આવી હોય ? આત્મતત્ત્વ જ્ઞાન વિષે તેમને વિચાર નહિ આવ્યો શું ? આ વાતો કયી રીતે સમજાય તેમ છે ? દશ પૂર્વ અપૂર્ણ હોય, તેમનું શ્રુત જ્ઞાન મિથ્યા કહાય હોય, પણ પૂર્ણ દશ પૂર્વજ્ઞાનીનું વચન સમ્યક્ષયુત હોય છે, તો પછી ચૌદ પૂર્વધારીનું વચન સમ્યક્ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? ત્યાં સમ્યક્ દૃષ્ટિ છે, ત્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન છે, ને ત્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન ત્યાં આત્મજ્ઞાન છે. એ વાતો સમજતી નથી કે તેઓએ કયી અપેક્ષાએ આ દષ્ટીકતને આમ ફેરી નાંખી છે. ભોક્ષા તો ગમે તે પ્રશ્ન કરે, પણ તે વાતોને તેમણે જરાજરા સાફ કહેવી જોઈતી હતી.

તેઓ આગળ કહે છે કે—

“ ભણી ભણી ચૌદ પૂર્વને છોડે આવી પડોચિતાં, એકાદ અપયન કે

તેવું સહી ગયું, અને તેથી રખડયા; પરંતુ એમ તો નહિ. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પ્રસાદવ પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ સાધા અધરી અથવા અર્થ અધરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને હુલસ પડે; માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ ‘કલ્પાદિ.’ તેનું ચોદ પૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફલ થયું.”

તેમનું એમ કહેવું છે કે થોડો ભાગ ચોદ પૂર્વમાં અધરો રહ્યો તેથી રખડયા તેમ તો નથી; પણ મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું તેટલી દિશાઈ (અપૂર્ણતાએ) એ તેમનું જ્ઞાન નિષ્ફળ થયું, અથવા રખડ્યા. કોઈ પણ સામાન્ય શુદ્ધિમાન એટલો વિચાર કરે કે મને તેમને તેટલું જ્ઞાન મળ્યું નહિ, તો આગળ વધ્યા નહિ; પણ પતિત થામાટે થયા, એ અર્થ આમાંથી થોડો પણ નિકળતો નથી. પતિત થયા તે થયા, તે પણ છેક નિગોદનાં જતાં તેઓ ઠંપો; તેવી તેમની કંઈ કુશુદ્ધિ કે જેણે તેમને છેક નિગોદનાં મૂકી દીધા ? ચોદ પૂર્વધારી નિગોદમાં જાય છે, તેનું મૂળ કારણ કહેવું જ તદ્દન ઉત્તરદાતા ભૂલી જાય છે ને પોતાને થોડ્ય લાગે તે વસ્તુને તે જગ્યાએ કારણ-રૂપે ગોઠવી દે છે. તાત્પર્ય એ છે કે આઠ ક્યક પ્રદેશ ને ચોદ પૂર્વ-ધારી વિષે જે તેમણે ઉત્તરો આપ્યા છે, તે શાસ્ત્રસંમત છે કે નહિ તે સંબંધી વિચાર કરવા તે જગ્યાએ થોભ્યા નથી; પણ પોતાને જેમ હીક લાગે તેમ ઉત્તર આપી તેઓએ બન્નેના મનનું સાંત્વન કર્યું છે. વસ્તુતઃ તેમણે આ ઉત્તર આપવામાં સત્ત્વર થાપ ખાધી છે.

[૬૪ મો અંક] સહવન સૂત્રિની ઓળખાણ

આ અંકની શરૂઆતમાં શ્રીમદ્ ‘વાંકા’ ને ‘અનન્ય’ શબ્દોનો અર્થ કરે છે. પછી તેઓ આગળ કહે છે કે:

“જેના વચનબોલે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે, એવી સહવન મુદિનો પૂર્વ જાગનાં જીવને જીવ લાહી વાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું એવજાણ થયું નથી. જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ દુરો, તથાપિ જીવને વિષે કદી રાખેલી સિદ્ધિ-ચોદિ, સિદ્ધિ-ચોદિ અને બીજી તેવી

ક્રમનાઓથી ચોતાના દૃષ્ટિ મલિન હતી. દૃષ્ટિ તો મલિન હોય તો તેથી ચતુર્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાધ લક્ષ્ય રહે છે, જેથી ઝોળખાણ પરવું નથી; અને ત્યારે ઝોળખાણ પર છે, ત્યારે છવને કોઈ અપૂર્વ રસદ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિચારે ધરીએક આયુષ્ય ભાગવતું તે પણ તેને વિદગ્ધના લાગે છે."

આગળ તેઓ લખે છે કે

"સજ્જન મૂર્તિથી મારું મળે તેવો હૃપદેશ કરતાં ચોતે ચોતાને બંધન કર્યું છે, કે જે હૃપદેશનો લક્ષ તમે અમારા હૃપરજ માંડ્યો. અને તો સજ્જન મૂર્તિના દાસ છીએ."

તેમણે સજ્જન મૂર્તિની ઝોળખાણ વિષે તેમના પત્રમાં જણાવ્યું તો તેમનો આશય શું હશે? આપણે નહિ કહીએ, તોપણ તેઓ પોતેજ તેમના લેખમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે તેમણે સજ્જન મૂર્તિની ઝોળખાણ કરવા કહ્યું ત્યારે સેવકોએ શ્રીમદ્ને ચોતાને સજ્જન મૂર્તિ માની પત્રો લખવા માંડ્યા; પણ તેઓ કહે છે કે "અને તો તેના દાસ છીએ." તેઓ કહે છે કે જે ઝોળખાણ થઈ હોય તો તેનો વિયોગ પછી કેમ સહન થાય? નજ થાય. અરે, તેના વિના આયુષ્ય તેને વિદગ્ધના તુલ્ય હોય છે. શ્રીમદ્ને સેવકો પાસે ચોતાની સજ્જન મૂર્તિ તરીકે ઝોળખાણ કરાવવી હતી, તે સેવકોએ કરી છે એમ પત્ર હિપરથી સમજાય છે. પણ તેઓ પત્ર કેવી રીતે લખે છે, તે વાચકો સમજી શકે તેમ છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ જે પૂછે તો તેઓ ખુલાસો આપી શકે તેવો પણ રસનો તેમણે રાખ્યો છે, ને સેવકો, પ્રેમી, પરમ ભક્ત જેઓ છે, તેઓ પણ સમજી શકે તેમ છે.

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

"અમારી એવી અસૌક્રિક દશા પણ દયાં છે, કે જે દયામાં કેવળ અસંગતતાનું વર્તે છે? અમારા કપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો છો."

આમ કહી તેઓ પાછા ફરતા રહે છે, ને લોકોને ચોતાના ભણી ખેંચતા પણ રહે છે.

આ લેખ ઉપરથી આપણી દષ્ટિ એમ પણ દોડે છે કે, તેઓએ એક વખત નિર્ણય મૂર્તિ ઉપર ભાર આપ્યો હતો, ને આ સ્થળે સહવ મૂર્તિ ઉપર ભાર આપે છે; તો તે એમાં કઈ મૂર્તિ વિશેષ ને કઈ મૂર્તિ ન્યૂન? એટલું જ નહિ પણ નિર્વાણ જગાનાં મદદગાર સહવન મૂર્તિ છે કે નિર્ણય મૂર્તિ છે? જે નિર્ણય મૂર્તિ મદદગાર હોય તો સહવન મૂર્તિ ઉપર આટલો બધો ભાર શા માટે આપ્યો? તેમ જો સહવન મૂર્તિની આવશ્યકતા હતી, તો જડ મૂર્તિ ઉપર શાને એવડું બધું બળ તેમણે વાપર્યું? એકેએને ખેંચવાનો જેવો વખત, તે પ્રમાણેના વિચારો તેમણે પત્રોમાં જણાવ્યા છે. ત્યારપછી જે હીંદીઓ લખી છે તેમાં તેઓ કહે છે:

“આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. અમને હવે એટલું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનંતિ છે. બીજું એ જણાવવાનું છે કે તમે અમારે માટે હવે કંઈ કોઈને કહેશો નહિ. કલ્પકાળ તમે જાણો છો?”

આમ છેવટે તેઓ લખી પત્ર પૂર્ણ કરે છે. તેઓ કહે છે કે અમને હવે એટલું બંધન થાય તેમ તમને કરવા વિનંતિ છે, તો સેવકો તેમને શું બંધન કરતા હશે? જો તેઓ સેવકો તરફથી બંધન માનવા હોય તો સેવકોને શામાટે લખે? આશય એ છે કે અંદરની વાંચનના અને બહાર કહેવાની વાતમાં પૃથક્ત્વ છે અને એ વાત સામાન્ય ખુદિમાન અક્તિ પણ સારી રીતે જાણે છે.

[અંક ૬૬ માં] પ્રભુમાં અપસક્ષણ.

તેઓ કહે છે કે—

“પ્રભુપ્રભુએ કપાધિનન્ય પ્રવૃત્તિ છે. સમવાન પરિપૂર્ણ—સર્વગુણ—સંપન્ન કહેવાય છે, તથાપિ એમાંય અપસક્ષણ કંઈ એમાં નથી! વિચિત્ર કરતું એ જ એની હોદા, ત્યાં અધિક શું કહેવું?”

“સર્વ સમર્થ પુરુષો...ને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ નહ જણા છે. એ જ્ઞાનની દિવપ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિશેષતા થતી જાય છે. હું ધારું

હું કે કેવળ જ્ઞાન સુધીની મહેનત કરી અલેખે તો 'નહિ' જાય. મોક્ષની કાંઈ જરૂર નથી. નિઃશંકપણાની નિર્ભયપણાની નિમ્નઃશ્વરપણાની અને નિઃસ્પૃહ-પણાની જરૂર હતી; તે ઘણે અંશે પ્રાપ્ત થઈ જણાય છે.

“અનહદ દ્વનિમાં મણા નથી, પણ ગાડી ઘોડાની કપાધિ થવડું સુખ થોડું આપે છે. નિવૃત્તિ વિના અહીં બીજું બધુંય લાગે છે. જગતે, જગતની લીલાને બેઠાબેઠા મફતમાં જોઈએ છીએ!”

શરૂઆતમાં તેઓ જણાવે છે કે ઉપાધિજન્ય પ્રવૃત્તિ છે, તે પણ પ્રભુપ્રતાપે છે; એટલે વાચકોએ તે વિષે શો વિચાર કરવો જોઈએ? શું ઉપાધિ પ્રભુની દયાથી કે તેમના પ્રતાપથી મળતી હશે? સારો અભ્યાસી જૈન તો આમ બોલે નહિ. વળી તેઓ કહે છે કે સર્વગુણમંપન્ન ભગવાન, તેમાં પણ અપલક્ષણો જોઈ શકાય નથી; તો તેમણે ભગવાનનાં અપલક્ષણો કયારે જ્યાં હશે? જૈન આગ-મોમાં તો પ્રભુનાં અપલક્ષણો વિષે કંઈ વાત આવી નથી, છતાં તેઓ પ્રભુમાં અપલક્ષણો જુદાં છે, તે કંઈ અપેક્ષાએ તેઓ કહેતા હશે? આગળ તેઓ કહે છે કે “વિચિત્ર કરવું એજ પ્રભુની લીલા.” તો શું પ્રભુએ આ જગતમાં બધી વિચિત્રતા કરી હશે? સમર્થ પુરૂષોને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાર્હ ગયા છે, ત્યાં મીઠાં (અધ્યાદાર) મૂકવાનો તેમનો શો આશય હશે? જળમાં તૈલની જેમ સુક્તિ-માયા તરી વળતી હોય એમ કેટલાય પંત્રોમાં દેખાય છે. વળી આગળ તેઓ કહે છે કે કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત અલેખે નહિ જાય એમ તેમનું ધારવું છે; મોક્ષની કાંઈ જરૂર નથી એમ પણ માથે કહે છે; કારણકે નિઃશંકપણાની, નિર્ભયપણાની, નિઃસ્પૃહપણાની જરૂર હતી, તે હવે આવી ગઈ છે. ઝવેરી જેમ મોતીની પરીક્ષા કરવા લીલાગર પાને બેસે છે, ને જેમ પરીક્ષા કરવા જુદીની નિગાહ બેસે છે, તેમ શ્રીમદ્ પણ લખવા બેસે છે, ત્યારે કંઈ વિચારના તરંગમાં આમ તેમ ઘૂમતા હોય એમ જણાય છે. ઘણા જુદિમાન ને શરા હોવા છતાં ચિત્તની અસ્થિરતામાં બાંહે લખતા હોય તેમ

તેઓ શું છે કે કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત અણેખે નહિ જાય, તો શંકા એ થાય છે કે એવી કઈ મહેનત તેમણે કરી કે તેમની મહેનત અણેખે નહિ જાય એમ તેમણે માન્યું ? તેમ છતાં કરી વળી તેઓ શું છે કે મોક્ષની જરૂર નથી ! જો મોક્ષની જરૂર નથી તો પછી કેવળ જ્ઞાનની શા માટે મહેનત કરવી જોઈએ ? એટલુંજ નહિ, તો પછી આ બધો અવસાય શા માટે ? શું તેઓ એમ સમજતા હશે કે બુદ્ધિમાનો ગમે તેમ બોલે, ગમે તેમ લખે, પણ તેમને સર્વ રીતે બહુથે સિધ્ધુ દોય છે ? જે જે વ્યક્તિઓ તરંગમાં, આનંદમાં, દિહાંછળાપણામાં ગમે તે રીતે લખે છે કે બોલે છે પણ વાચકો તે વ્યક્તિઓની કૃત્રિમતાની, સત્યતાની કે જે વસ્તુ દોય તેની અવશ્ય પરીક્ષા કરી લે છે. એટલે કે વાચક તેની વચનગુણના કરી શકે છે. જો કે પ્રેમીઓ કે અતુલાયીઓ તેમના પ્રેમની ખાતર તેમની વાતોને વધાવી લે છે, પણ તટસ્થ સુસ્ત જનો તો તેનું બરાબર તોલન કરે છે.

[અંક ૬૭ મો] સતપુરુષમાં અતંત આગમ છે.

આ અંકમાં મથાળાની જગ્યાએ નીચે પ્રમાણે છે :

“ સતપુરુષના એકેક વાક્યમાં એકેક શબ્દમાં અતંત આગમ રહ્યા છે એ વાત કેમ હશે ? ”

આ વાક્ય તેઓએ શાઈની ઉપર લખ્યું છે; સાથે તેઓ પ્રશ્ન કરે છે કે આ વાત કેમ હશે ? ખીન્નને જેની ઉપર શરણ લખ્યો છે તેને તેઓ પૂછે છે કે આ વાત ખરી હશે કે નહિ ? સ્વેચ્છા આ વાતનો ફિતર શું આપે ? શું તેઓ એમ કહે કે તેમ નથી ? ત્યારે તેઓએ કહેવુંજ જોઈએ કે એ વાત ખરી છે, પણ ખોટી નથી એટલે સતપુરુષના વાક્યમાં અતંત આગમ છે, એ વાત ખરી છે; પણ હવે આપણને એ વિચાર આવે છે કે, જેના વાક્યમાં અતંત આગમ છે, તે સતપુરુષ તો માત્ર વીતરાગજ છે, ખીન્ન તો નહિ જ.

અત્યારે વીતરાગ કે તેવા બહુશ્રુત કોઈ નથી, છતાં અનંત આગ-
મનો આધાર તેઓ કેને કહેવા આહતા હશે ? શું કોઈ તેવા પુરો-
તેમની નગરે ભરતક્ષેત્રમાં કોઈ જગ્યાએ પડ્યા હશે, કે જેથી આત્મ
તેઓ લખે છે ? કે તેવી કલ્પના તેઓ પોતે પોતાને વિષે કરાવવા
આહતા હશે ? ગમે તે વ્યક્તિ તેમના ધારવામાં હોય, પણ વાચકો
આવા વાક્યથી અવસ્ય ભ્રમમાં પડે છે તેમાં તો શક નથી.

આગળ તેઓ બીજા પેરેગ્રાફમાં લખે છે કે :

“કોઈ પણ પ્રકારે સદ્ગુણો શોધ કરો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યેનન,
મન, વચન, અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેનીજ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે
નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તેના સર્વ માયિક વાસનાનો અમાવ
યશે, એમ સમજવું.”

સદ્ગુણની શોધ કરવા ને તેને સર્વ અર્પણ કરવા તેઓ આ
જગ્યાએ ભાર મૂકી જણાવે છે; પણ સદ્ગુણ કોણ છે, ને ક્યાં છે,
તે તેઓ જણાવતા નથી. જો સદ્ગુણ કોઈ બીજા હોત તો તેમણે
નામ આપી દીધું હોત. આમ ઘણી જગ્યાએ પત્રોમાં ગુરૂ વિષે
તેઓ લખે છે, પણ નામ કોઈનું તેઓ જણાવતા નથી, તો સદ-
ગુણ નથી એમ શું સમજવું ? અને હોય તો તેઓ શા માટે નામ
નથી આપતા ? આ ઉપરથી સ્પષ્ટ એમ સમજાય છે કે તેઓને
નામ નથી આપવું, પણ પોતે આ કાળમાં સદ્ગુણને ચોગ્ય હોય
એમ તેમનું કથન છે ને તેને બધું અર્પણ કરવું થાય તોજ
માયિક સર્વ બંધન-વાસનાનો ક્ષય થાય, એમ સમજવું, એમ
એમનું કહેવું છે. છતાં એવકે ને ન સમજે તો તેમની ખુશી.

આગળ ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે—

“અનાદિ કાલના પરિવ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર
વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપાત્ર પ્રાપ્તિ પાત્રું છે,
માત્ર ‘સત્’ મળ્યા નથી. ‘સત્’ સુપ્રયું નથી અને ‘સત્’ શ્રવણું નથી;
અને એ મળ્યું, એ સુપ્રયે અને એ શ્રવણ હરવાની વાતોનો આત્મથી
ભણકાર થશે.”

જીવ અનાદિ કાળથી પરિવ્રમણ કરે છે, એ વાતો ખરી છે ને જીવને સત્ વસ્તુ મળી નથી, એ પણ સત્ય છે; પણ અનંત વાર નિનદીક્ષા ને આચાર્યપણું જીવે પ્રાપ્ત થયું છે, તે વાતો ક્યાં છે ? તેનો ક્યાંએ ઉત્થેખ કે તોંધ છે ખરાં ?

[અંક ૬૮ માં] આત્મા જ્ઞાનને પામ્યો છે.

આ અંકમાં પહેલા પેરેગ્રાફનાં તેઓ કામે છે કે—

“આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃશંક છે. ગ્રન્થીભેદ થયો એ તરૂં કાળમાં સત્ય થાવ છે. સર્વ જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે. હવે હેવળની નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામવી છે, જે સુલભ છે.”

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો, ગ્રન્થીભેદ થયો, આ વાતો તો હીક છે, કારણકે આત્મા પોતે પોતાના વિષે સમજી શકે છે, ને પોતાની ખાત્રી પોતે આપી શકે છે. પણ એ વાત સર્વ જ્ઞાનીઓએ સ્વીકારી છે, એવું જો તેઓ જાણાવે છે, તો તે જ્ઞાનીઓનું હૃદય તેમણે કેવી રીતે જાણ્યું હશે ? અથવા જ્ઞાની પ્રાણેથી ખબર કાણુ લાગ્યું ? એમની પાસે એવું કશું જ્ઞાન છે કે જેથી તે વાતો તેમણે જાણી લીધી ? આગળ તેઓ કામે છે કે—

“એકેકવાર જો યથાયોગ્ય આવી જાય તો પછી ગમે તેમ પ્રવર્તાય, ગમે તેમ પ્રેરાય, ગમે તેમ આદાર વિદાર કરાય તથાપિ તેને કશું જાતની ખાત્રી નથી. પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેણે કહેલું સર્વ સવરૂં છે.”

આવું ત્યારે તેઓ કામે છે, ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે તેઓ જો સમજાઈનાં હોય, અથવા જૈન શ્રેષ્ઠી તેમણે બરાબર જાણી હોય તો આત્મ તેઓ કામે નહિ. છતાં ત્યારે કામે છે, ત્યારે આપણે તેમના વિષે શું કહેવું ? એક વાર યથાયોગ્ય આવી જાય, પછી ગમે તેમ વર્તાય, ખોટાય, આદારવિદાર થાય, પણ પછી પરમાત્મા પણ પૂછનાર નથી, આવી ઉન્નૃંખલતા વાપરવી તે તેમના માટે બસ છે ! વધારે શું ?

“ એવી દશા થયા વિના પ્રગટ માર્ગ પ્રકાશવાની પરમાત્માની આજ્ઞા નથી એમ મને લાગે છે..... અને એ દશાને હવે કંઈ ઝડપે વખત નથી. પંદર અંશે તો પહોંચી જવાયું છે.”

એટલે તેઓ સેવકોને વખતે વખતે આશા આપતા હોય કે લલચાવતા હોય તેમ તેઓ કહે છે કે હવે એ દશા પામવાને ઝાઝો વખત નથી. પંદર અંશે તેઓ પહોંચી ગયા છે પણ હજી અંશ કુટલા બાકી રહ્યા છે, તે તેમણે સાથે જણાવ્યું નથી. ગમે તેમ હોય, પણ ઝાઝો વખત નથી રહ્યો છતાં તેઓ તેમના કહેવા પ્રમાણે સાચા પડ્યા જણાતા નથી.

બીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે—

“ મહાન્ પુરુષોએ કેવી દશા પામી માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; શું શું કરીને માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; એ વાતનું આત્માને સારી રીતે સ્મરણ રહે છે; અને એજ પ્રગટ-માર્ગ કહેવા દેવાની ઈશ્વરી ઇચ્છાનું સક્ષણ જણાય છે ”

આમાં મહાપુરુષોની સરખામણી પોતા સાથે તેઓ કરે છે ને કહે છે કે તેમણે કેવી રીતે માર્ગ પ્રકાશ્યો તે સર્વ વાતો આત્માને સમજવામાં છે; અને ઈશ્વરી ઇચ્છા પણ તેઓ જણાવતા હોય, તેમ પોતે અભિમાન રાખે છે ને કહે છે કે પ્રગટ માર્ગ કહેવા દેવાની—બોલવા માત્રનીજ ઈશ્વરની ઇચ્છા છે, નહિ કે તેમ વર્તન કરવા માટે ઈશ્વરની ઇચ્છા હોય.

ચોથા પેરેગ્રાફમાં છેવટે તેઓ જણાવે છે કે:—

“ વેદોદયનો નાશ થતાં સુધી શૃદ્ધાવાસમાં રહેવું શોભ્ય લાગે છે. પરમેશ્વર ચાહીને વેદોદય રાખે છે, કારણ પંચમ કાળમાં પરમાર્થની વર્ષાક્રતુ થવા દેવાની તેમની યોગીજ ઇચ્છા લાગે છે. ”

શૃદ્ધાવાસમાં રહેવાની ઇચ્છા ક્યારે નહોતી? શૃદ્ધાવાસમાં રહેવાથી ક્યારે કોઈના વેદોદયનો નાશ થયો સાંભળ્યો છે? મત્સ્ય વાર્તા એ છે કે સ્ત્રીના વિષય વિના રહેવું તે તેમના ઇચ્છાને કુત્રાદ લાગે છે. સખવાની માયાવિશિષ્ટ એવી કલ્પના તેઓ દોઝવે છે કે ને

હવના લખવી એક સત્ત્વનને થી શકે નહિ, તે પછી જીનને
તો હયાંથી શોખી શકે ? તેઓ હવના દોષાદે છે કે પરમેશ્વર
ચાહીને તેમનામાં વેદોદય રાખે છે ! પાંચમ કાળમાં તેઓ બોધ દેવા
નિકળે તો પછી આ અથા મનુષ્યો મોક્ષમાં જાય તે વાત પ્રશ્નને ગમતી
નહિ હોય એમજ તેમનું કહેવું થાય છે ! તેઓમાં વેદોદય રાખવો એ
પરમેશ્વરની મરજી હોય, તો પછી તેઓ હવનાજીને પણ સાધી શકે
નહિ, તેમાં પણ પરમેશ્વરની મરજી હોવી જોઈએ; તે તેમ હોય તો તેઓ
મોક્ષે ન જાય તેવી પણ મરજી પરમેશ્વરની હોવી જોઈએ. તેમ હોય તો
પછી સર્વ જીવને શુભ ગનિમાં કે અશુભ ગનિમાં જવું. તે સર્વમાં
પરમેશ્વરનો હાથ છે એમ આપણને કહેવું પડશે. વસ્તુ એ છે કે પોતે
જાનતી સારી સારી વાતો કરે છે, પણ વેદોદયને દબાવવા એ વાત તેમને
ગમતી નથી. શું બોમ બોગવવાથી વેદોદયનો નાશ થતો નથી ખરો કે ?
તેનો ત્યાગ થવાથીજ વેદોદયનો નાશ થાય છે. જો નથી થતો તો
તેમની મરજી, પણ પોતાનો દોષ જાનવે તેઓ. પરમેશ્વર ઉપર
દોષ છે ? શું તેમના જીવની દોરી પરમેશ્વર ચલાવે છે ? કે પણ
પણ તેમના દરેક કાર્યમાં પ્રભુ હિતર આપે છે ? આવી રમત
રમવી એ જુદિમાન સમદાષ્ટિ જીવનું લક્ષણ છે કે નિશ્ચય જીવની
આયિક પ્રવૃત્તિ છે ?

પાંચમા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે—

“ તીર્થંકર જે સમત્યા તે અને પામ્યા તે.....આ દરમાં ન સમજ
શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ નથી. આ નિષ્કંથ થજી વખત થયાં
કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થંકર થવા દિશ્યા નથી, પરંતુ તીર્થંકરે ક્યાં પ્રત્યાષ્ટે
કરવા દિશ્યા છે. એટલી બધી કમલતા જાણી શકે છે; તેને સમજવાની
સક્તિ પણ આવી જઈ છે, પણ ચાહીને સમાવવાની દિશ્યા રાખી નથી. ”

આ શ્રીમદ્ના મગજનો ધમક નહિ તો ખીનું શું ? તેઓ
બોધી બતાવે છે કે તીર્થંકર સમત્યા ને પામ્યા ને સર્વ આ કાળમાં
તેઓ પામી ગયા છે, છતાં તીર્થંકર થવા દિશ્યા નથી, પણ તેમજી

કર્તુ ને પ્રમાણે તેમને કરવાની ક્ષમ્બા છે ! પણ તીર્થસ્થે ને.ને. મહો દીક્ષા લીધી, તે ચારે તીર્થની સ્થાપના કરી, તેમાંનું તેમણે શું કર્યું ! બેઠકથી વાણીમાં મૂકાયને વણી થઈને પેતાના કોચોને પુટ કરવા માટે જ આગાં કથન કરતા હોય તેમ જણાય છે. તેઓ ઉપરના પેરદાદમાં કાપી ગયા છે કે કપરે ચાદીને તેમજમાં ઘોડા ચાખ્યા છે, આ પંચમ કાળમાં પરમાર્થની વર્ણાશ્રુતિ થવા ફેરતા કંથરની ક્ષમ્બા નથી; ને પછીના પેરદાદમાં કાપે છે કે તીર્થસ્થ કરવા પ્રમાણે કરવા ક્ષમ્બા છે; તે કોઈ પણ વાચક આ બંને વાક્યનો અર્થનાર એક ધારણે કે બિન્ન ધારણે ? એ એક અનતર હોય તે બેમાં સત્ય કોને માનવું અને કોને અસત્ય કહેવું ? કાપવી વખતે વિચારમાં રહી તેઓ અર્થનાર હશે કે ઉન્નતતા કાપી કાપતા હશે ? તેઓ કાપે છે કે ઉન્નતતા આવી ગઈ છે, પણ સમાચારી નથી; તે આવી ઉન્નતતા રાખવી અથવા તેવી ઉન્નતતા કરવે અર્થવું તેમાં તેમનો શો દેવ હશે ? એક તરંગી મનુષ્ય પેતાના કાળમાં રાગને, આંદ કટકાવી જેમ આખા શરીરમાં ફેલાવે ખજાર આપવા થૂમે છે, તે આનંદ છુટે છે. તેમ તેઓ નરંગને વિરલધા પેતાની મદનાનો આનંદ છુટવા અર્થનાર હોય જેમ કોઈ પણ વિચારક વાચક કમ્બા કરશે. તેઓ તેવી વિચિત્રતા ન આપ્યા તે પિરં પણ કોરનીએ એક એક હીડીના નાંદરે વિરલધી વિચારે કે કાળના કો કાપે છે, તે તેમની શું સુહતા સમજાવે ? એક સામાન્ય નાની સાદું કે આશ્ચર્ય જેમ કરનારને કાઢી તીર્થસ્થ જેટલું કાળમાં પડેલવા એક સુખાશી-ને.ની મનુષ્ય કહે. મારે એ તેની મર્યા ઉપદાસજનક સુધિ !

આશ્ચર્ય તેઓ કાપે છે કે —

“દમ પૂર્વધારી કલ્પવિદન આગવું આશ્ચર્ય કરવી મદ વિરલધન શિક્ષા વિષે આપે જણાવું તે ખરું છે, કોઈ તે પાડવ કી વગે પાડવું છે હું; અને પ્રકટક હુકમ કરનારના છે.”

કોઈ વ્યક્તિએ તેમના પ્રતિ એમ લખ્યું હતું કે દસ પૂર્વધારી કે તેથી ઉપર વધારે પૂર્વ હોય તેમની આજ્ઞા માનવાથી આરાધક થવાય છે; પણ ખીન્નની - તેથી અપૂર્ણ પુરૂષની આજ્ઞાથી આરાધક થવાનું નથી; પણ તેમણે તે વાર્તા હવામાં ઉડાવી દીધી છે; ને ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “ એણે તો વાણંય કહ્યું છે, પણ રહ્યું છે થોડું; ” એટલેથી તેઓ અટકતા નથી, પણ કહે છે કે “ પ્રકાશક પુરૂષ ગૃહસ્થાવાસમાં છે ” એટલે પ્રકાશક તો પોતે જ છે, ને તેમ વણી વખત તેઓ ઉપર પણ લખી ગયા છે. તેઓ પોતાના વિષે કેટલો હયો મત રાખે છે ? આગળ તેઓ કહે છે કે:—

“ કહેવાતા આધુનિક મુનિયોનો સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂળ નથી. સૂત્ર લઈ કપદેશ કરવાની આગળ જરૂર પડે નહિ. સૂત્ર અને તેના પડખાં બધાં જ જણાયાં છે, એજ વિનંતિ: રાયચંદ.”

આજના મુનિયોનો સૂત્રાર્થ સાંભળવાને પણ યોગ્ય નથી, પણ તેઓ નિકળશે, ત્યારે હસ્તમાં સૂત્ર રાખવાની આવશ્યકતા નહિ પડે, કારણકે સૂત્ર ને તેનાં પડખાં બધાં તેમણે જોઈ લીધાં છે ! તેમની આ વાર્તા સત્ય હોય તો ચૈત્ર પૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા છે કે નરકમાં ગયા છે, ને કયા સૂત્રના પડખે લખેલું છે તેજ તેઓ જણાવે, પણ તે જણાવી શક્યા નથી; વિશેષ શું કહેવું ?

[અંક ૧૦૨] પરોક્ષ માર્ગ અને પ્રત્યક્ષ માર્ગ.

આ લેખ પૂર્ણ કરતાં શ્રીમદ્ લખે છે કે—

“ શાસ્ત્ર એ પરોક્ષ માર્ગ છે, અને.....પ્રત્યક્ષ માર્ગ છે. આ વેળા એ શબ્દો મૂઝી આ પત્ર વિનયવાલે પૂરું કરે છઉં.”

આ સ્થળે કથનીય એ છે કે એ માર્ગ તેમણે દર્શાવ્યા, તેમાં શાસ્ત્ર એ પરોક્ષ માર્ગ છે કહી પ્રત્યક્ષ માર્ગ કહેતાં તેની જગ્યાએ કાન્યો મૂઝી દીધાં છે, તો શાસ્ત્રને પરોક્ષમાં મૂક્યા ને પ્રત્યક્ષમાં કોઈને મૂકતાં તેઓ શાને અવકાશ દશે ? આમ વણી વખતે કહેવાનું હોય છે, ત્યાં કાન્ય મૂઝી દે છે. તો તેમ કરવાનો શે હેતુ

હશે ? પ્રત્યક્ષ માર્ગમાં અત્યારે તેઓ પોતાને કહેવા ધારતા હશે, પણ તેમણે ત્યાં શૂન્યો મૂક્યાં છે, અથવા પાછળથી સંશોધકોએ નામ કહાડી નાંખી શૂન્ય મૂક્યાં હશે ! ગમે તે હોય; પણ એ જગ્યાએ પ્રત્યક્ષ માર્ગ તરીકે ગુરૂ કહેવાનો આશય હોય અથવા તેમનું પોતાનું નામ પણ હોય. પાછળથી કોઈ વાંધો ઉઠાવે, તેથી તે નામ ત્યાંથી કહાડી નાંખી શૂન્ય મૂક્યાં હોય એમ સંભવના થાય છે. આ સંભાવના કાંઈ ખોટી કહે, તો કહેવાનું એ છે કે સ્થળે સ્થળે પ્રકાશક ગૃહાવાસમાં છે એમ તેમણે લખી નાંખ્યું છે, ને પોતા સિવાય અત્યારે કોઈ બીજો પ્રકાશક નથી, એમ સ્પષ્ટ તેમના લેખ-માંથી નિકળી આવે છે.

હવે જો શાસ્ત્ર પરોક્ષ માર્ગ હોય તો તેમને માટે પ્રત્યક્ષ માર્ગ કયો છે ? શાસ્ત્ર છે કે તેમનો કોઈ ગુરૂ છે ? જો તેઓ એમ કહેતા હોય કે તેમને માટે તેમનું આત્મજ્ઞાન છે; તો તેઓ પહેલાં કહી ગયા છે કે શાસ્ત્રને હમણાં આંગળીએ અડકાડતો નથી; તો તે પહેલાં અડકાડતા હતા ખરાને ? ઉપરની લીંટીઓમાં તે કહી ગયા છે, કે સૂત્ર અને તેના પડખાં બધાંય તેઓએ જાણી લીધાં છે, તો હવે તેમને માટે પ્રત્યક્ષ માર્ગ કયો ? તેમણે કોઈ વ્યક્તિ પાસે ધાર્યું હોય કે નહિ, તે તો તેમનો અંતરાત્મા જાણે, પણ તેમણે બધાંય પુરતકો તેમના કહેવા પ્રમાણે જોઈ લીધાં છે. હવે ધારો કે તે પુરતકો કે તેમાંથી એક પણ પુરતક તેમણે વાંચ્યું નહિ હોત તો તેમને માટે કયો માર્ગ હતો ? શું તેઓ, તેમાંના એક પણ પુરતકમાં માર્ગ નાંખ્યા સિવાય આજે જે વિચારો-શક્તિ બતાવી રહ્યા છે, તે બતાવી શકત ખરા કે ? તેઓમા ઘણી સારી મતિ છે, પણ તે મતિને મદદ આપનાર-પ્રકાશ આપનાર શાસ્ત્રો છે; ને તે તેમના પૂર્વ ઉપદ્રવક છે. તે શાસ્ત્રો પરોક્ષ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ માર્ગદર્શક છે, તથાપિ તેઓ જ્યારે તે વાતને કંડી દે છે, અથવા દાંડી કઠારે છે, ત્યારે પછી તેઓ શાસ્ત્રના અપલાપક કહેવાય કે નહિ ?

પત્ર પૂર્ણ થયા પછી છેવટે એક શીટીમાં તેઓ જણાવે છે કે :—

“ આ સૂમિત્રા તે એક યોગસૂમિત્રા છે. અર્ધી એક સત્સુનિ ૬૦ નો મને પ્રસંગ રહે છે. (ભરૂચ આવણ શુદ્ધ ૨ સુધ, ૧૯૪૬, હાલતરી) ”

ભરૂચમાં તેમને કોઈ સત્સુનિ ૬૦ નો સમાગમ થયો જણાય છે. આથી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જેઓ પ્રકાશક હોય વા તીર્થ-કર હોય કે તીર્થકર જેવા હોય તેઓ ગૃહાવાસમાં રહી કોઈ સુનિ સાથે સમાગમ કરતા નથી; કારણ કે તેઓ સુનિને વંદન કરે નહિ તેમ સુનિઓને તેઓ વંદાવે પણ નહિ. ત્યારે આ પ્રકાશક સત્સુનિના પ્રસંગમાં રહ્યા હોય તેઓ સુનિને વંદન કરતા હશે કે નહિ ? જો વંદન કરે છે તો પ્રકાશક તત્ત્વ તેમનામાં રહેતું નથી. જો નથી વંદન કરતા તો તેમનું અવિનીતત્ત્વ સાબિત થાય છે. એટલે તેમના પત્રોમાં તેમના લેખો, વિચારો, પરસ્પર એટલા વિરોધી છે કે કોઈ પણ વાચક વિચારમાં પડે ને તેઓના કબજેલાને વિષે સસતાની આનાકાની અવશ્ય કરે.

[અંક ૧૦૪] યોગવાસિઃ.

“ આપનું ‘ યોગવાસિઃ ’ નું પુસ્તક આ સાથે મોકલું છું. કપાધિનો લાપ સમાવવાને એ શીલન વંદન છે. આવિવ્યાધિનું એની વાચનામાં આગમન સંભવત્ત્વ નથી. આપનો એ માટે કપકાર માનું છું.

“ આપની પાસે કોઈ કોઈ વાર આવવામાં પણ એક જ એક વિષયની નિહાસ છે. ઘણાં વર્ષોથી આપના અંતઃકરણમાં વાસ કરી રહેલ અભિવિદ્યાનું આપનાજ મુખથી શ્રવણ થાય તો એક શાન્તિ છે. ”

ઉપર પ્રમાણે તેઓ જણાવે છે, ત્યારે આપણને એમ લાગે છે કે આત્મજ્ઞાન અથવા આત્માને મળવાની શાન્તિ યોગવાસિ-પદમાં છે, અથવા તે અદ્વિત પાસેથી અભિવિદ્યા સાંભળવાની તેમની નિહાસ છે. તો પછી તેઓ જૈન દર્શન માટે આટલી મહત્તા ખીન્ન-ઓને શાને જણાવતા હશે ? અથવા હજી તેમને ખીન્ન પાસેથી સાંભળી શાંતિ લેવી છે, તો પછી તેઓ ખીન્નને શાન્તિ કદ રીતે

આપતા હશે ! જેઓ પ્રકાશક હોય છે, તેઓ બીજા કોઈ પક્ષે જતા નથી, ને તેઓ કોઈનું કથન કે રાત્રી જણાવવા હિંમત નથી. એટલે જો તેઓ બીજા પાસેથી કંઈ પણ મેળવવા માગતા હોય તે પ્રકાશકત્વ તેમનામાં નથી, એ પણ સિદ્ધ થાય છે. તે વાત તેઓના પત્રો પૂરવાર કરે છે. એ પત્ર પૂછું કરતાં તેઓ કહે છે કે :

“જૈનતા આગ્રહથી જ મોહ છે, જેમ આત્મા ઘણા વખત ઘરે માનવું સૂઝી ગયો છે. મુક્તિલાવમાં (૧) મોહ છે, જેમ ધરણી છે. એટલે વાદવિદ વેગ આપ કંઈ અધિક કહેતાં નહિ સ્વસ્ત. જેમ વિદ્યુત્તન પે.”

યોગવાસિષ્ઠ ને જ્ઞાનવિદ્યા મળ્યા પાસેથી મહાવ્રતો હિંમેશરી ઉપરથી સમગ્ર શકાય છે કે કોઈ અન્યદર્શની અગ્નિ હોય. તેમ ઉપર આ પત્ર છે. પણ તેને જેમ જણાવવા તેઓ કહે છે કે અમને જૈન માની કંઈ પણ વાત કરતાં અચકરો નહિ; કારણે અમને (જૈનત્વનો) જૈનતા આગ્રહથી મોહ હોવા વિષે તે સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે, ને તે પણ ઘણા વખતથી આમ કહેવાતે તેઓને થું હેતુ હશે ! તેઓ જૈન દર્શનના પુસ્તકના અભ્યાસી છે. જૈન પ્રતિ માના પૂજારી છે, ને કોઈને જિનગમે વાંચવા જણાવણ કરે છે. તો પછી અન્યદર્શની અગ્નિ તેમને કંઈ રીતે જેમ માની હશે કે આ મારી સાથે વાત કરનાર જ્ઞાનવિદ્યા મહાવ્રતો હિંમેશરી ને જૈન નથી. પણ અન્ય કોઈ અગ્નિ છે ! એટલુંજ નહિ, પણ જેમ બ્રાહ્મવાદી તેઓના વિષે. તે અગ્નિને કે બીજા કોઈને થું અવિષ્કૃત નહિ આવે ! જો જૈનતા કથન પ્રમાણે મોક્ષનો આગ્રહ થઈ ગયો હોય તો પછી, જૈન આગ્રહને તેઓ આગ્રહ રા. મરે કરતા હશે ! વસ્તુ એ છે કે વખત આવે તેમ પાણી જણાવવા એવાં જ મહાવ્રત સમાજનાં વિશ્વસનીય ગણતો નથી.

ત્યારપછી ૨૨૩ સંકે મુકીતા વેગ વિષે આગ્રહ આગ્રહી કંઈ પણ કહેતા નથી. તેઓ જૈનતા આગ્રહ થઈ માનતે માન

મનુષ્યતાઈ આપે છે, એમ તેઓના લેખ આગળ વાંચવાથી આપણને માલુમ પડે છે.

[અંક ૧૧૪] અન્યમાં મહાપુરુષો ઘર્ષ ગયા છે.

તેઓના આ લેખ પૂરો અત્ર લેવાથી પણ વાચકને તેઓનું મુંઝવણ છે, તે સમજાય તેમ નથી. એક એક લીટી પર ઘંઘા લાવી લખવાના ખ્યાલ કરતાં અત્યંત લંબાણ થાય તેમ છે. તેઓનું લખાણ ઘણું રસિક, ગંભીર છતાં એક બીજા વિચાર સાથે વિરોધી છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. તેઓ લખે છે કે—

“ છેવટનું સ્વરૂપ સમજવામાં કે અનુભવામાં અલ્પ પણ ન્યૂનતા રહી નથી. જેમ કે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાદ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે. એક દેશ સમજ્યા વિના રહ્યા નથી, પરંતુ યોગ (મન, વચન, કાયા) થી અસંગ થવા વનવાસની અવશ્યકતા છે; અને એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાં જ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકલોક જ્ઞાન હિત્વન થશે, અને એ હિત્વન કરવાની (તેમ) આકાંક્ષા રહી નથી. છતાં હિત્વન કેમ થશે? એ વળી આશ્ચર્યકારક છે! પરિપૂર્ણ સ્વરૂપજ્ઞાન તો હિત્વન થયું જ છે, અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકલોક દર્શન પ્રત્યે જઈ કેમ બનશે? એ પણ એક મને નહિ પણ પત્ર લખનારને વિષય થાય છે.”

આવા લેખો ઉપર પણ ઘણા છે તેમાં આથી વધારે થાય છે. છેવટનું સ્વરૂપ બીજાને જાણાવવામાં ને પોતાને અનુભવવામાં તેમણે ન્યૂનતા રાખી નથી. સર્વ દેશો તેમણે એક દેશ વિના અનુભવી-અવલોકી લીધા છે. હવે તેમને સર્વ પ્રકારે અસંગતતા થવાની આવશ્યકતા લાગે છે ને તે માટે વનમાં રહેવાનું તેઓ કહે છે; ત્યારે પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થશે; પણ વળી લખે છે કે તેમ હિત્વન કરવાની ઈચ્છા નથી, તો હિત્વન કેમ થશે? એવો પ્રશ્ન તેઓ સામા સમીપે કરે છે. આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

“ ઇશુખી અને કાળી જેવી સ્ત્રીમાં પદ્મ મારને પામેલા યોગવર્ધનમાં ઘણા પુરોષો યદ્ ગયા છે. તેમ મહાત્માઓની જનમંડળને અપિજ્ઞાન દેવાને

તેમને દેવગણનાં કરતાં વિશેષ વધારે પ્રિય છે, એમ તેઓ કહી વખત પહેલાં કહી ગયા છે. ખીન્નની આગળ શું જૈન દોડાન? તેઓ મજાક કરે છે? એવી કંઈ સમૃદ્ધિ તેમની સામે આવી ગઈ કે જેની સમીપે દેવગણનાં કિંમતમાં ઘટી ગયું? પણ સમન્વય છે કે જેમ મતિ નિર્ભળ છે, તેમ પ્રકૃતિનો વેગ પણ વધારે છે; નહિ તો તેઓ દેવગણની ધ્વજની જેમ ચાને ફાળે ફાળે તરંગી અને? તરંગી મનુષ્યોની મનોદયા નદીના પટમાં ફેલીથી ઘર બાંધતાં આગલના જેવી હોય છે.

પ્રકરણ ૩ જી

[૧૧૬ મો અંક] આજ્ઞા.

સૂધમાં સ્વામી જન્મ પ્રતિ ઉપદેશ આપતાં જણાવે છે કે, વીર ભગવાને કહ્યું છે કે, ગુરૂને અધીન થઈ વર્તતા અનંત પુરુષો માર્ગ પામી મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે. સાળાપ ધન્મો, સાળાપ તત્ત્વો-આનાનું આરાધન એજ ધર્મ ને તપ છે: આ અભિપ્રાય મુજબ શ્રીમદે આ અંકમાં જણાવ્યું છે. આ સ્થળે કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે કયા ગુરૂને અધીન વર્તીએ, તો તેમ થાય? તેમણે કોઈ અકિને તેમના જિના ગુરૂ બતાવ્યા નથી. ખીજી કોઈ અકિને તેમની દષ્ટિમાં ગુરૂરૂથાને આવડી હોય તેમ જણાવ્યું નથી. આટલો બધો તેમણે ગુરૂનો મદિમા ગાયો છે, પણ તેમને ગુરૂ કશે કે નહિ? તેમણે તે પ્રકારે ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું કશે કે નહિ? સૌ કોઈને ખીન્નના ગુરૂ થવું ગમે છે, શિષ્ય થવું કોઈને ગમતું નથી.

[૧૧૭ મો અંક] નિષ્કારણ પરમાર્થ.

તેઓ જણાવે છે કે—

“ અમારી વૃત્તિ ને કર્મ દષ્ટિ છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે; એ

[૧૨૦ મો અંક] સત્.

શ્રીમદ્ લખે છે કે-

“કોઈ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી ‘સત્’ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ ‘સત્’ સમન્વય છે, ‘સત્’ નો માર્ગ મળે છે, સત્ પર લક્ષ આપે છે. સજીવન મૂર્તિના લક્ષ વગર એ કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તે, જીવને બંધન છે; આ અમારું હૃદય છે.”

તેઓનું ઉપર્યુક્ત કથન સત્ય હોય તો તેઓ પોતે કદાચ રીતે સત્ને મેળવી શક્યા હશે? જો તેમણે પોતાની કલ્પનાથી સત્ ન મેળવ્યું હોય, તો કદાચ સજીવન મૂર્તિથી તેઓ આવી સ્થિતિને મેળવી શક્યા? પણ તેમના કથન ઉપરથી એમ સમન્વય છે કે આ બંધી વસ્તુ ખીન્નને મારે છે, પણ તેમના પોતાના મારે નથી. ખીજી વાર્તાએ કહી થાય છે કે સજીવન મૂર્તિના લક્ષથી સત્ સમન્વય છે, તો પછી નિર્જીવ મૂર્તિની શું આવશ્યકતા મોક્ષપ્રાપ્તિ સુલભ જીવને રહી? જો નિર્જીવ મૂર્તિથી સત્ સમન્વય નેમ નથી, તો પછી શા મારે તેની ઉપયોગિતા બતાવવી તેમણે પસંદ કરી હશે? આ ઉપરથી સાદું સમન્વય છે કે સજીવન મૂર્તિ ને પણ તેમાં જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર હોય તો, સૌ કોઈ સુલભ જીવને ઉપયોગી છે, પણ જ્યાં મૂર્તિ તો કોઈ રીતે ઉપયોગી નથી. જો છે, તો પછી સજીવન મૂર્તિ ઉપર ભાર આપવો તે અર્થ છે.

“સત્સંજમાં ‘સત્’ નો જોને સાક્ષાત્કાર છે, તે પુરુષનાં વચનેહ’ પરિચર્યન કરું કે જેમાંથી કાળે કરીને સત્ની પ્રાપ્તિ થાય છે.”

નેમનું આ કથન સત્ય છે, પણ ‘સત્’ હોય તેની સાથે ચારિત્ર હોય તે પુરુષનું સેવન કરવું સાદું છે, એમ તેઓએમ કહેતા નથી? શું એકલા સત્થી મોક્ષે જવાશે એ ખરું છે? ચારિત્ર આવ્યા સિવાય કોઈ મોક્ષે ગયા હોય એવું શું તેમણે સાંભળ્યું હશે, કે જોયી તેઓ ખીલકુલ ચારિત્રની વાતો કરતાજ નથી? પણ ત્યારે તેઓ ચારિત્રમાં આવ્યા નહોતા તેથી તેઓ લખતા નહિ હોય એમ

વિધે વારંવાર લાણી રાખ્યા છે, તથાપિ કોઈ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે ધાત્ત તેમ કંઈ અધિક કરી શકાયું નથી.”

મતલબ એ છે કે, નિષ્કારણ પરમાર્થ કરવાની તેઓની વૃત્તિ છે પણ જેટલાં અનુકૂળ કારણો જોઈ એ તેટલાં નહિ હોવાથી, હાલ તો કંઈ આશા રાખશો નહિ, આમ દરેક પત્રમાં પરોક્ષ આશા આપી પછી સંયોગનો અભાવ તેઓ બતાવે છે. સમવાય કારણમાં પોતાની ઇચ્છા, તેમ ઘરીર, પ્રભુમાર્ગ, વિગેરે છે; છતાં સમવાય કારણની ન્યૂનતા કહી ખસી જતું તેના કરતાં આશા આપવી એ કાંઈ ઓછું પાપ નથી. તેઓ પાસે એવો કામનો આગ્રહ પણ નથી, પણ તેઓ પોતે જ વાર્તા ઉપાડી તાણ કરી સહન કરે છે; પાછી નાશ કરે છે.

[૧૧૬ મો અંક] એકાન્તવાસ.

“એકાન્તવાસીપણે ન્યાયે થવાશે, ત્યાં જ ચાલીને અશ્વત્થે સપોષે પડશે એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે.”

આમ કેટલીયે વખત તેઓ એકાન્તવાસી થવાને તબક્કો મે, પણ એકાન્તવાસી તેઓ થતા નથી. ક્ષોભ એ થાય છે કે લાણી જોઈને ભગવાને તેમના ઉપર એવો પડેલો સામાન રાખી મૂક્યો હશે, કે જેથી જગત્ છોડીને ક્યાંય અટકી પડ્યું ? પ્રશ્નને જો એવો પક્ષપાત દર્શાવે તેમને મોડની વાસનામાં રાખી બહાર નિકળવા નથી દેતા ? આ કથનથી તો એમજ નિર્દય થાય છે કે જેઓ સંસારમાં છે, તેઓ નરક દંધરે પક્ષપાતી છે, નહિતો તેઓ નિકળી શકત ને જેઓ સંસાર છોડી નિર્ગંગ થઈ શકે ત્યાં, તેઓના ઉપર આસ દંધરને અગ્રમનો હોય! જોઈએ, નહિતો તેઓ મોક્ષે જઈ શકત નહિ ! મનુષ્ય સંસારમાં બંધ રહે તેના પાંદડાંને માથે ! ક્યું જીવ શાસ્ત્ર એમ કહે છે બતાવે !

[૧૨૦ મો અંક] સત્.

શ્રીમદ્ લખે છે કે—

“ કોઈ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી ‘સત્’ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ ‘સત્’ સમન્વય છે, ‘સત્’નો માર્ગ મળે છે, સત્ પર લક્ષ આપે છે. સજીવન મૂર્તિના લક્ષ વગર જો કોઈ પણ દરજ્જામાં આવે છે તે, જીવને બંધન છે; આ અમારું હૃદય છે.”

તેઓનું ઉપર્યુક્ત કથન સત્ય હોય તો તેઓ પોતે કદા રીતે સતને મેળવી શક્યા હશે? જો તેમણે પોતાની કલ્પનાથી સત ન મેળવ્યું હોય, તો કદા સજીવન મૂર્તિથી તેઓ આવી સ્થિતિને મેળવી શક્યા? પણ તેમના કથન ઉપરથી એમ સમન્વય છે કે આ બંધી વસ્તુ બીજાને મારે છે, પણ તેમના પોતાના મારે નથી. બીજા વાતોએ ઉભી થાય છે કે સજીવન મૂર્તિના લક્ષથી સત સમન્વય છે, તો પછી નિર્જીવ મૂર્તિની શું આવશ્યકતા મોક્ષગામી મુમુક્ષુ જીવને રહી? જો નિર્જીવ મૂર્તિથી સત સમન્વય તેમ નથી, તો પછી શા મારે તેની ઉપયોગિતા બતાવવી તેમણે પસંદ કરી હશે? આ ઉપરથી સાદા સમન્વય છે કે સજીવન મૂર્તિ તે પણ તેમાં જ્ઞાન દર્શનને ચારિત્ર હોય તો, સૌ કોઈ મુમુક્ષુ જીવને ઉપયોગી છે, પણ જડ મૂર્તિ તો કોઈ રીતે ઉપયોગી નથી. જો છે, તોપણ સજીવન મૂર્તિ ઉપર ભાર આપવો તે વ્યર્થ છે.

“સત્સંગમાં ‘સત્’ને જોને સાક્ષાત્કાર છે, તે પુરુષનાં વચનોદ્ધ પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને સત્ની પ્રાપ્તિ થાય છે.”

તેમનું આ કથન સત્ય છે, પણ ‘સત્’ હોય તેની સાથે ચારિત્ર હોય તે પુરુષનું સેવન કરવું સાદું છે, એમ તેઓ કેમ કહેતા નથી? શું એકલા સત્થી મોક્ષે જવાશે એ ખરું છે? ચારિત્ર આવ્યા સિવાય કોઈ મોક્ષે ગયા હોય એવું શું તેમણે સાંભળ્યું હશે. કે જેથી તેઓ બીજકુલ ચારિત્રની વાતો કરતાજ નથી? પણ ત્યારે તેઓ ચારિત્રમાં આવ્યા નહોતા તેથી તેઓ લખતા નહિ હોય એમ

પણ કોઈ કલ્પના કરશે; પણ એમ નથી. જોટલો ઉત્સાહ તેમને આવી વાતો કરવામાં આવે છે, તેટલો તો શું પણ તેના કંટાળે અંશે પણ ચારિત્ર સંબંધી ઉત્સાહ તેમને આવતો નથી. વાતો અને વર્તન વચ્ચે દુષ્કરતાનો પહાડ ઊભો હોય છે. જો તેમણે વર્તન કર્યું હોત તો તેમની આવી લેખમાળા નહિ હોત પણ કોઈ અપૂર્વ લેખમાળા હોત.

[૧૨૨ મો અંક] પરા ભક્તિ.

ગોપીઓ માથે મટુકી લઈ મહી વેચવા નિકળે છે. મહી વેચતાં ગોપીઓ ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, ને કહે છે કે ‘કોઈ માધવ લ્યો, હારે કોઈ માધવ લ્યો’ તેની સાથે પોતાને જો કલ્પનાનો આશય છે, તે આ અંકમાં તેઓ સમજાવે છે. પરા ભક્તિ એટલે શું એ વિષે તેઓ લાગવત કથાનો આધાર આપે છે.

વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની કેવી ભક્તિ હતી, તેની વાત તેઓ કહે છે. ૧૨૩ માં પણ તે સંબંધીજ વાત સંક્ષેપમાં છે.

[૧૨૪ મો અંક] પ્રસન્નતા.

“આપને મારા પ્રત્યે પરમોત્સાહ આવે છે; અને વારંવાર તે તમે આપ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો; પણ હજી ‘અમારી’ પ્રસન્નતા ‘મારા’ હૃદયે યતી નથી, કારણકે જેવી જોડણી તેની અસંગ દશાથી વર્તીત’ નથી, અને મિથ્યા પ્રતિબંધમાં વાસ છે. પરમાર્થ માટે પરિપૂર્ણ દંષ્ટા છે, પણ કૃષ્ણદેવદાની હજી તેમાં સંમતિ થઈ નથી.....જાણ એવી દશાએ રહેવું અમને વડાડું છે.”

જો એવી દશાએ રહેવું હજી તેમના મનને ગમતું છે, તો પછી શા માટે એવકાને આપા હમોત્પાદક ઉત્તર આપી મનને આનંદ માનતા દશે? પરમાર્થ માટે પૂર્ણ દંષ્ટા છે, ને તેમાં કશીયેવી સંમતિ થઈ નથી. નો શંકા એ છે કે ક્યા પ્રેરણાથી તેમણે પ્રભુ પાસે પૂછાવીને ઉત્તર મેળવી લીધો? કોઈ સામાન્ય અભિપ્રાય તેને પણ હૃદયમાં અન્યને સુખેથી અન્ય ફરેતાં કંઈ પણ

છે, તો પછી તેમને વારંવાર આવે. હિતર આપતાં કેમ ઈંધ જાયતો નહિ હોય ?

[અંક ૧૬૪ માં] પુરાણ પુરૂષ પ્રત્યે પ્રેમ.

“દરિદ્રપાથી અને પરમ પ્રસન્ન પદમાં છીએ તમારો સત્સંગ નિરંતર દેખીએ છીએ.

“અમારી દયા હાથમાં કેવી વળે છે, તે જાણવાની આપની દેખા રહે છે; પણ જેવી વિગતથી ભેડીએ તેવી વિગતથી લખી શકાય નહીં. એટલે વારંવાર લખી નથી. અને દુઃખમાં લખીએ છીએ.

“એક પુરાણ પુરૂષ અને પુરણ પુરૂષની પ્રેમસંપત્તિ વિના અમને જમવું નથી; અમને કોઈ પદાર્થમાં રૂચિ માત્ર રહી નથી; કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની દેખા થતી નથી; વ્યવહાર કેમ ચાલે છે, એવું જાન નથી; જગત્ શું સ્થિતિમાં છે, તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી; હાલ સિવ કોઈમાં ભેદભાવ રચેા નથી; કોણ ચાલુ છે, અને કોણ મિત્ર છે, એની ખબર રખાતી નથી; અમે દેહધરી છીએ કે કેમ ? તે સંસારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ; અમારે શું કરવાનું છે, તે કોઈથી જ્ઞાપ્ય તેવું નથી; અમે બધાય પદાર્થથી હતાસ થઈ જવાથી અને તેમ વર્તીએ છીએ; મન નિયમનો કંઈ નિયમ રાખ્યો નથી; જલભાવને કંઈ પ્રસંગ નથી; અમારાથી વિરુદ્ધ જગતમાં કંઈ માન્યું નથી; અમારાથી સન્મુખ એવા સત્સંગી નહીં મળતાં ખેદ રહે છે; સંપત્તિ પૂર્ણ છે, એટલે સંપત્તિની દેખા નથી; શુભાદિઃ વિષયો અતુલબ્યા સ્મૃતિમાં આવવા, અથવા દર્શનરચાથી તેની દેખા રહી નથી.”

એમ આખો લેખ વિચિત્ર રીતિએ લખ્યો છે. લેખ થયો મોટો છે. પછી તેઓ કહે છે કે દરિ જેમ કોરે છે, તેમ સર્વ થાય છે, હૃદય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે; ખાવા પીવા ખેસવા ચાલવાની વૃત્તિઓ પોતાની દેખા પ્રમાણે વળે છે; એક પ્રકારે પૂર્ણ થેલછા છે.

પુરાણ પુરૂષ પ્રતિ પ્રેમ તેઓ અને તેટલો રાખે, પણ ત્યારે તેઓ એમ કહે છે કે પદાર્થ માત્રમાં રૂચિ રહી નથી, વા વ્યવહાર કેમ ચાલે છે તેની ખબર નથી, કંઈયે પોતાની દેખા પ્રમાણે

આ ઉપરથી તેમના છવતની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે કે જગત
 મું છે છે તેની ખબર નથી, એવી મત્ત દયા તેમને આવી છે:
 પણ તો પછી આ પત્ર તેમનાથી શી રીતે લખી શકાયો ? એક
 વસ્તુથી કહે છે કે વેપાર કરીએ છીએ, જગતીએ છીએ, છત્તીએ
 છીએ, તો પછી આ બધી મુશ્કેલીથી પ્રવૃત્તિ થાય શી રીતે ? પણ
 વિચાર કરીએ તો આમાં કંઈકે મુખ મેલ જણાય છે. તેઓ લખે
 છે કે નય પ્રમાણુ વિશેરે શાસ્ત્ર સાંભરતાં નથી, મોક્ષાદિ પદાર્થની
 આકાંક્ષાનો ભંગ થઈ ગયો છે, વાંચવામાં ચિત્ત સ્થિર નથી, છતાં
 બોલવામાં, લેખવામાં, વેપારમાં, સર્વ પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. આથી એમ
 જ સમજ શકાય છે કે અત્યારે પુરુષ-પુરુષ એટલે મોહરાગનો પ્રેમ
 હીમ થયો છે તેથી શાસ્ત્ર સાંભરતા નથી, મોક્ષની કશી છત્રી
 મળે છે; એ વખતે સમદષ્ટિ પણ કાંઈ થઈ નહીં હશે, નિત્યાદષ્ટિમાં
 કદાચ અન્ય સદવાસથી ચિત્ત રમણ કરતું હશે, નહિ તો આમ શા
 માટે તેઓ લખે ? હૃદય અન્ય થઈ ગયું છે, હારિ હો તેમ તેઓ
 વળે છે, તો મું આ નિત્યાદષ્ટિ નથી ? નહિ તો હારિ ઉપર શા માટે
 તે આ બધી જગાબદારી મૂકે ? આ બધું હારિ હો છે, કે ને હો છે,
 ને ત્યારે તેમને ખબર નથી, તો પછી જૈન દર્શનના વિચાર અનુ-
 ભવ, દષ્ટિ, એ બધાં અત્યારે છતાં ગયાં ? મું એટલું પણ તેઓ
 સમજ શકતા નથી કે આ શરીરમાં કનો માત્ર આત્મા કે ચેતન
 છે, બીજો કોઈ નથી ? તેઓ થયો વખત કદી મયા છે, અને
 આગળ ઉપર પણ કદેરો કે આત્મા છે. ને કનો છે, મોક્ષ છે,
 તેના મોક્ષ છે, ને તે થવા કદાચ પણ છે. આ બધું અત્યારે છતાં
 ગયું ? એમ અચ્ચ હો કે પુરાણ પુરુષના પ્રેમની લગનીમાં અત્યારે
 કંઈ નથી, તો હિતર એ છે કે જો એ પુરાણ પુરુષ મોહ નહિ,
 પણ મુદ્ધ અભ-હર-ભર-ભર દોષ તો તેના પ્રેમમાં આ બધું મુદ્ધાય
 નહિ, પણ ઉલટું આત્માની-સમદષ્ટિની-મોક્ષાલિપાત્રની વધારે વ્યવસ્થિ
 રહે: તેઓ સર્વ આદિપુરુષના પ્રેમના હીમ પડે છે. પણ વિનાશકારક

નથી; છતાં જ્યારે તેઓ પુરાણ પુરૂષના પ્રેમને બહાને પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને ઢાંકી રાખે છે, ને વાચકોને ખીજ રસ્તે લેઈ જાય છે, ત્યારે આપણને તેમના આશયમાં ને પત્રમાં અસંગતતા તથા અનેક ત્રુટિઓ દષ્ટિમાં પડ્યા વિના રહેતી નથી. “ જનું કેશણું નથી એવી અમારી દશા છે, ઠેકાણા વગરની દશાથી કરીએ છીએ ” એ એમનાં પત્રલિખિત વાક્યો એમની હિપર જણાવી તેવી ચિત્ત-સ્થિતિનેજ દર્શાવે છે. આવા સુઝ મનુષ્યની સ્થિતિ જ્યારે આવી થઈ જાય ને ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિમાં ક્યાંએ વાંધો ન આવવા દે ત્યારે તે મનુષ્ય પરમેશ્વરમાં ઘેલો થઈ ગયો સમજવો, કે ઇન્દ્રિયોને ઈષ્ટ એવી રસિકતામાં ઘેલો થઈ ગયો સમજવો ? સૌ કોઈ પોતપોતાની પ્રકૃતિને વશ છે, તેને માટે આ વિવેચન નથી; પણ તેમનું વક્તવ્ય ને આશય જ્યારે અસંગત જોઈએ છીએ, ત્યારે એ સંબંધી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર રહે છે.

તેઓ આગળ લખે છે કે:

“ એ સિદ્ધાન્ત જ્ઞાન અમારા હૃદયને વિષે આવરણરૂપે પડ્યું છે. ને તે પ્રગટ થવા દેવાની હરીમ્મણ હશે તો થશે. અમારો દેશ હરિ છે, ભત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, સર્વ હરિ છે; અને તેમ છતાં આમ વહિવટમાં છીએ; એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે.”

આ પ્રમાણે સર્વ કાર્યમાં તેઓ હરિને કારણ માને છે, એટલે જો હરિને ઇચ્છા હશે, તો તેમને જાહેરમાં પ્રકટ થવા દેશે ! આ એમનું કથન કેટલું વાજબી છે, તે જૈન દર્શનના સારા અભ્યાસીઓ જાણી શકે તેમ છે. તેઓને જૈન દર્શનનો સારો અભ્યાસ હશે, પણ આ લેખ હિપરથી અને આગળ પાછળના તેમના લેખો ન વાંચ્યા હોય તો કોઈ મનુષ્ય કહી શકે કે તેઓ જૈન નથી, એટલુંજ નહિ પણ જૈન તત્ત્વને તેઓ જાણતા પણ નથી. માત્ર સેવકોને-વાચકોને વાણીની ચાતુરીથી આંજવાનો આ એક પ્રકાર નહિ તો પશ્ચી ખીજું શું ? સર્વ હરિ છે, એટલે તેમને કોઈ બંધ કે મોક્ષ નથી, એમ

એક સ્થળે લખી, બીજે સ્થળે આત્માના બંધ મોક્ષની વાર્તા કરે, ત્યારે તેમના વિષે વાચકોને બીજે શું ખ્યાલ આવે?

છતાં “આમ વલિવટમાં ઝીએ, એ એની ઠંઠિયાનું કારણ છે” એમ લખતાં હોય શું આવશે, તે ને જૂઠી ગયા છે. તેજે. વલિવટ કરે છે ને દરિની ઠંઠિયાનું કારણ નથી પણ કાર્ય છે. વલિવટ કરવામાં ઠંઠિયા કારણ હોય તો વલિવટ ઠંઠિયાનું કાર્ય થાય છે. તેને કારણ કદી થકાય નહિ. ત્યારે ઠંઠિયની ઠંઠિયાથી અંધ થાય છે, તો પછી ઠંઠિયા જગતનું કારણ થઈ; છવોનાં મુખ દુઃખનાં કાર્યમાં પણ દરીઠા મુખ્ય થઈ; અને છવોનો મોક્ષ પણ તેને કસ્તક રહેવાનો ને તેઓનો મોક્ષ પણ દરિને કાય રહેવાનો; તેજે. પ્રયત્ન કરે તો પણ અર્થ થાય!

[અંક ૧૬૬ માં] વિયોગ વિષે.

તેઓ કાઠ પ્રતિ લખે છે કે :—

“વિયોગ રહેવામાં પણ દરિની તેવી જ ઠંઠિયા છે. અને તે ઠંઠિયા શું હશે, તે અમને કાઠ રીતે ખાસે છે; જે સમાગમે કહીશું.”

આમાં કાઠ વ્યક્તિ સાથે વિયોગની વાર્તા લખી છે, પણ ને વિયોગમાં દરિની ઠંઠિયા છે, ને તેમાં કાઠ પણ નવ કે રહસ્ય છે, તેમ તેઓનું કથન છે; પણ સમાગમ ઉપર તેને ખુલાસો કરવાનો નેમણે રાખ્યો હોય એમ જણાય છે.

“તમે અમારે માટે જન્મ થઈને દશે એમ કાગે છે. તમે જન્મના અધમ ઉપકારી છો; તમે અમને અમારી ઠંઠિયાનું કુખ આપ્યું છે, ને માટે નમરકાર સિવાય બીજે શું બદલો વાગીએ?”

કાઠ એ તેમની ઠંઠિયાને સંતોષી દશે, તેથી તેજે. નેમને. અંધ ઉપકાર માને છે, નમરકાર વિના બદલો બીજે તેમને જણાતો નથી. આગળ એ માટે તેઓ લખે છે કે :—

“પણ અમને એમ લાગે છે કે અમને હવે તમે તમને પણ વક્તિ સ્પષ્ટવશે, દરિતા સ્વરૂપનું જાન કરાવશે અને તેજે. એમને મોક્ષ આપે. હવે માનીશું.”

તેમના આ કથનનો આશય એ છે કે, હરિ પરા ભક્તિ કરને આપશે એ ખરું, પણ અમારા દ્વારા આપશે, હરિ સીધી રીતે કરને ભક્તિ નહિ બતાવે; તેનું સ્વરૂપ એકાધ્યાત્મનું પણ અમારાથી જ બનશે. આ પણ મને તે બક્તિ કિપર હોય, પણ તે સેવક કિપર હોય. અને હાથ છે અથવા મોઢાં છે તે માફ સમજાવ તેમ છે. તેમના કિપર એ સેવકનો બદ્ધ ભાવ છે, એટલું જ નહિ પણ તે બક્તિનો જન્મ તેમના મારે જ હોય એમ તેઓનું કથન છે ! તેના બદલામાં પરા ભક્તિ પણ હરિ પાસેથી લેવે તેને તે સેવકને આપવા દેશે છે, ને તે પરા ભક્તિ છે, અથવા કહે, તે તેમનો આશ્વાસ છે, એમ તેઓ માને છે. પ્રશ્ન એ છે કે તે સેવકને પરા ભક્તિ મળ્યા પછી એ પરા ભક્તિ તે સેવક ને એમાંથી કાઢી કરે ! હરિની કરે, કે ભક્તિ અપાવનાર તે ગુરુ મહારાજની કરે !

આમજ તેઓ ગણુવે છે કે :-

“અમારું ચિત્ત તો બદ્ધ હરિમય રહે છે, પણ સ્વંમ બધા કલિયુગના રચા છે; માયાના પ્રભાવે ચતુર્દિગત રહેતું રહે છે, એટલે પૂર્વ હરિમય ચિત્ત રહી કશું કુશંમ હોય છે. અને ત્યાંથી અમારું ચિત્તને કોમ મરે નહિ.”

તેઓ ગણુવે છે કે અમારું ચિત્ત હરિમય રહે છે, પણ કલિ-યુગને હોયે માયાનો પ્રભાવ બદ્ધ છે, તેથી કોમ મરે નથી, તે માયાને તેઓ વગમી રચા છે, કે માયા તેમને વગમી રહી છે ! બે કલિના કોમ, ને માયાનું બંધન સમજાવ હોય તો પછી હરિ પાસેથી ખીન્નને પરા ભક્તિ ક્યાંથી તેઓ અપાવશે ! તો તેઓ પેને પોતાનો કોમ મટાડી કાઢના નથી, તો પછી ખીન્નનો કોમ જી રીતે તેઓ મટાડશે ? કેળુકેની જેમ પરા ભક્તિ સેવકને આપવા પ્રભુ તરફથી પેને વચમાં દલાવ થાય છે. આવી પદ્ધતિ તેમના ન હોય પણ સેવકને ભક્તિ તેમના દ્વારા મેળવી હોય તે તેઓ શામર પ્રભુના આદતીયા ન થાય ? તેમાં તો સેવકને કાપે તે આદતીયાને પણ કાપે; અને પ્રભુના સેવકે વધે તેમાં પ્રભુ પણ ખુશ !

[અંક ૧૬૭ માં] ચમત્કાર.

તેઓ કાંઈ છે કે—

“ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષ્ય નથી. સર્વોન્નમ યોગી તો એ છે કે જે સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ સંતોષાવે, સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્કાંક્ષે સર્વ પ્રકારે ‘સત્’ જ આચરે છે;—અતઃ જેને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એ જ દેહીએ છીએ.”

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીને ન હોય એ વાત ખરી છે. એ વાતો આજે નેએને ક્યાંથી સાંભરી? કારણ તેઓ પોતેજ ૧૯ મા વર્ષમાં લખી ગયા છે કે “પંચમ કાળમાં માર્ગ ચલાવનારને જે જે ચમત્કારો જોઈએ તે એકર થઈ ગયા છે.”

આ બેટા વિચારોના શ્રેષ્ઠ એક છે, નિષ્પન્ન નથી; વિચાર નિષ્પન્ન છે; એનું કારણ વધ નથા સમજાણના અંતર છે. કાળક્રમણ સાથે વિચાર ને સુયોગ અદલાય છે. એક આગકપાકુતી વાતો નેએને યાદ આવતી હશે, તો ૫મી ૧૮-૧૯ મા વર્ષમાં વાતો અદાર મૂકી હતી તે કેમ ખૂલી ગય? પણ મનુષ્ય સ્વત્તાવ એવો છે કે ત્યારે તંગી હોય છે ત્યારે અનેક વસ્તુની તૃષ્ણા પેદા થાય છે. પણ ત્યારે તે વસ્તુથી સતોષાય છે ત્યારે તેની વૃત્તિ અદલાય છે. એમજ નેએને થયું હોય એમ આપણને નેએના બિચલિલ શ્રેષ્ઠોથી જણાય છે. આજે હવે તેમને ચમત્કાર બતાવવાની આવશ્યકતા નથી જાગતી, કારણકે વગર ચમત્કારે સેવકો સાંપડ્યા છે, સાંપડિ ગયા છે. નેએ ૧૯૪ મા અંકમાં જણાવી ગયા છે કે “સાંપડિ પૂર્ણ છે, સાંપડિતી ઈંછા નથી.” ગમે તેટલી સાંપડિ હોય, પણ અન્યારે તેમને વૃત્તિ મળી રહી હોય એમ લાગે છે. મનુષ્ય ત્યારે યુવાન હોય છે. ત્યારે કંઈ આવડતો હોય છે, લખતો હોય છે, ને સમજી કરતો હોય છે. પણ ત્યારે તે આગળ વયમાં વધતો હોય છે. ત્યારે સંયોગો અદલાતાં વિચારો અદલાય છે. વધ જેમ સ્થાયી રહેતી નથી તેમ વિચારો

પણ સ્વર્ગ રહેતો નથી. હવે શ્રીમદ્ સમસારને વિષ્ણુને હો સારે
સમસાર કરવારે પેળાને વિષ્ણુને હો. આ રીતે સર્વ પ્રકારની સુખ-
નેત્રે છુટી પડે છે. તે પેળી કહેવાય છે. એવું ને સમસાર હો નહીં.
પણ તેની શિષ્ટિ તેઓ રેતરે ભરે ખરો.

[અંક ૧૬૮ માં] પ્રકાશ.

તેઓ કહે છે કે—

“જ્ઞાન તેમ કે અભિપ્રાય એક જ હોય; તેમ સમય જોઈ માત્ર
જ્ઞાન પ્રકાર એકાદ, અભિપ્રાય બીજા બિરોધ નથી. પણ અભિપ્રાયની
નિરોધ છે.”

આ વાત તેમજો મહુ સારી કહ્યો છે, પણ આ વાત પ્રમાણ
તેઓને, પેળાને, અભિપ્રાય એક નથી. તે તેને અભિપ્રાય સમસારને
કે અભિપ્રાય ! તેઓ પેળાને એક સમય સમસારને. સમસાર સમય
હવા. તે તેમ સમસાર તેઓ પેળાને પેળા સમય હવા. તે સમય
૧૬૮ માં અંકમાં તેઓ સમસારની વિષ્ણુનાં અભિપ્રાય સારે છે. તે
તે અભિપ્રાય સમસારને કહેવું ને અભિપ્રાય કહેવું !

હવે કહેવાય છે કે જોઈ જાણે જાણે. તેમજ એક સમય
જોઈ જાણે તેઓને અભિપ્રાય એક છે. તે સમસાર છે.
સમસાર, સમસાર ને (પ્રકૃતિ) અભિપ્રાયને. સમસાર સમસાર અભિ
સમસાર અભિપ્રાય એક છે. તે આ સમસારને સમસાર તેમ છે
પણ સમસારને તેમની પેળા સમસારને છે, એવું એક સમસાર
સમસારની સમસાર એક છે. તેઓ સમસાર. એક જ સમસાર સમસાર
એક નથી. તેઓ સમસાર સમસાર એક સમસાર સમસાર છે. તે
સમસાર સમસાર ને સમસાર એક છે. એક છે એવું એક સમસાર. તે
વાત એક સમસાર છે, પણ સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર
સમસારને સમસારને સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર
સમસારને સમસારને સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર
સમસાર ને પ્રકૃતિ સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર સમસાર

પણ સ્થાયી રહેતા નથી. હવે શ્રીમદ્ ચમત્કારને ધિક્કારે છે અને ચમત્કાર કરનાર યોગીને ધિક્કારે છે. આ રીતે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહા જોને છૂટી ગઈ હોય તે યોગી કહેવાય છે. એવું તે સમજ્યા છે ખરા, પણ તેવી સ્થિતિ તેઓ મેળવે ત્યારે ખરા.

[અંક ૧૬૮ માં] પ્રકાશ.

તેઓ લખે છે કે:—

“ જ્ઞાન તેજ કે અભિપ્રાય એકજ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રમાણ પણ પ્રકારા એકજ. શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી પણ અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડો છે.”

આ વાર્તા તેમણે બહુ સારી લખી છે, પણ આ વાર્તા પ્રમાણે તેઓનો પોતાનો અભિપ્રાય એક નથી, તો તેને આપણે જ્ઞાન કહેવું કે અજ્ઞાન ? તેઓ પોતેજ એક વખત ચમત્કારો બતાવવા ચાહતા હતા, ને તેમ કરવામાં તેઓ પોતાને યોગ્ય ધારતા હતા, ને હમણાં ૧૬૭ માં અંકમાં તેઓ ચમત્કારની વિરૂદ્ધમાં અભિપ્રાય આપે છે, તો તે બન્નેમાં જ્ઞાન કોને કહેવું ને અજ્ઞાન કોને કહેવું ?

હવે કેટલાક અંક છોડી દઇએ છીએ, તોપણ દરેક અંકોના લેખો વાંચતાં તેઓના જીવનની દશા ક્રેવી છે, તે સમજાય છે. સંસાર, શરીર ને (પ્રકૃતિ) કર્મપ્રકૃતિનો સંયોગ મળતાં જીવને કેવા સ્વાદો અનુભવવા પડે છે, તે આ પુસ્તકમાંથી સમજાય તેમ છે. પત્ર લખવાની તેમની શૈલી ચતુરાઈવાળી છે, એટલે એક વાતને પક્ષ-ટાવવાની સરલતા રાખે છે જોથી કથનનો એકજ આશય સ્પષ્ટ થતો નથી. તેઓ ઘણી વખત સાફ લખી નાંખવા જાય છે, પણ આગળ જતાં તે વસ્તુનો પલટો કરે છે એટલે બીજા રૂપમાં તેઓ વાર્તા લેઈ જાય છે, પણ માનસશાસ્ત્રના તથા માનવજીવનના અભ્યાસીઓ એ ચતુરાઈની પાછળના રહસ્યને સદજો સમજી જાય છે. મનુષ્યને કહાપણ હોય એટલે તે વાર્તાને સુધારી લે છે, પણ વસ્તુતઃ સંયોગ ને પ્રકૃતિની અચકામણ સી કોઈ ને થાય છે, તો પછી તેમને

જેનો વિયોગ છે; તેને લીધે તેમને ધર્મસંબંધ કે કોઈ પણ સંબંધ ગમતા ન હોય. તેમણે દરિદ્ર ગાયો નથી, તેવું કારણ તેઓ જાણાવે છે, પણ એ વાર્તાનો સંબંધ બંધબેસતો નથી. ‘દરિદ્ર ગાયો’ એ કાંઈ પરદસ્તનો વિષય નથી, પણ સ્વ દસ્તક-સ્વ આત્મા-નો વિષય છે, મનુષ્ય તેને ચાહે તેટલો ગાઈશકે છે ને ચાહે તેટલો તેની સાથે સંબંધ રાખી શકે છે. પણ આ જે કથન છે, તે તો તેઓના કબજાની વાર્તા નહિ હોય તે સંગ્રહે છે. તેઓ લેખ પૂર્ણ કરતાં લખે છે કે:—“વધારે શું લખવું ? સદન જ કરવું એ સુગમ છે;” એટલે હવે તેઓ સદન કરવાની પ્રવૃત્તિમાં છે. મતસખ એ છે કે જે વ્યક્તિનો સંગ તેઓ ઈચ્છે છે, તેનો અત્યારે વિયોગ છે; તેના વિના ચિત્તને શાન્તિ મળતી નથી, પછી તે વ્યક્તિ ગમે તે હોય, તેઓના પ્રેમપાત્રની હોય કે ધર્મપાત્રની, પણ કામ અર્થ ધર્મ અને મોક્ષ એ ચારેનો સંબંધ જેના વિયોગમાં ગમતો નથી તે પાત્ર કે તે વ્યક્તિ કોણ હશે તે તો તેમનું કલ્પનાસર્જનજ કહી શકે.

[અંક ૧૮૩ મો] આદિ પુરૂષ.

આ અંકમાં મથાળે લખ્યું છે કે, “આદિ પુરૂષ રમત માંડીને ખેડે છે.” આદિ પુરૂષ તેમણે વ્યારે કહ્યું છે, તો આપણે આદિ પુરૂષ કોને સમજાવે ? આદિ પુરૂષ તે આદિના કરનાર તીર્થંકર હોય છે, તેઓ અત્યારે છે નહિ. આદિ પુરૂષ પોતે પોતાને સમજીને તેઓ કહેતા હશે કે ખીજા કોઈને તેઓ કહેતા હશે ? પણ તેઓના કથનથી આપણને ખાતરી થાય છે કે કૃષ્ણ, પ્રજ્ઞાન, આવાં અનેક વિશેષણો તેઓએ આપ્યાં છે, તો આ જગ્યાએ પણ આદિ પુરૂષ તરીકે તેઓ હોય તો ના નહિ. એટલે તેઓ કહે છે કે આદિ પુરૂષ રમત માંડીને ખેડે છે, તો કોને રીઝવવા તેણે આવી રમત માંડી હશે ?

[અંક ૧૮૪ મો] વીતરાગતા.

તેઓ જાણાવે છે કે —

“ કાળ વિષય આવી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે કયાંય સારું નથી. અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબનાએ અગને નથી; તથાપિ સત્સંગ નહિ એમોટી વિટંબના છે. લોકસંગ રૂગતો નથી.”

તેઓને અનેક વિટંબનામાંની એક પણ નથી, પણ એક વિટંબના એ છે કે સત્સંગ નથી. એટલે સત્સંગ વિના તેઓ વધારે દુઃખ માને છે. છતાં આશ્રય એ છે કે તેમને વીતરાગતા વિશેષ છે. જ્યાં વીતરાગતા હોય, તેને ખીજ કોઈની શી આવશ્યકતા છે ? જેઓ અપૂર્ણ-રાગદ્વેષ સહિત છે, તેઓ સત્સંગની ખૂબ મારે. કે તેને ચકવાને આશ્રય જોઈ એ છે, પણ પોતે આશ્રય - આધારરૂપ છે છતાં આશ્રિત વ્યક્તિની જ્યારે તેમને ત્રુટિ લાગે છે, ત્યારે તેમનામાં વીતરાગતા છે કે ખીજું કંઈ ? રાગ-દ્વેષની મલીનતા છે કે સંયુક્તતા છે, પણ રહિતતા તો નથી જ. વીતરાગને કંઈ વસ્તુની ત્રુટિ હોય છે ? તેઓને આટઆટલા સેવકો છે, ને આત્મજ્ઞાનના પ્રશ્નો પત્રોથી તેઓ તેમને વધાવી રહ્યા છે, છતાં સત્સંગ નથી, તો તેમને કેવો સત્સંગ જોઈતો હશે ? તેઓ પોતે જ સેવકોને ને ઇતિર જનોને જ્યારે સત્સંગરૂપ છે, અથવા સંગ કરવા લાયક છે, છતાં તેઓ સત્સંગની ખૂબ મારે છે, તે કેટલું વિચિત્ર છે ? જલ કે વર્ષા જનોની તૃપ્તિ હોવાથી છે, તે જલ જ જ્યારે તૃપ્તિ લાગ્યાની ખૂબ મારે છે, તો હવે તેની તૃપ્તિ કોણ હોવાથી ? વસ્તુતઃ તે જલ તે જલ નથી, પણ અગ્નિ છે એમ જ દરકોઈને માનવું પડે.

એમના દરેક લેખમાં આત્મજ્ઞાનની વાર્તાઓ છે, ને તે માગી વિચારણીય છે, પણ સાથે સાથે આત્મપ્રશંસા કરવામાં તેઓ જતું કરતા હોય તેમ જણાતું નથી. આત્મપ્રશંસા જે કરે તેને માટે તેઓનો અભિપ્રાય સારો નથી, ને ખીજને માટે તેમ કરવા તેઓ ના કહે છે, પણ પોતે પોતાની પ્રશંસા લાગભગ દરેક પત્રમાં લખવા

કલ્પિત હોય છે; એવું આપણે ઘણા પત્રોમાં જોયું છે તે હજી પણ તેઓના દરેક લેખમાં તે હકીકત છે તે જોઈએ.

[અંક ૧૯૦ માં] આત્મરૂપ જગત.

“જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે; જે થાય તે ચિત્તમાત્ર માનવામાં આવે; પરના દોષ તેવામાં ન આવે; પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વદેહન કરવામાં આવે; તે જ આ સંસારમાં રહેવું ચોખ્ખું છે.”

આત્મરૂપ જગત્ માને, પરના દોષ ન જુએ, એ દિવ્ય પુરુષનાં લક્ષણ છે. એ વાતી ઘણી સ્તુત્ય તે વિચારણીય છે. પણ સાથે તેઓ કહે છે કે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વદેહન થાય તો જ સંસારમાં રહેવું ઠીક છે એનો અર્થ શું? સંસારમાં રહેતા અનેક મહાનુભાવ છતાં અને તીર્થંકર શું પોતાના શુદ્ધ સ્વદેહન કરી શક્યા નહિ હોય તેથી તેઓ દીક્ષિત થઈ ગયા હશે? પોને સંસારમાં રહ્યા છે, તે શું શુદ્ધ સ્વદેહન કરવાની શક્તિ મળવાથી રહ્યા છે? આમાં સાદું આત્મપ્રશંસા નથી, તો ખીન્નું શું છે? સંસારમાં રહેવાની કલ્પિત હોય તે મુખેથી બચાવ કાઢી અહાનું અતાવી કરવો તેના કરતાં મૌન પકડવું તે વધારે સાદું છે, પણ આત્મપ્રશંસા કરવી એ હિંમત કાઢવાની છે અને પણ નીચે પાડનારી છે.

પ્રકરણ ૪ શું

વર્ષ ૨૫ મું.

જેમ જેમ તેમને વયમાં આગળ વધતા જોઈએ છીએ, તેમ તેમ શ્રીમદ્ આત્મદયાની શ્રેણીમાં આગળ વધતા હોય છે, એમ તેઓના લેખો પરથી જાણાય છે. તેઓ આત્મજ્ઞાન વિષે પોતાના વિચારો પત્રોમાં ખીન્ન કાઢીને જાણવતા હોય છે, કિંવા પોતાની નોંધપોથીમાં લખતા હોય છે.

[અંક ૧૯૬] અપૂર્વ વીતરાગતા.

તેઓ લખે છે કે:—

“કોઈ એવા પ્રકારનો હૃદય છે કે અપૂર્વ વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી કંઈક પ્રવર્તન કરી શકીએ છીએ; તેમજ બીજાં પણ ખાવા પીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડમાંડ કરી શકીએ છીએ. મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી... .. ચિત્તનો પણ ઝંઝો સંગ નથી. આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે ”

“સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે—જે ધણું કરીને કળવા દેવામાં આવતી નથી.”

આ તેમનું કથન ધારો કે સત્ય છે, પણ કોઈ ધતર વિચારક આ વાર્તા કેવી રીતે માની શકે? સંસારમાં રહી બ્યારે સર્વ પ્રવૃત્તિ તેઓ કરે છે તો તે પ્રવૃત્તિ તેમને આત્મભાવમાં શું રહી શકવા દેતી હશે? તેમનો આત્મભાવ સમયે સમયે અનંત ગુણમાં વધારો કરતો હોય, પણ સંગ, સંસાર, સહવાસ, વ્યાપારપ્રવૃત્તિ એ તેમના કયા ગુણનો વધારો કરવા દેતાં હશે? સંસારમાં રહી કોઈ કોઈ વ્યક્તિ તેવા આત્માના હિચ્ચ ગુણમાં આવવા ધારે તો અમુક અંશે આવી શકે છે, પણ અપૂર્વ વીતરાગતા તો શરીરથી સંસારનાં કંઈ પણ કાર્ય કરતાં છતાં આવતી હોય તેમ જણાતું નથી. હા, અપૂર્વ વીતરાગતા આવે તો આવતાં સાથે સધળી સાંસારિક રાગજનિત પ્રવૃત્તિ આપોઆપ છૂટી જાય છે. પછી તે પ્રવૃત્તિ તેઓ કરતા હોતા નથી. પણ શ્રીમદ્ તો સધળી પ્રવૃત્તિ કરવા સાથે અપૂર્વ વીતરાગતા લાવવાને બીજાને જણાવી રહ્યા છે, તો તે કેટલા અંશે સત્ય હોઈ શકે તે તો વિચારકો વિચારી લેશે.

[અંક ૧૯૮] એક દ્રવ્ય એ પરિણામ ન રાખી શકે.

તેઓ ચિદાનંદશ્રુત એક કવિત લખી તેનો અર્થ રચ્ય ભાષામાં સમજાવે છે કે—“એક પરિણામ કે ન કરતા દરજ્જા દોય, ” “દોય પરિણામ એક દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ.” અર્થાત્ એક પરિણામનાં

એ દ્રવ્ય કંઈ યર્થ શકતા નથી, તેમજ એક દ્રવ્ય એ પરિણામ રાખી નહિ શકે, એવી આ જગતમાં વસ્તુ સ્થિતિ છે. જેમ કે એક ચેતન દ્રવ્ય, ચેતન-છવ-સ્વભાવને અછવ-સ્વભાવને પરિણામમાં-એક રૂપમાં પરિણામી શકે નહિ. મતલબ કે એ દ્રવ્યથી એક ક્રિયા થાય નહિ, અથવા એક દ્રવ્ય એ ક્રિયા કરે નહિ. આ અભિપ્રાય સાથે આખા કવિતનો તેઓએ અર્થ સમજાવ્યો છે. આમ કવિતનો અર્થ ક્યાં પછી તેઓ લખે છે—

“ ચિત્ત ધણું કરીને વનમાં રહે છે; આત્મા તો પ્રાચે મુક્તસ્વરૂપ હાથે છે. વીતરાગપણું વિશેષ છે; વેદની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ; બીજને અનુસરવાનું પણ રાખીએ છીએ; જગત્થી બદ્ધ હતામ યર્થ ગયા છીએ; વસ્તીથી કંઈગી ગયા છીએ; દયા કાઠને જાણી શકતા નથી; જાણીએ તેણે સત્ત્વન નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાળી શકીએ છીએ, એટલે પ્રવૃત્તિમાં રહી શક્યા છીએ. કેઈ પ્રકારથી રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નહિ હોય એવી દયા છે, એમ રહે છે. હોક પરિચય ગમતો નથી—જગતમાં સાતું નથી. ”

આ વાંચતાં એમ થાય છે કે તેમની આવી ઉચી દયા આવી ગર્હ તો શામાટે વેડીયાતી જેમ વેદ કરતા હશે ? તેમને માટે એ દિન રૂપ હતું કે જ્ઞાનીઓ જેમ કેવળજ્ઞાન થવાથી સંસારમાંથી નિકળી જાય છે તેમ નિકળી જવું. પણ તેઓ નિકળી શક્યા નથી, તેથી જાણાય છે કે સંસારમાં રહેવું તેમને દિતાવહ લાગતું હશે. આજન્મથી સંસારથી બહાર નિકળવાનું લખતા હતા, પણ હવે તેમને સંસારમાં રજા છતાં એ સ્થિતિ ત્યારે પ્રાપ્ત થઈ છે, ત્યારે પછી બહાર નિકળવાની તેમને આવશ્યકતા નહિ જાણાતી હોય. ગમે તેમ હો, પણ પુરાણ વખતમાં આવી ઉચ્ચ દયા મેળવવા ઘણાઓ બહાર નિકળી જતા હતા, ને અધોર તપશ્ચર્યા કરતા હતા, કષ્ટ સહતા હતા, ત્યારે તેઓ તેમાંથી કંઈક મેળવતા હતા. આશ્ચર્ય એ છે કે શ્રીમદ્દે તેમાંનું કંઈ પણ કરવું પડ્યું નથી; ને બદલામાં મુક્તસ્વરૂપતા સદાજે-વગર પ્રયાસે પ્રાપ્ત થઈ છે. તેઓ વીતરાગતાને વધારે ને વધારે મેળવતા જાય છે.

વીતરાગતા કેટલા પ્રકારની હશે એમ કોઈ પણ વ્યક્તિને પ્રશ્ન થાય તેટલા માટે તેઓ કહે છે કે વીતરાગતા-વીતરાગપણું વિશેષ છે. તો વીતરાગપણું એક પ્રકારનું હશે કે ઘણા પ્રકારનું હશે? શાસ્ત્રકારના કથન પ્રમાણે વીતરાગતા અગિયારમા જીવસ્થાનકે હોય, અથવા ત્યાંથી શરૂ થાય, ને મુક્તસ્વરૂપતા પણ ત્યાં થાય છે. તો તેઓને મુક્તસ્વરૂપતા અહીં ગૃહાવાસમાં શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ હશે? જો તેમ છે, તો પછી સાંસારિક કાર્ય કઈ રીતે તેઓ કરતા હશે? વેદીયાની જેમ પણ તેમને-જેઓને મુક્તસ્વરૂપતા હોય છે તેઓને-પ્રવૃત્તિ રહેતી નથી. “લોક પરિચય ગમતો નથી. જગત્માં સાતું નથી,” એમ જ્યારે તેઓ લખે છે, ત્યારે શું કરવા જગમાં રહ્યા હશે? આમ તેઓના લેખ ઉપર અનેક તર્ક વિતર્ક થાય છે. ધારો કે ઉદયભાવ હોવાથી સંસારમાં રહેવું પડે છે, તેમ તેઓનો ખ્યાલ હોય તો મોક્ષમાં જનાર સર્વ જીવોને ઉદયભાવ હોય છે ને તેઓ બહાર નિકળે છે; તેઓ વળી કહે છે કે મનને જેમ વાળાએ છીએ તેમ વળે છે, તો પછી ઉદયભાવનો યોગ મનથી શાને મટાડી શકતા નથી? આ બધી શંકા અને તર્ક તેઓની ગુંચવણવાળી લેખન-શૈલીને લીધે થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ તેઓને એમ કહે કે શામાટે ત્યાગી થઈ નિકળી ગયા નહિ, એમ કહેવું ઉતાવળ કરવા ખરાબર છે; પણ અહીં જે તર્ક-પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા છે તે તો તેઓના લેખની શૈલીને લેધને છે, નહિ કે તેમના પ્રતિ કટાક્ષને લીધે.

એક એક લેખમાં કેવળ જીવને હિતરૂપ શું છે, તે જ્યારે ખરાબર લખે છે, ત્યારે આપણને ઘણો આનંદ આવે છે; પણ સાથે તેઓ પોતાના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો જ્યારે અંદર ધુસાડી દે છે, ત્યારે તે આખો લેખ અસંતોષ ઉપજાવે છે, ને મગજને ક્ષાણ્ણમર ધુમાવી નાંખે છે. આપણને જે વાર્તા શાસ્ત્રથી ગેરન્યાયની લાગે છે, તેજ વાત પોતાના અભિપ્રાયદ્વારા તેઓ સિદ્ધ કરે છે. આ રવન પ્રમાણ પદ્ધતિ કેટલે અંશે પ્રતીતિજનક હોઈ શકે?

[અંક ૨૧૦] જ્ઞાની પ્રત્યે તન મન ધન અર્પણ.

તેઓ લખે છે કે:—

“આરંભ અને પરિવ્રતનો મોડ જેમ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિશેષી પોતાપણાનું અભિમાન મંદ પરિણમને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુ વહ્નિમાન થયા કરે છે. અર્નવ કાગળ પરિચયવાણું એ અભિમાન પ્રતિ એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી. તેટલા માટે તન મન ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્તનાં હોય છે, તે જ્ઞાની પ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છે: પ્રત્યે જ્ઞાની કંઈ તેને અટકા કરતા નથી, પણ તેમાંથી પોતાપણું મચ્છવાનું કપડેથી છે.”

આરંભ ને પરિવ્રતનો મોડ જેમ મટે છે, તેમ જીવની મુમુક્ષુતા-મંચારથી છૂટવાની ઈચ્છા-વધે છે, એ દરીકત જીવને દિલાવડ છે, ને તેની કાઈ ના કદી ચક્રે તેમ નથી; પણ આગળ તેઓ કહે છે કે તન મન ને ધનાદિ જે પોતાનાં છે તે જ્ઞાનીઓને અર્પણ કરવામાં આવે તો કંઈ છે, વેકે જ્ઞાનીઓ ને અટકા કરતા નથી. આ કાઈ મુગ જીવને ક્યારે નહિ. શોકો નામે છે કે જ્ઞાનીઓને ધન નેકનું નથી, ને તેને આપવામાં આવે તો તેઓ તેનો શું ઉપયોગ કરે? આ વાતો તેમણે જે કરી છે, ને ઉપર વાચકો કંઈ કંઈ ચંકા લાવે ને પ્રશ્ન પાડે. “જ્ઞાની અટકા કરતા નથી” તેવું તેઓ સાથે લખી ગયા છે, પણ જ્ઞાનીને આપવાનું તો તેમણે પ્રથમ ચાલસ લખ્યું છે, કે જેથી તેમ યાચ તો મોડ મટે છે. સીકી વાન કરવામાં શ્રીમદ્ પોતાનો ખાતગી અભિપ્રાય પણ સાથે સમજા કરી દે છે. મથિતાર્થ એ નીકલે છે કે વર્તમાનકાલે તેમના વિના શ્રીમદ કાઈ જ્ઞાની નથી, તો તેમનેજ મોડ મચ્છવા શોકોએ પેલો આપવો નેકએ. જો કે તેઓ લેશે નહિ; પણ શોકોએ પોતાની અર્પણના-પૈસાનો ત્યાગ બતાવવો નેકએ, નહિતો પૈસાનો મોડ છૂટવો કંઈક ચક્ર પડશે!

[અંક ૨૨૬] એ પ્રકારનો માર્ગ શું ભરાય છે?

આ અંકમાં મધ્યલે તેઓ જણાવે છે કે “જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી ભાવ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્ દર્શન થાય છે.”

દર્શનમાં તેમણે જોઈ છે ? જે ગમે તે દર્શનમાં સત્યનું ભાન થવાથી સમ્યગ્દર્શન થતું હતું તો પછી જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનીઓએ જે જે વ્યાખ્યાઓ કરી છે તેનો અર્થ શું ? અર્થાત્ જૈન દર્શન અર્થ છે એટલું જ નહિ પણ વાચકોને ઓળખ છે, એવો અર્થ તેમાંથી નીકળે છે. તેઓ કહે છે કે “ જૈની અને વેદાંતી આદિનો બેઠ સ્થાન કરો. ” આ ઉદાર વૃત્તિનું ઓધવચન ઉપરથી સુંદર દેખાય છે, પણ જે ‘ વાસ્તવ્ય માર્ગ ’ ની વાત તેઓ કહે છે, તે વાસ્તવ્ય માર્ગ કોને કહેવો તે તે કહેતા નથી. જે ઉપરના ઓધવચનમાં તેમની સાચી ઉદાર વિશાળ દષ્ટિ હતી તો તેમણે કહેવું જોઈતું હતું કે જૈન દર્શન કે વેદાંત વાંચીને, જૈની કે વેદાંતી અન્યાસિદાય, સીએ વાસ્તવ્ય માર્ગનું સંશોધન કરી શેવું દિવાવડ છે; પણ તેમ તેઓ કહેતા નથી. વાસ્તવ્ય માર્ગ કયો તે જાણવા ભક્તોએ તેમના જેવા જ્ઞાનીને પૂછવું એ તેમનો આશય છે.

[અંક ૨૩૨] “ દુર્લભ છે ”

“ જે જ્ઞાને કરીને બવાંદ થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને થઈ દુર્લભ છે; તથાપિ તે જ્ઞાન સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે, જેમ ભગ્નીએ બીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે દશા જોઈએ બીએ તે દશા પ્રાપ્ત થવી થળી થળી કાણ છે. ”

આ વાત અચ્ચર છે, છતાં પછીના પત્રમાં તેઓ પાછી શુદ્ધાંત મારે છે. !

[અંક ૨૩૨] “ મોક્ષ પામે છે. ”

તેમની પામે કદાચ કોઈએ ધનની વાંચના કરી દોય, અથવા ધન સંબંધી લાલસા જાણવી દોય, તે સંબંધી તેઓ કહે છે કે—

“ જ્ઞાનીને વિષે જો કોઈ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે તો જીવને દર્શનાવરણીય ક્ષમનો પ્રતિબંધવિશેષ કલ્પન થાય છે. થઈ કરીને, જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઈને પોતા થઈ કલ્પન ન થાય એમ વને છે. ”

આમ તેમણે સમાધાન કર્યું. કોઈ પણ ભક્તને એ વાત ગમી હશે, પણ બુદ્ધિમાન વિચારક તો અવશ્ય વિચાર કરે. ધનની ઇચ્છા કોઈ ગરીબ મનુષ્ય ધનવાન (પછી ભલે તે જ્ઞાની કહેવરાવતો હોય) પાસેથી રાખે, એ સહજ છે; નિર્ધન મનુષ્ય પાસે ગરીબ માંગે એ બનવું અસંભવિત છે; છતાં ધારે કે તેણે ધનની માંગણી કરી, તેમાં તેણે શું-હો શો કર્યો કે જેથી તે મનુષ્ય દર્શનાવરણીય કર્મ ખાધે ! દર્શનાવરણીય કર્મ ખાંધવાની પ્રકૃતિ વિષે જો શાસ્ત્રમાં (પ્રજ્ઞાપનામાં) જોઈએ તો જે છ પ્રકારે દર્શનાવરણીય કર્મ બંધાય છે તેમાં તે પ્રકાર નથી. ધન આપવાને બદલે તે માંગનારના આવા નાના ગુન્હાના બદલામાં આવી મોટી શિક્ષા બતાવવી, તે કયા ન્યાયશીલ મનુષ્યને ઘટી શકે તેમ છે ? ગરીબને ગરીબાઈ ટાળવા આપવું તો દૂર રહ્યું, ઉલટું તેઓ કહે છે કે જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ પોતાથી થવા દેતા નથી ! ટૂંકમાં કહેવું જોઈતું હતું કે જ્ઞાની ધનવાન હોય તોપણ ધન આપતો નથી—પણ માંગનારને પાપનું પોટલું બંધાવે છે. અને અન્યથા તન-મનની સાથે ‘ધન’ જો જ્ઞાનીને અર્પણ કરવામાં આવે તો જ્ઞાની તે ધન ‘પ્રાપ્ત’ ગ્રહણ કરતા નથી, પણ તેથી અર્પણ કરનાર તો ધનનું પોતાપણું મટાડવા માટે પુણ્ય પ્રકૃતિ ઉપાર્જી છે ! જ્ઞાનીને માટે શું લેવા-દેવાનાં કાટલાં જૂદાં હશે ?

છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કે—

“ પણ મોક્ષ તો કેવળ અગને નિકટપણે વર્તે છે, એ તો નિઃશંક વાત છે. અમારું જે ચિત્ત તે આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિજાતિ પામતું નથી. ક્ષણ પણ અન્ય ભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી. સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે. એવું જે અમારું આશ્ચર્યકર સ્વરૂપ તે હાલ તો ક્યાંય કદી જતું નથી. ”

૨૩૧ માં અંકમાં તેઓ જણાવી ગયા કે જે દશા જોઈએ છીએ તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી કઠણ છે; ને આ અંકમાં તેઓ લખે છે કે મોક્ષ કેવળ અમારી નિકટ વર્તે છે. જેઉ કથન એકજ

વર્ષમાં થયું છે. આ એમાં કયું સત્ય ને કયું અસત્ય ? આન લખવાનો તેમનો શું આશય હશે ? વળી તેઓ કહે છે કે એવું અમારું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ છે. તેઓનું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેવા કે નહિ પણ તેઓની લેખનપદ્ધતિ ઘણી આશ્ચર્યકારક છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. જો એક ક્ષણ પણ તેઓનું ચિન અન્ય ભાષામાં નથી જતું તો તેવી સ્થિતિ માત્ર વીતરાગ-નેરમા ઉપસ્થાનક પર ગયેલ હવ-ની છે. તે સ્થાનકથી નીચે ગેરેલા હવને તેવી સ્થિતિ દશા રહેતી નથી. તો એમની સ્થિતિ સ્થાયી આત્મદશામાં શી રીતે રહેતી હશે ? આશ્ચર્ય સાથે એ છે કે તેઓ પેટી ઉપર ત્યારે આપાર-નિમિત્તે લાગ્ન થતા હશે, ત્યારે ગ્રાહક સાથે આપણે કરતાં તેઓ એક સ્થિતિમાં શું રહી શકતા હશે ? જો તેઓ આપારથી ને સંસારની સર્વ આલુથી મુક્ત થયા હોત, ને આમ લખતા હોત તો તેઓ ઘણા આનંદી છે એમ કહી શકાત, પણ વસ્તુતઃ તેમ અન્યુજ નથી.

તેઓનું આ અર્થ લખાણ તેમની ખાનગી નોંધપોથીનું જતનું નથી. ખીજા પ્રતિ લખેલા ને અંશ હિતને છે. એમ પણ નથી. કેટલુંક અંગત લખ્યું છે, કેટલુંક શાન્ત વિચારપૂર્વે લખ્યું છે.

[અંક ૨૩૮] બીજો શ્રી રામ.

“ સપ્તઘટિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાએ કરી જેનાં ચિન્તે અન્યંત આક્રમણે વર્તે છે, એવા હવેનાં ત્યાં વિશેષપણું દેખાતું છે, એવો જે કાળ તે આ દુષ્કાળ કલિદાસ નામનો કાળ છે. તેને વિષે વિદુષકપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું. ચિન વિદેષ પૂર્યું નથી, સ્વર્ગે કરી પ્રવર્તન એક પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિને પ્રસંગે જેનું ચિન આવૃત્ત થઈ નથી, બીજા જે કારણે તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તેલો નથી એવો તે કાલ દેવ નો તે આ કાળને વિષે ‘બીજો શ્રી રામ’ છે. તથાપિ ભેદને સ્પષ્ટ અશ્વર્ય વર્તે છે ને હજોના કાલ અંશે સંપન્ન પણ અશ્વર્ય હવે દર્શિત્યર થતા નથી. ”

આ લેખમાં દુષ્કાળ કાળની જે વસ્તુસ્થિતિ કામદે સમન્વરી

છે, તે ખરાબર છે. એવો કલિકાળ છે, કે ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ પરમાર્થમાં તે વ્યાકુળ ન થયો હોય તેમ દષ્ટિગોચર થતું નથી. એ ગુણના અંશે કરી યુક્ત બહુ થોડા જીવ દેખાય છે. આ હકીકત તેમણે જ્યારે લખી હતી, તે વખતે પોતાના જીવનનો યથાતથ્ય અ્યાસ તેમને આવ્યો હતો. અત્યારસુધી જે તેઓ લખતા હતા તેમાં આત્મીય મહત્તાની વાનગીઓ આવતી હતી; આમાં તેવી વાનગી નથી. બીજી પ્રીતિને પ્રસંગે ચિત્ત આવૃત્ત જેનું નથી થયું, એવો જે કોઈ હોય તો તે રામ છે, પણ તેવો રામ, કે તેવા જીવ અત્યારે જણાતા નથી. શ્રીમદ્ પણ આ કાળમાં વર્તે છે, ને તેઓ પરમાર્થ વિષે આ કાળને વિષે વિહ્વળતા ન પામ્યા હોય તેમ જણાતું નથી. એમ તેઓ પોતે પોતાને વિષે સમજે છે, ને કબૂલ કરે છે કે તેવા તો માત્ર એક રામ હતા. તેઓ હોય તેમ તેઓ માનતા નથી, તો પછી તેઓ, મોક્ષ નિકટ વર્તે છે, અથવા ચિત્તસ્થિતિ અન્ય ભાવમાં નથી જતી, એવું જે કહે છે, તે વાર્તા અદૃશ્ય થાય છે. તેઓ પોતે આ અંકમાં બીજા પેરેગ્રાફમાં જણાવે છે કે:—

“ નિદ્રા સિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક સિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી કપાદિને ભેગે વર્તે છે; ઉપાય નથી, એટલે સમ્યક્ પરિણતિએ સવેદન કરવું યોગ્ય છે. ”

એટલે તેઓ આમાં પોતાની ખરી હકીકત જણાવે છે. જ્યારે જ્યારે તે સ્પષ્ટ અને સીધી વાત કરે છે, ત્યારે ત્યારે તેમના વાક્યમાં આપોઆપ વિશ્વાસ જન્મ પામ્યા વિના રહેતો નથી.

[અ'ક ૨૪૪] ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ વિષે.

“ આજે ક્ષાયક સમકીત ન હોય ” એ વિષે કોઈ તેમના સેવક તરફથી પ્રશ્ન થયો હતો, એ ઉપરથી તેઓ લખે છે:—

“ આજે ક્ષાયક સમકીત ન હોય એ વિષે સંજોગે જ્યાંજ્યાંના પ્રસંગનું તમ વિખિત પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે. જે જોયો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન

કરે છે, કપરેકો છે અને તે સંબંધી-વિશેષણો જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો એ તેટલી પ્રેરણા-અવેષણા-જીવના કલ્યાણને વિશે કરશે તો તે પ્રશ્ન સમાધાન થયને ક્યારેય પણ તેમને પ્રશ્ન પ્રાપ્ત થશે. ”

આ પત્ર વલ્લો લાખે છે, માત્ર થોડી પંક્તિઓ જ તેમાંથી લીધી છે.

દુષ્ટીકત એ છે કે ક્ષાયક સમગ્રીત નેમને છે એવી વાર્તા નેમણે પોતે સ્વેચ્છા આગળ કહી દશે તેથી નેમના અનુયાયીઓએ એ વાર્તા ખીન્ન કોઈ પાસે કરી દશે, ત્યાંથી હિન્દ એમ થયો દશે કે આ કાળમાં ક્ષાયક સમગ્રીત ન હોય. આ ઉપરથી તે સંવદ નેમના ઉપર કાબી નાખ્યું હોય એમ લાગે છે. તે બંધી વાર્તા આ પત્રમાં કાબી નાંખી નેમણે જાણીએ કે ક્ષાયક સમગ્રીત ન હોય વિગેરે આખ્યાનના પ્રસંગનું પત્ર મલ્યું. કાલમ. ક્ષાયક સમગ્રીત છે એ સંબંધી પ્રજાળ પૂરાવા નહિ મળતા હોય કે ગમે તે હોય, પણ આ વાર્તાને શ્રીમદે બુદ્ધ લાંબી ને ચીકણી કરી નાંખી છે, પણ ક્ષાયક સમગ્રીતને સિદ્ધ કરી શક્યા નથી; છતાં કાલમ. મનુષ્ય જેમ તત્કાલિનને આજે તેમ તેઓ કહે છે કે “ જેને જિતવેવાને તમે એળખવામાં આવે છે, તેમાં ક્ષાયક સમગ્રીત નથી એવું માન્ય લેવાયું નથી. ” આમ ઉત્તર આપી છટકવાનો યત્ન કરતા તે કહે છે કે ક્ષાયક સમગ્રીત નથી તે પરંપરાગત નથી. ખીન્ન કેટલાક ગ્રંથોમાં છે એમ નેમણે કાંઈનું ને સાંભળેલું છે. પણ જિતવેવામાં નથી એવું નેમનું કથન છે. આગળ રખડ માં ચંદન. દશ બેલ વિગેરે મળ્યા છે, તે પણ ગ્રંથમાં છે; એટલે કે ગ્રંથની વાર્તા નેમના કથન પ્રમાણે નેમને માન્ય નથી; માત્ર નેમના સિદ્ધાન્તોના હોય તેની જ દા પાઉં છે, એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. હવે જે સિદ્ધાન્તમાં હોય તે માટેજ નેમની દા હોય. તે એવુંકેને કાબી વખત નેમના ક્ષાયક સમગ્રીત કહી શકા છે, તે ને વાર્તા પણ

સિદ્ધાન્તમાં નથી, પણ માત્ર અન્યોમાંજ છે. શ્રેણીકને શા આધારે તેઓ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ કહેતા હશે ? વસ્તુ એ છે કે પોતાને જે માન્ય હોય અથવા પોતાના વચનને જે અનુકૂળ થતું હોય તેને તેઓ વધાવી લે છે, ને પોતાને માન્ય ન હોય તેને અન્યમાં છે એમ કહી તેઓ નાંખી દે છે ! આ જગ્યાએ તેમને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ હોવાની જગ્યાએ લોકો ના કહે છે, ત્યારે તેમણે તે અન્યની વાતો છે એમ કહી તે વસ્તુને કેંદ્રી દેવા યત્ન કર્યો, પણ જો તેમ સિદ્ધાન્ત ઉપર માત્ર ભાર આપના હોય ને અન્યની વાતોને મામૂલી ગણી કાઢતા હોય તો આગળ તેઓ કહી ગયા છે કે નાભિ ભાગમાં રહેતા આદિ રૂપક પ્રદેશો હમેશાં બુદ્ધિમાં રહે છે, તેમ ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં જાય છે, શ્રેણીકને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ છે, એ બધી વાતો સિદ્ધાન્તમાં છેજ નહિ, માત્ર અન્યોમાં છે; તે અન્ય પણ સિદ્ધાન્તથી ઘણા અસંગ ને દૂર રહે છે, તેમાં છે. તે વાતોને જગ્યાએ વધાવી લીધી, ત્યારે થોડા પણ તેમને ખ્યાલ કેમ નહિ આવ્યો કે આ વાતો મૂલ્યમાં છેજ નહિ ? એટલુંજ નહિ પણ સિદ્ધાન્તના મૂલ્ય તત્ત્વને તે હકીકતો તોડનાર છે, નહિ કે જોડનાર છે. પણ વસ્તુ એ છે કે એમાં પોતાના આશયની મજબૂતી થતી હતી, કે જેમ શ્રેણીક ઘણા નૈમિષમાં ગરક છતાં ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ કહતા, તેમ તેઓ ભલે એક પાત્ર થત નહિ કરતા હોય તોપણ શ્રેણીકની જેમ શ્રીમદ્ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વે. ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા ત્યાં તેમણે આત્મજ્ઞાનની તંગી તેઓને સમજાવી. આત્મજ્ઞાન હોય ના નિગોદમાં જાય નહિ, આ વાતો શ્રોતાઓએ વધાવી લીધી, પણ એટલો વિચાર નહિ કર્યો કે, તેમાં ચૌદ પૂર્વધારીનો ગુન્દો શું, જેથી તે નિગોદમાં જાય ? ચૌદ પૂર્વ મુદ્ધી જેઓ જાય, તેને આત્મજ્ઞાન ન હોય એ વાતો અનેજ કેમ ? પણ એથી તેમને એ સિદ્ધ કરવું હતું કે ભલે થોડા અજ્ઞાન હોય અથવા ગૃહવાસમાં હોય, પણ આત્મજ્ઞાન તેને હોય ના મોટા તેને

જિનાગમ પ્રમાણે મંસારમાં જ્યારે ઘોર અંધકાર થાય છે, ત્યારે તીર્થંકરોના હાથથી પુષ્કળ જીવો ઉદ્ધારને પામે છે. આ રથને શ્રીમદ્ કહે છે કે અમારાથી આ જીવો ઉદ્ધૃત થશે, બીજા કોઈ તેમ કરી શકશે નહિ ! આવી વાર્તા તેમણે અનેક વખત કરી છે. રાંકા એ છે કે તેમનું આ જ્ઞાન શુદ્ધ કે નિર્મળ હોય, તો તેઓના હાથે જીવોનું કલ્યાણ થવું જોઈતું હતું. તેઓના હાથે નથી થવાનું એવી સ્પષ્ટ હકીકત તેમણે કહેવી જોઈતી હતી; પણ સમજાય છે કે તેમના કહેવા પ્રમાણે નથી થયું જીવોનું કલ્યાણ, કે નથી થઈ 'નદિ થશે' એવી સ્પષ્ટ વાર્તા. આ પત્રમાં તેઓ વિશેષ જણાવે છે કે, ગંગા યમુનાદિના પ્રદેશને વિષે આ દેહનો જન્મ થયો હોત, ત્યાં વર્ધમાનપણું પામ્યો હોત તો તે એક બ્રહ્માવાન કારણ હતું; એમ વગી ગૃહવાસ આક્રી નહોત ને બ્રહ્મચર્ય વનવાસ હોત તો તે પણ સમજ કારણ હતું; આમ અનેક કલ્પનાઓ કરી પત્રને તેઓ પૂર્ણ કરે છે. કેટલીક વખત પ્રારબ્ધ ઉદયભાવને અંગે પ્રતિકૂળતા તેઓ કહે છે ને કેટલીક વખત તે વસ્તુ ઈષ્ટ છે એમ પણ માની લે છે ! ઉદયભાવને સમપણે-ઉદાસીન ભાવે ભોગવવામાં તેઓ આનંદ માને છે. એક વખત તેઓ કહે છે કે ચિત્ત અંધનવાળું થઈ શકતું નથી તો પણ મંસારમાં અંધનો સ્ત્રીરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તેમની ઈચ્છા ફલવવાનું તેમને ગમતું નથી. સ્ત્રી ઉપર શ્રીમદ્ને એટલી અનુકંપા આવે છે, અથવા તેવો સ્નેહ ખેંચાય છે, તે શું અંધન નથી ? અંધન છે, એમ સાદે બીજી લીટીમાં બતાવે છે, છતાં કહે છે કે અંધન નથી !

એ પત્રમાં કોઈએ પૂછ્યું હશે કે પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવા ઈચ્છો છો ? એના ઉત્તરમાં આ વાર્તા દોગ એમ લખતા જણાય છે—

“એ પ્રકાર જ્યાંનુધી ઉપાધિજ્ઞેય પરિસમાપ્ત નહીં થાય ત્યાંનુધી મૌનપણમાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે.”

અર્થાત—એ વિચાર કરવામાં હાલ તુરત તેઓ ઉદાસીનતા અતાવે છે. સાંપ્રદાયિકતા વસ્તુતઃ સંકુચિતતા છે; પરમાર્થસાધકોએ તત્ત્વપ્રચારનો વિચાર ક્યોં છે, પણ સંપ્રદાયનો વિચાર ક્યોં નહ્યો નથી.

[અંક ૨૪૮] દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.

“ દૃઢ વિશ્વાસથી માનલે કે આને વ્યવહારનું બંધન હૃદય કાળમાં ન હોત, તો તમને અને બીજા કેટલાક મનુષ્યોને અપૂર્વ હિતનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત, તો બીજા આત્માએને માર્ગ મળવાનું કારણ થાત. હજી તેને વિશ્વબંદુરો. પંચમ કાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે મોઢે નય એવા મનુષ્યોનો સંસવ પણ આછો છે. ઈત્યાદિ કારણોથી એમ ન થયું હશે. ”

બંધન ન હોત તો તે જીવોનું અપૂર્વ હિત કરી શકત એ કીક છે, પણ એ તો ખરું છે ને કે બંધન છે એટલે કંઈ થઈ શકવાનું નથી. ત્યારે શામાટે એમ સાફ સાફ નથી કહી દેતા કે આ જીવથી કંઈ પણ થઈ શકવાનું નથી ? નથી થવાનું એ તો પોતાનું હૃદય ખુલ્લે ખુલ્લું કરે છે, છતાં શામાટે આશામાં લોહિતે કુઆવી રહ્યા હશે એ સમજાતું નથી. જેવે નથી આપવું તે વાતો ખુલ્લી થાય છે, ત્યારે કોઈની કિન્મત કે કન્જિત નથી રહેતી એ વાતો જગત્ પ્રસિદ્ધ છે. આ પંચમ કાળ છે, આ કાળે મોઢે કોઈ જતા નથી, આવી વાતો કરવાનો અર્થ શું ? સત્ય હકીકત એ છે કે હૃદયમાં ભાવ હોય છે; પણ મોહાધીન હોવાથી અથવા પુરુષાર્થ નહિ હોવાથી કોઈ રીતે થવું નથી. પંચમ કાળમાં શું સાધુ નથી થઈ શકતા ? શું પ્રભુએ પંચમ કાળમાં સાધુ નહિ થાય તેમ કહ્યું છે ? ને તેમ હતું તો શામાટે અત્યારનું જોતી વાતો ચકાવી કે આ જીવથી કંઈ જીવોનું કલ્યાણ થશે ? માર્ગનો પ્રકાશક બહાર આવશે એટલે બધું થઈ પડશે, એમ કહેતા નય છે અને હજી

અવતરણ ચિહ્નો કરી જે વાચ્યનો તેઓ અર્થ કરે છે, તે પરથી સાદું સમજાય છે કે તેઓ ત્યાં શાસ્ત્રકારના આશયને મરડવા ગાહે છે. તેઓ કહે છે કે “ સર્વથા મુક્તપણું ન હોય ” એટલે “ મુક્ત-પણું ” તો હોય પણ “ સર્વથા ન હોય ” એમ શાસ્ત્રકારનું કહેવું છે ! તેમનાં અવતરણ ચિહ્નોનો આ ગૂઢ હેતુ છે.

વળી તેઓ કહે છે કે ચરમ શરીરી છવ હોય તેને દશ બોલ પ્રાપ્ત થવા જોઈએ, તેમ જાણી તે દશ બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કહ્યું છે. તોપણ તેમ એકાંતપણે કહેવા યોગ્ય નથી, એમ કહી તેઓ ખાસ શાસ્ત્રકારના આશયને કેવી રીતે મરડી નાંખે છે, તે જોવા જેવું છે. તેઓ કહે છે કે એકાંતપણે તે વાર્તા ન કરવી, તો શું તે અનેકાંત-પણે વાર્તા છે એમ સમજવું ? એક અપેક્ષાએ હા છે, એક અપેક્ષાએ ના છે એમ શું સમજવું ? એટલુંજ નહિ પણ ક્ષાયક સમકીર્તી શ્રેણીક દત્તા પણ ચરમ શરીરી નહોતા, એમ કહી મૂળ વાર્તાને તેઓ કેવી રીતે તોડી પાડે છે તે પણ સમજી શકાય તેમ છે. ધારે કે શ્રેણીક ક્ષાયક સમકીર્તી દત્તા, અને ચરમ શરીરી નહોતા, પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આ કાળમાં (પંચમ આરામાં) દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા છે, તો રાગ શ્રેણીક પંચમ આરામાં ક્યાં થયા દત્તા ? તે તો ચોથા આરામાં થયા દત્તા, પણ તેઓએ શાસ્ત્રકારના કથનને પહેલાંથી મરડી નાંખી આ વાર્તા લંબાવી છે, તે ભાગ્યેજ કોઈ સમજી શકશે. શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા છે, તે પંચમ કાળમાં, નહિ કે ચોથા આરામાં, તે વાર્તા તેમણે કેવી રીતે શરૂ કરી તે માટે તેઓનું કથન વાંચવા યોગ્ય છે. તે દશ બોલ પ્રાપ્ત હોય તે ચરમ શરીરી છવ હોય, ને તે ચરમ શરીરી છવ આ કાળમાં નથી, માટે તેમ છે; તોપણ એકાંતપણે કહી શકાય નહિ; કારણકે ક્ષાયક સમકીર્ત શ્રેણીકને હતું, પણ તે ચરમ શરીરી નહિ દત્તા; આ સ્થળે કહેવું જોઈએ કે ચરમ શરીરીને દશ બોલ હોય તે ખરાબ

નથી, કારણ કે દસ બોલમાંથી ઘણુએને અધરા દોષ ને જોડે નય છે. એટલે તેઓની એક પણ સરખી વાતો નથી ને ગુંચવણ ઉભી કરે છે. આમ એક વાતોથી ખીણ વાતોમાં ને ત્યાંથી ત્રીજામાં ને વિષયને લેઈ જઈ શાસ્ત્રકારની વાતને તેમણે તોડી પાડી છે. વરતુ એ છે કે દસ બોલ વિચ્છેદ નય, તો એક બોલ ‘જ્ઞાયક સમગ્રી’ પણ તેમને નથી એમ કદાચ કોઈ ન માની એમ્મે તેનો તેમને કય છે. ચારિત્ર પ્રકાશ કરવું નથી, છતાં શ્રેણીકની જેમ જ્ઞાયક સમગ્રીની થઈ આવતા કવનો ઉચો ખ્યાલ તેઓ રાખી રહ્યા છે !

ગિતકલ્પી વિહારના બદાને દિગંબર વેદાંબરની બન્ને ખાસુ લેઈ તે વાતને તોડી નાંખવા પણ તેમણે બનતું કર્યું છે. ઉંચકે “સર્વથા મોક્ષ થવો” આ કાળમાં નથી એમ કબૂલ કરે છે. પણ તેમાંય યુક્તિ કરવાની ખાટી રાખી નથી. ગમે તે હોય, પણ જેનું સમ્યક્ત્વ-દર્શનપ્રદા હિચ્ચ છે, તેને શાસ્ત્રકાર ઉપર અદોષાવા, તેના વચનની અનન્ય કિંચિ દોષ એ સદગ છે; જેને નિર્મળ ગદા છે, ત્યાં ધમંડ કેમ દટ્ટી ચક્રે એ સમજી ગદાય તેવો વિષય છે. તેમણે પોતાની ખુદીથી ખીંચને કસાવવા જે પ્રયત્ન કર્યો છે. ને પ્રયત્ન શાસ્ત્રકારના આશયને યથાતથ્ય સમજાવવા કર્યો હોય, તો તેમનો ચત્ત સદગ સમજી ગદાય.

[અંક ૨૬૮] અસૌકિક દષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે ?

આ અંકમાં મથાદે, તેઓ જવાબે કે “સૌકિક દષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્તશું તો પછી અસૌકિક દષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે !”

તેઓ આ વાણ્ય. કોઈને સંજોગોને લખતા દોષ તેમ લાગે છે. અસૌકિક દષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે, એવો પ્રશ્ન સૌકિક દષ્ટિ ઉપર સુનાર બદાને તેઓ કરે છે, ને તેને ઉપાસાંબ આપવા તેઓ કહેતા દોષ એમ જણાય છે. પણ પોતે અસૌકિક દષ્ટિએ પ્રવર્ત

ચક્રા નથી. તેઓ તેજ પત્રમાં ૭ મા પેરેગ્રાફમાં પોતાની યોગ્યતા વિશે લખે છે કે:-

“અને એ જે શ્રી તીર્થંકર દેવનો અંતર આશય તે પ્રત્યે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દૃઢ કરીને લાગે છે, કારણકે જે અમારું અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું ફલેણું જે સુવજ્ઞાન તે પણ તેજ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખર છીએ-સાચા છીએ.”

તેઓ પોતાની યોગ્યતા પોતાની મેળે કેટલી બધી વધારે છે એ આ ઉપરથી સમજાય તેમ છે. આ ક્ષેત્રમાં અત્યારે તીર્થંકર દેવનો અંતર આશય કોઈમાં હોય તો તેઓમાં છે, તેમ તેમને દૃઢપણે લાગે છે. એનું તાત્પર્ય તેમણે એવી રીતે શોધી કાઢ્યું છે કે તેમનું અનુભવજ્ઞાન ને તીર્થંકરનું શ્રુતજ્ઞાન, તે બન્નેનું ફળ-પરિણામ-કાર્ય, એકજ વીતરાગપણું છે; તેથી તેઓ પોતે પોતાને તેના (તીર્થંકરના) સાચા અનુયાયી છે, એમ માને છે. આવી વાત આજે શ્રણ તેમના વિના આ ક્ષેત્રમાં જાણી શકે તેમ છે ને તીર્થંકરનો અંતર આશય શ્રણ જાણે તેમ છે? છતાં દુઃખ એ છે કે આવી ભારે વિચારોની નોંધ લેવા છતાં અને પોતાના જીવનની પૂર્ણાવસ્થિ યર્ષ હોવા છતાં તેઓ વીતરાગતા મેળવી ચક્રા નથી. આખરે નિઃશ્વાસ સાથે તેઓ પોતાની જીવનચર્યા પૂર્ણ કરતા જણાય છે.

એ પછી તેઓ લખે છે કે—

“વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેલું વધારે રૂચિસ્વરૂપ લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઈચ્છા છે.”

વન અને ઘર બન્ને સરખાં છે, તો ચામાટે વનમાં રહેતા નથી એમ કોઈ શું પ્રશ્ન ન કરે? સુખની ઇચ્છા નથી, વીતરાગ ભાવની ઇચ્છા છે, અને વીતરાગ ભાવ વનમાં જલદી પ્રાપ્ત થાય

ગુણ હોય તો તે અનુભવજ્ઞાન પુરુષાર્થનો ગુણ છે; ત્યાં ઉદય ભાવને અનુસરીને આલવાનું હોય, ત્યાં એ પુરુષાર્થજન્ય અનુભવજ્ઞાન ક્યાંથી હોય? ત્યાં પુરુષાર્થ (ક્ષયોપશમ) ભાવ પ્રત્યે અરુચિ વર્તે છે, ઉદયાધીનપણે-મોહ ભાવે વિચરવા ઠંઠા રહે છે, ત્યાં એવું અનુભવજ્ઞાન જે વીતરાગતાની પાસે જઈ શકે તે રહી શકે નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે ત્યાં પુરુષાર્થ નથી કરવો, ત્યાં વીતરાગતા પાસે પહોંચે તેવું અનુભવજ્ઞાન હોવાની વાત કરવી તે કેવળ વાતજ છે.

વર્ષ ૨૬ મું

[અંક ૨૬૮] પુનર્જન્મ.

તેઓ કામે છે કે-

“પુનર્જન્મ છે, નહર છે, એ મારે હું અનુભવથી હા શ્રેણીમાં અચળ છું” એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું કશું છે. જેને-પુનર્જન્મનિહિ સાત ક્યાં છે, તે પદાર્થને-કોઈ પ્રકારે ભગીને તે વાક્ય કામ્યું છે.”

હિપરની નોંધ તેઓ પુનર્જન્મને સિદ્ધ કરવા કામે છે. પૂર્વ ભવનો કોઈ પ્રસંગ તેમને યાદ આવ્યો હશે, પણ એ વાતો તેમણે ચોક્કસ કરી હોત તો જીજ્ઞાસે અવશ્ય વિશ્વાસ આવત. પણ તે કમીકતને સ્પષ્ટ કરવા તેમની ઠંઠા નહિ હોય એમ જાણે છે.

[અંક ૩૦૦] પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાં પડે છે.

“આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે, કે જ્ઞાની પુરુષને પણ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અતોગ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઠંઠા નથી જ્ઞાની સિવાય જીવન જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવેલા નિવૃત્ત થાયઃ અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે; તથાપિ એક એટલો છે કે જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાનિત કારણથી માત્ર છે, અને જીવનની પ્રવૃત્તિમાં કશિય સંચારનો હેતુ છે...”

જેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જ્ઞાની પુરુષ, કે જેને પ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રારબ્ધ હતાં જ્ઞાનદશા હતી;—જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર. પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર લોભ-વ્યાધી સંભવે છે.”

પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા સિવાય જ્ઞાની પુરુષો છૂટી શકતા નથી, ને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવા તેઓ ઇચ્છતા નથી; આ સાથે દૃષ્ટાંત કૃષ્ણાદિક ને તીર્થંકરના તેઓ આપે છે. આ વાર્તા ફીક છે, પણ આ ઉપરથી એમજ અનુમાન થઈ શકે છે કે તેઓ સંસારમાંથી નિકળતા નથી એટલે તેઓ આ પ્રકારની સરખામણી કરે છે; અથવા કહે છે કે કર્મ ભોગવ્યા સિવાય કંઈ રીતે તેઓ દીક્ષા લેઈ શકે ? પણ આ હકીકત આપણને બરાબર નથી જણાતી. કારણ એ છે કે કૃષ્ણાદિક નિદાનકૃત હોવાથી તેઓ ક્યારેય આખા ભવ દરમિયાન નિકળી શકવાના નહિ. તેઓ એક પણ વ્રત અંગીકાર કરી શકતા નથી. શું શ્રીમદ્ પણ એકે વ્રતનું પાલન કરતા નહોતા ? વર્તમાનકાળે (જ્યારે તેઓ આ લખતા હતા ત્યારે) કદાચ સુખની સગવડ ખાતર તેઓ વ્રતમાં ન હોય, પણ કેટલીક વખત પહેલાં કોઈ જગ્યા પર થોડું પણ ધ્યાન કરવા આત્મદશા માટે તેમણે કંઈક વખત ગાળ્યો હશે, અને કૃષ્ણાદિક તો આત્મદશા માટે સ્વરૂપ પણ વખત રોકી શકતા નથી. તીર્થંકરનો દાખલો તેમણે લીધો છે; તે તો સાદું સમજાય તેવી વાર્તા છે કે અવશ્ય તેઓ થોડા વહેલા મોડા પણ સંસારમાંથી નિકળે છે, તેઓ સંસારમાંથી નિકળવાની કેવળ વાતો કરતા નથી, પણ વિચાર થતાં તુર્તજ નિકળે છે. તીર્થંકર ક્યારે પણ પોતાને પ્રકાશક, મહાપુરુષ, કે જ્ઞાની તરીકે લોકો આગળ બોલી બતાવતા નથી. જ્યાંસુધી સંસારમાંથી ન નિકળે ત્યાંસુધી તેઓ બીજાઓને તેવી વાત કહેતા પણ નથી; પણ આ મહાપુરુષની ખૂબી એ છે કે તીર્થંકરો સાથે ને બીજા મહાપુરુષો સાથે પોતાની સરખામણી કરવામાં તેઓ સારો ભાગ ભજવે છે, પણ સંસારમાંથી

નિઃશ્વસનું ત્યારે કોઈ પૂછે છે ત્યારે તેઓ પ્રારંભ કર્મની પ્રબળતા, વા ઉચ્ચલાવ બતાવી છૂટી પડે છે ! આ સ્થળે તેઓનું પોતાનું ધ્યન આપણને યાદ આવે છે કે—

“ સુખથી જ્ઞાન ક્યે અને, અંતર દૃષ્ટો ન મોઢ,
“ તે પાનર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોઢ.”

મતલબ એ છે કે આ વચનો ઉંચામાં ઉંચા છતાં તેઓ જ્ઞાનીના દાખલાઓ ઘર્ષ પોતાને સંસારમાં રહેવાને વ્યાજબી દર્શાવે છે, એ એમની મોટી ભૂલ છે. આ વાક્ય તેમણે બીજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે, પણ તે વસ્તુ પોતા પ્રત્યે તેમણે ઉતારી હોય તો આવા બચાવો તેમને કરવા નહિ પડત. “ અનોગ્યે નિષ્ક્રમ થવાને જ્ઞાનીની ઈચ્છા થતી નથી, ” એ તેમનું વાક્ય બરાબર હોય તો કોઈ પણ જ્ઞાની બહાર નિઃશ્વસી શકે નહિ, કારણકે અર્થાંય કર્મો બોગવવા રહે તો જ્ઞાનીનો આ સંસારથી ક્યારે પણ છૂટકો થઈ શકે નહિ. થું મહાવીર અર્થાં કર્મો બોગવ્યા પછી બહાર નિઃશ્વસી દત્તા કે ? જ્ઞાનીઓ એવું ઈચ્છતા નથી દિવા કહેતા નથી, કે દહા ઉદ્ય-ભાવ છે, એટલે વિશ્વાસ ધાય છે. તેઓ તો વખત થતાંજ બરાબર બહાર નીકળી જાય છે; છતાં “ અનોગ્યે જ્ઞાની નિઃશ્વસતા નથી ” એ પોતા માટે કહેવું એ અનુચિત છે, અથવા પોતાની મહત્તા વધારવાને માટે બીનપાયાદાર બચાવ છે. સત્ય એ છે કે પોતાની ભૂલ ઠાંકવાને જ્ઞાનીઓના દાખલા લેવા તેના કરતાં પોતાની ભૂલ કહેવી તે વધારે સાફ છે. એવો કોઈ જિનાગમનાં આશ્રય નથી કે તીર્થંકરો કે જ્ઞાનીઓ સંસારમાં રહે છે, તે બોગાવણી કર્મ બોગવવા માટે રહે છે, ને તે પૂર્ણ થયા પછી તેઓ નિઃશ્વસી છે, પણ તેઓ નિઃશ્વસાને નિમિત્ત મળતાં પુર્તજ, જેમ કોઈ કુદરો મારી બહાર પડતું મૂકે છે, તેમ બહાર નીકળી જાય છે. અરીષ્ટનેમિ પ્રતુ પર-ણવાને સર્વ સામગ્રીનો સંબંધ હોવા છતાં ને ગરુડમતી જેવું થણા

ભાવનું પ્રેમનું પાત્ર છતાં નિકળવાનો પ્રસંગ મળતાં થોડું પણ થોભ્યા નથી. એવો બચાવ તેમણે કયો નથી કેમકે દહ બોગાવળી કર્મ આક્રી છે, તે પૂર્ણ થયાં નથી, એટલે નિકળવાને વિસંગ છે. ગમે તેવો અગાધ કર્મનો સમુદ્ર છતાં ને પ્રેમની સામગ્રીનું અપાર બળ છતાં, તે વરતુ તેમણે ક્ષણમાં મુકી દીધી છે. આશય એ છે કે નિકળવું સહેલું નથી, અપાર દુષ્કર છે, પણ માત્ર કોઈ પ્રકારે બચાવ કરવો ને મહાન્ જ્ઞાનીઓનો દાખલો લેવો તે દ્રષ્ટ નથી. એમ છતાં તેમને ન્યોતિપ શાસ્ત્રના અભ્યાસથી ખાતરી થઈ હોત કે અમુક વર્ષે હું બહાર નિકળવાનો છું તોપણ ફીક હતું. ન્યોતિપનો કિંયા સ્વરોદયનો તેમનો અભ્યાસ હતો, છતાં તેવી વાત તેમણે કદેસી નળાતી નથી, એ ઓછી તાલુખીની વાત નથી,

[અંક ૩૦૬] બીજાને અર્થે રહ્યા છું.

તેઓ લખે છે કે:—

“કોઈ પણ વતનાં અમારાં આત્મિક બંધનને લેખને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે, તેનાથી પૂર્વે બંધાયેલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે; કુટુંબ છે તેનું, પૂર્વનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે સિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે, તે તેની અંદર સમાઈ નાથ છે. તમને અર્થ, ધનને અર્થ, ભોગને અર્થ, સુખને અર્થ, સ્વાર્થને અર્થ, કે કોઈ વતનાં આત્મિક બંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી.”

જો તેમને પોતાને સુખની ઇચ્છા છટી ગઈ હોય તો પોતાની ઇચ્છા સિવાય સ્ત્રીને સુખ કઈ રીતે આપી શકે તે ન સમજી શકાય તેવી વાત છે. સગીપવર્તી અન્ય વ્યક્તિ રાગમુક્ત હોય, પણ પોતાનો રાગ મદા હોય તો તે તેને સુખ આપી શકેજ નહિ. સુખ મતિકા પીંડ લિત સાથે પછડવાથી નીચે પડે છે, બીનો પીંડ હોય છે, તે લિત સાથે ચોંટી રહે છે. જો તેઓનો રાગ મટી ગયો હોય તો, તે કોઈ રીતે સ્ત્રીને સુખ આપી શકે નહિ. તેનાથી બંધાયેલું કર્મ,

તથા કુટુંબનું પૂર્વ ભવનું કરજ આપી તેઓ કુટુંબ ચાલે છે, તે દવે તેઓ ક્યારે કુટુંબે અથવા ક્યારે તેઓથી કુટુંબે, તેને નિર્ણય તેમણે ક્યો દશે થું ? અગ્નિમાં ગમે તેટલું દુઃસ્વપ્ન દેખે, પણ અગ્નિ ક્યારે પણ એમ કહેનાર નથી કે દવે અસ છે; તેવું સંસારનું છે. વસ્તુ એ છે કે ભોગપાત્ર પાસે રહેવાથી વધારે ને વધારે ભોગ-લિપ્ત વધે છે, પણ ઘટતી નથી. ભોગ્ય વસ્તુથી દૂર થયા વિના ભોગદર્મ શક્તી યકાતાં નથી. તીર્થંદરાએ ક્યારે પણ એવો ખ્યાલ ક્યો નથી કે સ્ત્રીની કૃષ્ણા પૂર્ણ કરી પછી બહાર નિકળું. ગમે તેમ હો, પણ મોદદર્મનું અત્યંત જોર દેવાને કારણેજ તેઓ આ શીઘ્રશી આદરે છે અને એ રીતે વિવ્રજણ અચાવ કરે છે.

વર્ષ ૨૭ થું

વચમાં ઘણા અંકો અત્ર મૂકી દેવામાં આવ્યા છે. દરેક અંકો જૂદી જૂદી વખતે જૂદા જૂદા સંયોગે તેઓએ લખ્યા છે. ત્યારે ત્યારે પોતે નિખાલસ ભાવે લખે છે, ત્યારે કંઈ તેઓ જૂઠું લખે છે; ત્યારે કોઈ કોઈ તેઓની ભૂલ અતાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અથવા તે આશ્ચર્યથી કોઈ મૂચન કરે છે, ત્યારે તેઓ કંઈ ઉદ્ગટી રીતે પણ લખતા હોય એમ લાગાય છે.

[અંક ૩૩૩] ચિત્તની અવસ્થા જોઈ ખેદ થાય છે.

ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કે:—

“ એવું પ્રચલ લોક ચિન્તામાં ખેદ થાય છે; અને મારા ચિત્તની અવસ્થા લોકો મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઈ પ્રકારે આ અવસ્થા ઘટતો નથી—અવસ્થા ઘટતો નથી. નહર—અત્યંત નહર—આ જવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહિતો પ્રચલ ભણ્યું છે એવું ને હોર તે પીવાને વિષે જવની પ્રશ્નિ કેમ હોય ? અથવા એમ નહિ તો કદાચીન પ્રશ્નિ હોય, તોપણ તે પ્રશ્નિ એ દવે ને કોઈ પ્રકારે પણ પરિસ્થિતિપદ્ધતિ જવને એમ થવા શક્ય છે; નહીં તો નહર જવનો કોઈ પણ પ્રકારે હોય છે.”

પ્રમાણો કીક જણાવ્યાં છે; એટલે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કે સામાન્ય વિચાર વિરુદ્ધ બધું ન લાગવાથી તે વિચારોની મધ્યસ્થતાની પ્રશંસા કરીનેજ અવિરતીએ છીએ. તેઓની અસ્મિતા (અંદા) આજનુદીના લેખોમાં પુષ્ટિ તરતી હતી, તેની આ વર્ષમાં મંદતા માલુમ પડે છે, જોકે મૂળ પ્રકૃતિ ડોઢ ડોઢ સ્થળે દિવિત દેખાવ આપે છે; તોપણ રક આ વર્ષમાં લાખલ થતાં તેઓ ત્યાગ ઉપર કેવો ભાર મૂકે છે તે આપણે જોઈએ.

[અંક ૪૧૦] એક વૈરાગ્યજ અભય છે.

“મોઘ મુનિઓને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ તે વૈરાગ્યદશા તો મુદ્ધવાસને વિષે જોને પ્રાપ્તે વર્તતી હતી, એવા શ્રી મદાવીર જયભાદિ પુરુષે પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નિકળ્યા, એજ ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહેવું છે.”

આ સ્થળે ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું તેઓ બતાવે છે, ને તે પર તેઓ ભાર આપે છે, તેમ ઉપરના લેખોમાં તેઓ કહેતા નહેતા. ઉપલાવ બોગવદો એ કંઈ છે, જ્ઞાનીઓ તેને ખસેડવા કશી તા નથી, એન ઘણી વાર તેઓ કહી ગયા છે. આ સ્થળે જ્ઞાનીઓ મુદ્ધવાસમાં હોય તોપણ તેને વ્યવહારમાં ત્યાગની આવશ્યકતા છે, એમાં સંદેહ નથી, એમ તેઓ કહે છે; એટલે જોકે તેઓ ત્યાગ લેવા તૈયાર થયા નથી, પણ સંયોગવચાત્ વા કારણને જોઈને પણ તેઓએ ત્યાગની અગત્ય બતાવી છે.

[અંક ૪૧૧] આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કંઈ છે.

આ સ્થળે તેઓ આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગની અધિષ્ટતા બતાવે છે ને કહે છે કે:—

“જ્ઞાની પુરુષોએ વારંવાર આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહ્યું છે, અને કરીકરીને તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ઘણું કરીને ચોતે પણ એમ વર્ત્યો છે. માટે મુદ્ધ પુરુષને અવશ્ય કરી, તેની સંકેપશક્તિ જોઈએ એમાં સંદેહ નથી.”

“આરંભ પરિવ્રત્તનો ત્યાગ કયા કયા પ્રતિબંધથી છવ ન કરી શકે, અને તે પ્રતિબંધ કયા પ્રકારે રાખી શકાય, એ પ્રકારે સુસુષુ છવે પોતાના ચિત્તમાં વિશેષ વિચારઅંકુર ઉત્પન્ન કરી કંઈ પણ તથાર્થ ક્ષણ વગરનું થયે. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તે છવને સુસુષુતા નથી જેમ પ્રાણે કહી શકાય.”

આ બંને પેરંચાકોમાં જૈન દર્શનનું સ્વભાવ અનુવાણું તેમણે પાડ્યું છે, એમાં સંદેહ નથી. માત્ર અંતર એ છે કે આ વાતો જેમ તેમણે બીજાને ઉદ્દેશીને જણાવી, તેમ તેઓએ તેનો અમલ ક્યો હોત તો તેઓ જોતે જો જૈન દર્શનને અંગે સમજ્યા છે, તે અરામદ છે, એમ કહી શકાત. તેઓ જોતે જોવા મુમુક્ષુ છે, તેવા મુમુક્ષુ બીજા કોણે હશે, એ વિચાર અંકુરને પોતાના ચિત્તમાં ઉત્પન્ન કરી તથાર્થ ક્ષણ જાણવું યોગ્ય હતું, છતાં તેઓ તે ક્ષણ જાણી શક્યા નથી. એ લેખ એટલા અધો સરસ છે, કે તેમાં દોષ શોધવો એવું દોષ છે.

એ લેખ પ્રાર્થુ ક્યાં પછી છેવટે થોડી જાગીમાં પોતાનો મળ આશય દર્શાવતાં તેઓ લખે છે કે “તથાર્થ ઉદયથી વિશેષ લખવાનું હાલમાં બની શકતું નથી.” શંકાનાં શસ્ત્રોની સામે “ઉદય”ની હાલ તે હમેશા સત્ત્વ રાખે છે!

[અંક ૪૧૨] ઉદાસીનપણે રહ્યા છે.

આ અંકમાં તેમણે જણાવી દીધું છે કે ઉલ્લેખ મેપાનિમાન ચક્રવર્તીઓ અનિત્ય રચાન જોઈ જોડી આપ્યા નવ્ય છે; પણ પ્રાચીન ધર્માદ્ય જેઓ નિરુપી શકતા ન હોય, તેઓ આયુર્ચિત્તપણે-ઉદાસીનપણે ત્યાગનો સ્વર રાખી રહ્યા છે. એટલે જેઓ નિરુપી, તેઓ અનિત્યપણે જોઈને નિરુપી છે; રહ્યા છે, તેઓ ઉદાસીનપણે રહ્યા છે. વરતુ એ છે કે કોઈ મહાપુરુષો, સમયો જનું બદલાવું કરાવી ક્યારેય રહ્યા નથી. જેઓ રહ્યા છે, તેઓ મંદારનાં ફુલોના અર્થા.

નૃસિંહને ને ગૃહ છે. —અથવા કાતર—ચંચળ માર્ગના બીર રહ્યા છે, જેઓ ખોટી રીતે પોતાનો બચાવ કરી લે છે.

જેઓને અસ્મિતા (અહંતા) સહજે પ્રિય થઈ પડી છે, તે અસ્મિતા ગમે તેટલી આગળ વધે, તોપણ અસ્મિતા તેના હિતનાં પ્રસંગ—કારણ ઉપસ્થિત થતાં દેખાવ દે છે; ને તેને તે ગમે તેમ દબાવે, પણ તે દબાવી નથી, પણ સાચી વધારે ઉઠગા સમીપ આવે છે.

[અંક ૪૪૨] આત્મસિદ્ધિ

આ “આત્મસિદ્ધિ” પુસ્તક કોઈને ઉપદેશ આપવા અર્થે તેમણે જનારું હોય એમ જણાય છે. આમાં જૈન તત્ત્વના સદોદરૂપ ૧૪૨ દોડા રૂપે પ્રસ્તોતરો છે. તેઓએ ૧૪૨ દોડાની અંદર બુદ્ધિની શક્તિનો જે ઉપયોગ કર્યો છે, તે ઘણું વિચારણીય ને મનનીય છે. આની અંદર સદ્ગુરુ—અસદ્ગુરુ, મતાર્થી ઇવ, મુદુહ ઇવ વિગેરે વિષે જે લક્ષણો ને ભેદ સમજાવ્યા છે, તે નવીન પદ્ધતિના છે, ને દેટલીક રીતે મૂળ જિનાગમ સાથે તેઓનું વ્યક્તવ્ય મળતું આવે છે. કોઈ કોઈ સ્થળે પોતાની દૃષ્ટિને અનુકૂળ લાગે તેમ તેઓએ લક્ષણો ને લક્ષણોની આખ્યાઓ કરી છે.

[હુલો ૧૦ મો] સદ્ગુરુ

“આત્મજ્ઞાન સમર્થિતા, વિચરે હૃદય પ્રયોગ;

“અપૂર્વ” વાણી પરમશુદ્ધ, સદ્ગુરુ લક્ષણ ધેવ્ય.”

સદ્ગુરુનાં લક્ષણ આ હોય, અથવા જેમાં આનાં લક્ષણો હોય તેને સદ્ગુરુ કહીએ. આ આખ્યા ઘણી ઉચી છે, તેની ના: કહી શકાય નહિ, પણ આ કટના તેઓએ વિચારમાં ઘણી ઉચી લીધી છે. જે મહાનનો પ્રથમ મૂળ—પાયો નથી, અને સિત ચણી નાંખીને ઉપર છાપડું નાંખી દીધું. તે મહાન ક્યાંમુઠી રહેશે? પ્રથમ ગુરુ થનાર આરંભ ને પરિગ્રહરહિત હોવું જોઈએ; આસત્રવ વિના તે અસ્મિતા સંચની કેવી જા બની? એટલે તેને

પણ શુદ્ધ અવદાર-ત્યાગ-સંયમ દેવો જોઈએ; તેમ નથી તે આત્મજ્ઞાન તેમાં શી રીતે રહી શકે ? આરંભ તે પરિશ્રદ્ધતા ત્યાગીએ આગે થણા મળશે, અને તેમાં આત્મજ્ઞાન હોતું નથી; એટલે આત્મજ્ઞાનની વાતો આ જગ્યાએ તેમણે કીધી છે, પરંતુ આરંભ-પરિશ્રદ્ધતા ત્યાગી નહિ, એવાએમાં આત્મજ્ઞાન અરંભદ્ રહુકું હોવાનું માની ચકાયજ નહિ. હા, તેઓ આત્મજ્ઞાનની મોટી મોટી વાતો કરનારા હોય ખરા, પણ આત્મજ્ઞાનની ન હોય. આરંભ પરિશ્રદ્ધ વર્તતા હોય ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન સ્પર્શ્યું મનાય નહિ; આત્મજ્ઞાનનીને તે તે આગેઆપ છૂટી જતાં જોઈએ, અને ત્યાગ જ તેના પાદરૂપ હોવો જોઈએ.

સહગુરની આ વ્યાખ્યા માત્ર દુદયમગ્ન છે. આત્મજ્ઞાન, સમ-દર્શિતા, અપૂર્વ વાણી, આ બધા આત્માના ગુણો છે; પણ સહગુરનો આચાર-આજીવન કેવો હોવાં જોઈએ એ વાતો તેમણે કરવી જોઈતી હતી. તે વાતો કાંતો કરવી ખૂંટી ગયા છે, વા. જણી જોઈને તેમણે જતી કરી છે. બાકી સહગુરની છાત્રીએ જોતાં શીમદ્ રાજચંદ્ર સહગુરની છાત્રીમાં આવી શકે તેમ નથી.

આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતા, એ બે જોડે વાણી ઉચ્ચ અક્ષિમાં હોય છે, અને કારો કે તેમનામાં ને છે, પણ અપૂર્વ વાણી અને પરમશ્રુત, એ બે સહગુરો આગે કઈ અક્ષિમાં છે ? કદાચ કઈ માની છે કે તેમની અપૂર્વ વાણી હતી, તે કહેવું જોઈએ કે પૂર્વપર વિન્ન અપૂર્વ વાણીનો વિચાર કોઈ કરી શકે તેમ નથી. પરમશ્રુત પણ ને પૂર્વગત શાસ્ત્રમાં રહ્યું છે, તે આગે ક્યાં છે ? આગે એકાદશ અંગ પુસ્તકે. રહ્યાં છે, તેમાં વાણી કીમત-મોલની છે, પણ તે વાણી આગે સામાન્ય મસ્તિષ્કમાં સદાજે કિન્ન-કિન્ન થક વડો-ચાઈ ગઈ છે. એકનો અર્થ એક કંઈ કરે છે, બીજો તેનો અર્થ

ખીજે કરે છે, એમ આજે જૈન દર્શનમાં સ્થળે સ્થળે દેખાય છે. એટલે પરમશ્રુત આજે જાણાતું નથી. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, પરમશ્રુત શ્રીમદ્માં હતું, તો આપણે એટલું તો કબૂલ કરીશું કે તેમનામાં ખુદ્દિ-ખીજ દેટલાકે કરતાં ઘણી સારી-નિર્મળ હતી; વા તેઓ ઘણી સદાઈથી ઘણી ઉચ્ચારતા હશે, એ વાતોનો આપણે આ સ્થળે ધનંદાર કરતા નથી. પણ તેથી તેઓમાં પરમ શ્રુત હતું, એમ સિધ્ધ થતું નથી. આપણે તેઓના પોનાના દેટલાક ક્ષેત્રો જોઈ ગયા, તેમાં આત્માના ક્યંઈ પ્રદેશ, ચૌદપૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા વિગેરે પ્રશ્નો વિષે તેમના ખુલાસા જોઈ લીધા, તેમાં સિધ્ધાન્તનાં દેટલાક પ્રમાણો આવ્યાં છે, તે વાતો, તેમણે જેમ સિધ્ધ કરી છે તેમ વસ્તુતઃ નથી. વર્તમાન કાળમાં એકાદશ અંગ રહ્યાં છે, તેની વાતો પણ તેમને યાદ નથી, તો કઈ રીતે તેમનામાં પરમશ્રુત હતું એ વાતો આપણે માની શકીએ ?

મતક્ષય એ છે કે સદ્ગુરુનું લક્ષણ તેમણે જે આંધ્યું, તે આજે કોઈ વ્યક્તિમાં ઘટી શકે છે કે નહિ, તે ઘણો વિચારણીય વિષય છે. લક્ષણ આંધવામાં તેમણે ક્યાંય સખી છે, તેમ નથી, પણ આજે તે વ્યક્તિ ક્યાં હશે ? જો આજે પરમ શ્રુત, ને અપૂર્વ ઘણી કોઈ વ્યક્તિમાં ન હોય, તો આજે જૈન દર્શનમાં એવીકોઈ સદ્ગુરુ હોવાને શોધ વ્યક્તિ નથી, કે પછી જૈન શાસનની હયાતી નથી ? એક વખત માની લ્યો કે, તેવી વ્યક્તિમાં ગણાઈ શકે તેવા માત્ર તેઓ એકજ હતા, તો તે પહેલાં, ને તેમના ગયા પછી જો તેવી કોઈ વ્યક્તિ ન મળે, તો જૈન શાસનની હયાતીનું શું સમજવું ? અપૂર્વ ઘણી ને પરમ શ્રુતનો અર્થ એટલો વિસ્તૃત ને ઉચ્ચ છે, કે તેનો સમાવેશ વિચાર કરવા જઈએ છીએ, તો તેવા સદ્ગુરુ ક્યાં છે તેનો પત્તો લાગતો નથી, વા, હશે કે નહિ હશે, તેની બ્રાંતિ મનુષ્યે વિચારકને થયા વિના રહેતી નથી.

[હુલો ૨૪] મતાર્થી-લક્ષણ.

“આજ ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને શુદ્ધ સત્ય;

“અથવા નિજ કુળધર્મના, તે શુદ્ધમાં જ મમત્વ.”

આ જગ્યાએ, જ્ઞાન નથી પણ આજ ત્યાગ છે, તેને સાચા શુદ્ધ માને તો તેઓ તેને મતાર્થી કહે છે. ખીજા અર્થે જગતમાં તેમણે એવી વ્યાખ્યા કરી છે કે પોતાના કુળ ધર્મના શુદ્ધમાં મમત્વ કરવા તે પણ મતાર્થીપણું છે. શુણ્ડ ન હોય ને પોતાના કુળના શુદ્ધ છે, એમ જાણી તેને શુદ્ધ માને તે મતાર્થી છે, એમ આપણે માની લેઈએ; પણ આજ ત્યાગ. પંચ મહામત્ત અને અવધારમાં સંયમ છે, ને સમન્વયી થકે તેવું તેની પાસે જ્ઞાન નથી, તો તે શુદ્ધ ખોટા છે એમ શા આધારે કહી શકાય? આજ ત્યાગ-સંયમ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે ન હોય તો તે શુદ્ધ તરફ ખોટા છે, પણ જ્ઞાન નથી ને આજ ત્યાગ-સંયમ તેમણે કહેવા પ્રમાણે છે, તો તેમને કઈ રીતે ખોટા કહી શકાય? ઘણી એવી વ્યક્તિઓ છે, કે જેમની પાસે ખીજાને સમન્વયે તેવું જ્ઞાન નથી હોતું, પણ મદ્વ્યવહાર, આજ ત્યાગ અને સંયમની જગવણીમાં તેઓનું વાસ્તાવિક જ્ઞાન પ્રતીત થાય છે, તો તેઓ શું સાધુઓની ગણનામાં ન આવી શકે?

આગળ તેઓ કહે છે :—

[હુલો ૨૬]

“અથવા નિશ્ચયનય કહે, માત્ર શબ્દની માંય;

“હોયે મદ્વ્યવહારને, સાધનરહિત થાય.”

તેઓ આ સ્થળે એમ કહે છે કે નિશ્ચયનય પદની મદ્વ્યવહારને જો લોપવામાં આવે છે, તો જોડાનું સાધન જે ખાતર ત્યાગ-આદર્શ પરિશ્રદ્ધ રહિતતા-તેનો હિચકેદ થાય છે. આ વાતો આમ સિદ્ધ હોય તો તેઓ જે આજ ત્યાગને વખોટી કહાડતા હતા તે તેમની ભૂલ જણાય છે કે નહિ? પરંતુ તેઓ કહી ગયા કે તેમને અસ-

હુરુ કરેવા; આ સ્થળે તેઓ કરે છે કે માત્ર શબ્દોમાં નિશ્ચય-નય પદ્ધતિથી સદ્વ્યવહાર લેવાય છે. આમ તેઓ બંને રીતે વિદેવન કરતાં ગુંચવણી ઉભી કરે છે. વિશેષ એ છે કે આ સ્થળે કુલ્લગુરુ કહી, તેને ને તેમાં શ્રદ્ધા રાખનાર શ્રાદ્ધને મતાર્થી કહી સત્ય કહી-ક્ત કરેવાને બદલે આહુ પણ કીક કીક ભારી લીધું છે !

આત્માર્થી ઊવનાં લક્ષણ સમન્નવતાં જે ઊદામાં આત્મજ્ઞાન હોય તે ગુરુ હોય, એમ તેઓ કરે છે કે —

[હુલો ૩૪]

“ આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સ્વાધ્યા હુરુ હોય,

“ બાકી કુળ ગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જાય. ”

આત્માનું દિત નહિ કરતા હોય, આત્મા વિષે લક્ષ્ય ન હોય, ગુરુ તરીકે લોકોમાં ગણાવા ઇચ્છતા હોય, તો તેને માટે આ પૂરતો ફટકો છે. આત્મજ્ઞાન હોય, ત્યાં મુનિપણું છે, એ વાતી સત્ય છે; પણ આજે સમાજમાં આત્મજ્ઞાનની વાતી કરનારા ઘણાંયે છે. વર્તનમાં પૂછો તો કહેશે કે આમારામાં આત્મજ્ઞાન છે એટલે અમને કાંઈ વાંધો નથી; તો શું ત્યાં મુનિગુણો કે મુનિદશા ગણાશે ખરી કે? ૩૮ માં હુલોમાં આત્માર્થીની દશા કેવી હોય તે બરાબર જણાવી છે. તેઓ કરે છે કે—

“ ક્ષાયની કપડાંતણ, ખૂત્ર મોજ અનિદાય;

“ લવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થનિવાસ. ”

આ આત્માર્થનું સ્થાન બરાબર છે, કારણ કે જેને અંતરમાં જગતિ ચર્ક હોય, તેને ક્ષાય મંદ હોય, મોજની તીવ્ર કચ્છ હોય, પ્રાણી માત્રપ્રતિ અતુક-પા-દયા હોય, ને લવ કરવામાં અનિત ચર્ક થયો હોય. એટલે આ લક્ષણ યથાતથ્ય આંધવામાં આવ્યું છે. પણ સ્પષ્ટ કરેલું બેઠાએ કે સદ્ગુરુ ને અસદ્ગુરુનાં લક્ષણ કરેવામાં અતુક અંશે સફળતા હશે, પણ જેમ તેઓનાં લક્ષણોની વ્યાખ્યા હોવી

તેઓએ સારી કરી છે. જૈન પુસ્તકોથી એ વાતો સિદ્ધ છે કે આત્મા છે, નિત્ય છે, કમની કર્તા, ને બોક્તા છે, ને તેના મોક્ષ ને તેનો દિવાલ પણ છે.

[હોહો ૧૩૭] પામર પ્રાણી.

“ સુખથી જ્ઞાન કયે અને અંતર દૃષ્ટો ન મેલે;

“ તે પામર પ્રાણી છે, માત્ર જ્ઞાનીનો ગ્રોહ.”

આ કામણ પામર પ્રાણીનું જે તેમણે કહ્યું તે સીક કહ્યું છે, કારણકે આને સમાજમાં અનેક એવા મનુષ્યો છે, જે સુખથી મોટી મોટી વર્તોઓ કરે છે, પણ તેઓ વર્તનનાં કાંઈ પણ કરતા નથી. તેઓને માટે આ સારો કૃતક છે. જેકે બોક્તોના વર્તનમાં અપાર મોહ હોય છે, પણ મોટા જ્ઞાનીઓની સાથે પોતાની સરખામણી કરે છે ને તેના જેવા પોતે છે, એમ ગણાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે તેઓની પામરતા ખરેખર સિદ્ધ કરે છે ને તે કેવળ અર્થ છે. તે જ્ઞાનીઓનો ગ્રોહન છે.

હોહો ૧૩૮ માં સુસુહુ કવની આખ્યા જે તેઓએ સમજાવી છે તે સીક છે. સુસુહુ વા ઘટનાં દયા, શાન્તિ, ક્ષમા, સમતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, સાત્ય અવશ્ય હોવાં જોઈએ. જે એ નથી, તેા સુસુહુતા નથી, એ એમનું કથન ખરાખર છે. હોહો ૧૩૯-૧૪૦ માં જ્ઞાનીજ્ઞાની આખ્યા જે કરી છે, તે ખરાખર છે. જેને મોહભાવ કયે ધવાનાં હોય, અથવા પ્રયાંત હોય, વા ગંગાતળાં સુખને એકની જેમ ગમવાં હોય, તે ખરેખર જ્ઞાની પુરો છે. આવી સ્થિતિ હોય ને ખરા જ્ઞાની છે, પણ જેવામાં આવી સ્થિતિના થોડા પણ ભાગ ન હોય તેઓ પોતે જ્ઞાની કહેવડાવે છે, તેનું શું કરવું ? એટલું જ નહિ પણ સ્થિતિ સ્થિતે વખતે વખતે પોતે જ્ઞાની છે એમ કહેતાં કે કામનાં જેઓ અવશ્ય નથી તેનું શું ? મતલબ કે કેટલાક ઘણા સારા, દુરિયાર ને હુદિમાન હોય છે, પણ જ્ઞાનની વખદા મનુષ્યનાં એવી હોય છે

કે એ સર્વ સમજવા છતાં જ્ઞાની તરીકેનો પોતાનો દાવો લાવવો તે તેઓને મત હીક લાગે છે ! જો કે તેઓ પોતે ખીજને તેમ કરતાં જ્ઞાનીમાં ખપતા દેખી બરાબર ઝાડુ મારે છે ને શરમાવે છે, પણ પોતે તેમ કરતાં અચકાતા નથી. ભલે તેઓ લોકોને કદાચ વાક્યા-તુર્યથી આંછ નાંખતા હોય, પણ તેઓ કહે છે, કે તે માત્ર વાચા જ્ઞાન છે, વાણીનો માત્ર વિલાસ છે. આજે સમાજમાં વાણીનો વિલાસ કરવામાં ઘણા લોકો હિસ્સો આપી શકશે, પણ તેમ વર્તન કરવામાં તેઓનો પુરુષાર્થ જણાતો નથી. એટલે કે જેઓ વાણી માત્રથી વિજય કરી ખતાવે છે, તે જ્ઞાની નથી, પણ ઉપર દોહામાં તેમણે જે વર્ણન કર્યું છે, તેજ સાચા જ્ઞાની છે.

[અંક ૪૪૫] સદ્ગુરુ લક્ષણ શું બરાબર છે ?

“ સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ;

“ અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ”

શ્રીમદ્ના હિંસાળ પ્રમાણે આ દોહામાં સદ્ગુરુનાં લક્ષણ તેમણે થોડા ફેરફાર સાથે ફરી જણાવ્યાં છે. વાચકને શંકા થશે એવું જાણી અથવા તે વખતે શંકા કોઈએ કરી હશે તેથી, સાથે સાથે સમાધાન પણ તેમણે જણાવ્યું છે. એટલે દોહામાં રહેલા અર્થને, આશંકા ને સમાધાન કરી, પોતાને ગમતા અર્થમાં તેમણે ઉતારી દીધો છે. સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, પૂર્વ પ્રયોગથી વિચરવું, આવાં લક્ષણો તેરમા છવસ્થાનકમાં વિચરતા વીતરાગોનાં છે; છતાં તેમણે તે અર્થને મરડી પોતાને ઘટે તેમ તેમણે સમાધાનમાં લીધો છે. તેઓ આ સ્થળે સમાધાન કરવાથી એમ સિદ્ધ કરી શક્યા જણાય છે કે આ લક્ષણ તેમનામાં આવી શકે છે. મનુષ્યને ખુદિ મળે, ત્યારે ખુદિનો ઉપયોગ કરવો એ સાદું છે. તેઓ ખીજ પેરેગ્રાફમાં કહે છે કે—

“ અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમ પદ કહ્યું તેથી જ્ઞાન દશા કરી, ઇચ્છારહિતપણું કહ્યું તેથી ચારિત્ર દશા દહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી

કેમ શકે? એવી આશંકા, ‘પૂર્વ’ પ્રયોગ, એટલે પૂર્વતાં બંધાયેલાં પ્રારબ્ધ-
થી વિચરે છે; વિચરતા આદિની બાકી જેને કામના નથી, જેમ કહી (એવી
આશંકા) નિવૃત્ત કરી; અપૂર્વ વાણી જેમ કહેવાથી વચનાવિશયતા કહી,
કેમકે તે વિના મુશ્કેલીને ઉપકાર ન થાય; પરમ શુભ કહેવાથી પરમશાન અવિ-
રોધ દર્શાવે બહુતાર કહ્યા, એટલે શુભજ્ઞાનનું વિશેષપણું દર્શાવ્યું.”

“આશંકા—વર્તમાન કાલમાં સ્વરૂપરિચિત પુરુષ દોષ નહિ, એટલે સ્વરૂ-
પરિચિત વિશેષણવાળા સદ્ગુણ કહ્યા છે, તે આજે કેવળ શેષ્ય નથી.

“સમાધાન—.....” કેવળમુનિશાને વિષે એવી રિધિ અસ્ત્વરિધિ છે;
પણ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય જેમ કહેવાય નહિ; અને આત્મજ્ઞાન છે, તે
સ્વરૂપરિચિત છે.

“આશંકા—આત્મજ્ઞાન થાય તો વર્તમાન કાલમાં મુક્તિ થવી તેમજ,
અને ગિતાનમમાં તો કહી છે.

“સમાધાન—જે વચન કદાપિ એકાદિ જેમજ રાગીએ તોપણ તેથી એકા-
વતરીપણાને નિષેધ થતો નથી, અને એકાવતરીપણું આત્મજ્ઞાન વિના
પ્રમ થય નહિ.”

આમ આશંકા—સમાધાન કાલે તેમજે અત્ર બહુ વિવેચન
કર્યું છે. પોતાનો ત્યાં આગ્રય છે, ત્યાં તે એક નય છે; એન કહી
પોતાનું એકાવતરીપણુંને વર્તમાન કાલમાં પોતાનું સદ્ગુણપણું તેઓ
સિદ્ધ કરે છે. તેઓ એકાવતરી છે, જેમ કહેવાનું તેઓની પાસે શું
પ્રમાણ છે? એકાવતરી એમ કહે કે તે એક એકવાદપતિ હું, પણ
તેની પાસે તેનું પ્રમાણ શું? ક્યા પ્રમાણથી એ વાતો સિદ્ધ થાય કે
તેઓ એકાવતરી છે? તેમ હતું તો એકાવતરીનાં સ્પષ્ટ લક્ષણો
તેમજે બહુવચા એકતાં હતાં. એકે તેઓ એકાવતરી હોય તો
આપણે સર્વે ખુશી થઈ શકી, પણ તેઓ એક છેકી થી સુધી સારો
સ્થાન કરવા ખુશી નથી, તેમ વર્તમાનમાં સખ્ત પ્રમાણ—સોદશ્યામાં
સ્થાન કરવાની સમગ્ર છતાં વર્તે છે, એ વ્યક્તિ કેવી રીતે એકાવતરી
હોઈ શકે? એક કૃષ્ણ, એણિહના રાખશાઓ આપે, તો તેઓ નર-

એકેતો મૂળમાં ‘હાહામિ’માં તે પ્રમાણે પાઠ નથી. એ પાઠ છે તે આ પ્રમાણે છે.....તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.....તેનો વિશેષાર્થ શીતકાંતે આ પ્રમાણે કર્યો છે.....”

આમ તદ્દન ખાલી હોટીઓ તેમણે દેરી છે, પણ તેમાં કંઈ પણ કશું નથી. આવી રીતે ઘણે સ્થળે તેમણે ત્યાં પાઠ-પ્રમાણુ દર્શાવ્યાં જોઈએ ત્યાં ખાલી ગળ્યા રહેલાં દીધી છે. આટલો બધો હેમ જાણે કર્યો ને વાતો જાંખાવી તેના કરતાં મૂળ, અર્થ, તે વિશેષાર્થ મૂળી તે વાતો સિદ્ધ કરવી હજી હતી. સામાન્ય વ્યક્તિને જે કૌંસ કે પ્રકાર હજી અને પ્રથમ દર્શાવેલ નહીં ગણાય, તે કૌંસ કે પ્રકાર શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા પ્રતિષ્ઠા સાગે છે, એ એક નવાઈ છે.

તેઓ કહે છે કે:—

“તેમાં કેઈ સ્થળે અસમ્યક્તા તાર્યાં તરે એવું કહ્યું નથી; અને કેઈ એક જગ્યામાં કેઈએ એવું વચન કહ્યું છે, તે તેની સમગ્ર અવધાર્થપણું સમજાય છે.”

“હકાપિ એમ કોઈ કહે, કે અસમ્યક્ કહે તે અર્થ નથી એમ સામ-વાધો અર્થ થું છે ? તેનો હક્ક ચરણી સ્વચિન્તનને પામીને તાર્યાં એમ નર્મ કરીએ, તો તે એક પ્રકારે સંતતિ થાય છે, પણ તેથી અસમ્યક્તા તાર્યાં તર્યાં એમ કહી શકાયું નથી.”

અસમ્યક્તા તાર્યાં ન તરે એ વાતો સિદ્ધ કરવા આ સ્થળે મેંથી હેમ તેમણે જાણી નાંખ્યો છે. અસદ્ગુણના તાર્યાં પણ ઊંચે તરેલાં નથી, એમ કહેવા માટે તેમણે અશોભ્યા કેવલીનિઃ શબ્દો પણ દીધાં છે. ત્યાં પણ ખાલી હોટીઓ તેમણે દેરી છે; અને એ પ્રમાણે આજ્ઞા શેષમાં પાઠ ગળ્યાએ ખાલી હોટીઓ મૂળી છે, પણ કોઈ ગળ્યાએ મૂળ પાઠ, વક્તવ્ય જાણ્યાં નથી. આટલી બધી હોટી વાતો કરી તેમને કહેવું એ છે કે અસદ્ગુણી ઊંચે તરેલાં નથી; ને જો તરે તો પછી તેમાં ને સદ્ગુણનાં અંતર શો ? અસદ્ગુણી ઊંચે કલ્યાણ કરી શકે છે એમ જો કહેવાનાં આવે તો તર્કસંગતિ કાઢીવી અસાધ્ય કરવા જેવું છે.

અભવ્યના તાર્યા તરે એવું કોઈ પુસ્તકમાં નથી, માત્ર ટપામાં કોઈ એ તેમ લખી નાખ્યું હોય તો તેની ગેરસમજણ છે, એમ તેમનું કહેવું છે; તે કથન કેટલે અંશે સત્ય છે કે નથી તેની આપણે તજવીજ કરીએ. તેમણે તો મૂળ પાઠ ઉગ્રવી દઈને ઉપલક્ષ વાતો કરી છે, પણ આપણે તેનો મૂળ પાઠ વિચારીને જ આગળ વધીશું:-

મૂલ—ચત્તારિ પુરિસ જાયા, પનંતે તંજહા-આયંત કરે નામ મેગે જો પરંત કરે (૧) પરંત કરે નામ મેગે, જો આયંત કરે (૨) એગે આયંત કરેવિ પરંત કરેવિ (૩) એગે જો આયંત કરે જો પરંત કરે. (૪)

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—ચાર પ્રકારે પુરુષ વર્ગ આ જગતમાં છે. એક એવો આયંત વર્ગ છે જે સ્વઆત્માનો અંત કરે છે, પણ બીજાના આત્માનો અંત કરતો નથી. બીજો પુરુષ સમૂહ એવો છે કે જે બીજાના આત્માનો અંત કરે છે, પણ પોતાના આત્માનો અંત કરતો નથી; ત્રીજો પુરુષ વર્ગ એવો છે કે જે પોતાના આત્માનો અંત ને પરના આત્માનો અંત કરે છે; ચતુર્થ પુરુષ વર્ગ એ છે કે જે નહિ પોતાના આત્માનો અંત કરે, નહિ બીજાના આત્માનો અંત કરે.

સ્થાનાંગ સૂત્ર ટીકાકારનો અર્થ આ પ્રમાણે:—આત્માનો અંત-અવસાન કરનાર આત્માના લવનો અંત કરનાર કોણુ દશે! તો તે કહે છે કે પ્રત્યેકયુદ્ધાદિ. બીજા આત્માનો અંત કરનાર અચરમ શરીરી-આચાર્યાદિ. ત્રીજા ભંગમાં તીર્થકર અથવા બીજા; ચતુર્થ ભંગમાં દુષ્ટમાચાર્યાદિ.

(આગમોદય સમિતિ-સ્થાનાંગ પૃષ્ઠ-૨૧૩-૨૧૪)

મૂળ, અર્થ, ને ટીકાકારના કથનથી સાદ્ સાદ્ સમજી શકાયું હશે કે, પહેલે ભંગે એવા છવો છે કે જે માત્ર પોતાનું દિત-કાર્ય કરે છે, પણ બીજાનું નથીજ કરતા જેવા કે પ્રત્યેકયુદ્ધાદિ. ત્રીજે ભંગે બન્નેનું દિત-કાર્ય-બંધાત-કરે છે, તેઓ તીર્થકરો છે, અથવા તેમના જેવા બીજા કોઈક; ચતુર્થ ભંગે એવા છે, કે કોઈનું કાર્ય

નથી કરતા, તેવા છવો વણા છે, અથવા દુષ્યમાચાર્ય આદિ ગણવા. બીજે ભંગે છવો કોણુ હશે તે આપણે હવે પછી કહીએ છીએ, કે જેને વિષે આ આપણો લેખ છે. બીજે ભંગે એવા છવો છે કે જે પોતાનું કલ્યાણ કરતા નથી, પણ ઇતરને બોધ આપી તેમનું કલ્યાણ કરે છે; એટલે આપણે આ ચાર ભંગમાંના છવોમાંથી બીજા ભંગમાંના છવોની વિચારણા કરતા હતા. આ ચતુર્ભંગી સ્થાનાંગમાં સાદ છે, કે એક હા ને ના, એક ના ને હા, એક બન્નેમાં હા, ને એક બન્નેમાં ના; પહેલા ભંગમાં એવા છવો ઉત્તમ પ્રત્યેક શુદ્ધાદિ જેવા છે, જે માત્ર પોતાનું કલ્યાણ કરે છે, પણ બીજાનું કલ્યાણ કરવામાં ભાગ લેતા નથી; બીજા ભંગમાં એવા છવો છે કે પોતાનું તો કરતાજ નથી, પણ બીજાનું કરે છે. હવે આ સ્થળે એટલી વાર્તા તો સિદ્ધ થઈ કે એવા છવો છે કે જે પોતાનું કરતા નથી પણ ઇતરનું કરે છે. આમ છે છતાં તે વાર્તાનો નેમો કન્ધાર કરે છે, પણ કાણાંગ સૂત્રની આ ચૌભંગીનો નેમો થું અર્થ કરે છે અને ટ્યો લખનારની શી બૂલ છે, તે તે અતાવી ચકતા નથી.

નેમો કરે છે કે ટ્યામાં કોઈએ અસત્ય્ય હવ લખી બૂલ કરી છે અને શ્રીમદે તેની ગેરસમજણ અતાવી છે. તેમ લખવામાં કોઈએ બૂલ કરી હોય, પણ એટલી વાર્તા તો સ્પષ્ટ છે કે પોતે ન તરે ને બીજાને તારે, એ બીજે ભંગ (ભાંગો) શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. પોતે ન તરે તે હવ ગમે તે હોય, સૂત્રકારના કથન પ્રમાણે વિચારીએ તો તે હવ એક ભવ કરી મોક્ષે જનાર હોય. બદ્ધ ભવ કરી મોક્ષે જનાર હોય, દુર્ભવ્ય હોય, કે અસત્ય્ય પણ હોય; પણ એ બીજે ભંગ માનીએ તો એ તકરાર ટ્યાં રહે છે, કે અસત્ય્યના તારો કોઈ હવ તરેજ નહિ ? સૂત્રકારને માનો તો એ વાર્તા સિદ્ધ થાય છે કે કંઈ હવ એવા છે કે જે પોતે તરતા નથી, પણ બીજાને તારે છે.

શ્રીમદ્ કરે છે કે અસદ્ગુણના તારો હવ તરતા નથી. આપણે

અત્ર એક દાખલો લેઈએ કે કોઈ એક છવ ઘણા કાળે મોક્ષે જનાર નથી, પણ તેઓએ વર્તમાન કાળે પોતાની મેળે કે કોઈની પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યારપછી તે બહુ વિદ્વાન ને પરમશ્રુત થયો. તેની વાણી લોકોને સાંભળતાં અપૂર્વ લાગી, ને ઘણાઓ તેની પાસે દીક્ષિત થયા તો તેમાંથી કોઈ છવ મોક્ષે નહિજ ગય, એમ શા આધારે કહી શકાય ? અથવા દીક્ષિત થનારને એવો શું ખ્યાલ છે કે આ ગુરુ-ઉપદેશ મોક્ષમાં જવાને યોગ્ય નથી, તો હું દીક્ષા શાને સડ છું ? અથવા જેઓ ઉચ્ચ આસન પર બેસી મધુર વાણીથી બોલ આપે છે, તેઓની વાણીમાંથી એવી કેવી વસ્તુ નિકળતી હશે કે જેની નીરસતા કે શુષ્કતા કે તત્ત્વરહિતતા શ્રોતાઓને સમજતી હશે કે જેથી શ્રોતા તેની પાસે દીક્ષિત થાયજ નહિ ? તેઓ ધોધબંધ વર્ષાદની જેમ બોધ આપતા હોય, તોપણ શ્રોતાઓનું હૃદય ન પકળે, એ માનવું કેટલું બધું અસંભવિત છે ? શ્રીમદ્ એમ કેમ માની શકતા હશે કે અસદ્ગુરુની અસર શ્રોતા ઉપર નથીજ પડતી ! વર્ષાદ ગમે તેવો હોય, થોડો હોય કે ખરાબ હોય, પણ ને પડે છે તો અનાજ, તૃણ વિગેરે થયા વિના રહેતાં નથી; વર્ષાદ પડ્યા છતાં જમીન યોગ્ય ન હોય, વા ક્ષારયુક્ત હોય તો અનાજ તૃણાદિ થતાં નથી. તેમાં દોષ વર્ષાદનો નથી, પણ જમીન યોગ્ય નથી તેનો દોષ છે. તેમ અત્ર અસદ્ગુરુ હોય, પણ ને વાતો સાદ ને સત્ય કહેતા હોય, તો સુપાત્ર ને યોગ્ય છવ તે સદગ્ને સ્વીકારી લે છે. વક્તા સ્વયંલિંગ-જૈન વેશમાં હોય તેની અસર થાય એ સદજ છે, પણ અન્ય દર્શનમાં હોય ને તે સાદ અને સીધી વાત કહે છે, તો તેની અસર પણ થાય છે તો તેનું કેમ ? પ્રાદક્ષને ખબર નથી કે આ માત્ર યૌરની છે, એટલે ન લઉં; પણ તે માત્ર ખમ્બરમાં સારી દબમાં દેખાતા હોય છે, તો કોઈપણ તેનો પ્રાદક્ષ થઈ શકે છે. અત્ર સદ્ગુરુ ને અસદ્ગુરુ એ બેને સરખા મનાવવાનો આશય નથી; સદ-

શુર ને અસહશુરનાં લક્ષણો યાત્રાકારો સારી રીતે સમજવી ગયા છે. જેને એકેની ખબર નથી તે તો ખીજને સરખા દહે છે; પણ અત્ર સ્પષ્ટ દેવાનું એ છે કે, કેટલાએક છવો અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય કે નાશાયક હોય, પણ સાધુવેશમાં સારો બોધ આપે, સારો અવદાર રાખે, ને સારી રીતભાત રાખતા હોય, તો તેને જોઈ કે સાંભળીને કોઈ વૈરાગ્ય પામે, તેમ થવું સંભવિત છે. આજે વ્યાખ્યાતાઓ શ્રોતાઓને વૈરાગ્યથી તરબોળ કરી નાંખે છે, તે વ્યાખ્યાતાઓ અથા ભવ્ય નથી કે મોક્ષમાં જનાર નથી, તેની શ્રોતાને શી ખબર પડે? કોઈ વ્યાખ્યાતા બોલી બતાવે છે કે હું સહશુરનાં અથા લક્ષણોથી યુક્ત છું, તો તે મનાય કેવી રીતે ? શ્રોતા ઉપર અસર થાય નહિ તો તે અભવ્ય છે, તેમ જો આપણે માનીશું તો ત્યારે શ્રીમદ્દાત્રીર વ્યાખ્યાન આપતા હતા ત્યારે અથા ઉપર અસર થતી હતી એનું શું કહી શકાય ? ઘણા મનુષ્યો ને દેવોને મદાત્રીર તે વખતે અગ્રિય થયા હતા.

મતલબ એ છે કે શ્રીમદ્ એકાંત પોતાના આગ્રહને સિદ્ધ કરે છે. ખુદ શ્રીમદાત્રીર કે તેમના શબ્દોને તે ગણકારતા નથી. સ્થાનાંગ સૂત્રના આખા અનુર્થ અધ્યયનમાં તેવી અનેક ચક્રિયગી છે, કે જેમાં તેઓ દહે છે તેમ એકાંત નથી. આ વાતો સાદ્ સમજાય નેવી છે. કોઈ પણ સખ્તને એવો ખ્યાલ આવે કે આ બે આત્મમાં કોઈ ખાલુ સ્વલ્પ દરો, તો તેઓ સ્થાનાંગના અનુર્થ અધ્યયનમાં જોઈ જો. સિત્તસિત્ત અપેક્ષા ને અનેકાંતતા પણ તેમાંથી સમજી શકાય.

એક વિશેષ ખુલાસો કરી લેઈએ કે જેઓ નવ ઐવેયકમાં નવ છે, તેઓનો આચાર, ક્રિયાકાંડ ને વૈરાગ્યોપદેશ કેવો દરો ? તેમની કેવળચર્ચા તેવી આચારવ્યવસ્થા જોઈ શું કોઈ તેઓની પાસે લેક્ષિત નહિ થયા હોય ? ચા શું મોક્ષમાં કોઈ નહિ ગયા હોય ? કિંથો મોક્ષમાં ગયા ને શુર ખીજ સ્થળમાં ગયા એવા ઘણા દાખ-

લાગે જૈન શાસ્ત્રમાં છે. આ સ્થળે શ્રીમદ્ના પોતાના વિચાર આપણે દર્શાવીએ. તેઓ એમ કહે છે કે ગુરુમાં ન હોય તો શિષ્યમાં ક્યાંથી આવે ? એ વાતી તેઓ કહે છે, ને ખીન્ને સ્થળે તેઓ એમ પણ કહે છે કે ગુરુ છદ્મસ્થ રહ્યા ને શિષ્ય કેવળ જ્ઞાન પામે, તોપણ તે તેમની ભક્તિ કરે છે. (જુઓ આત્મસિદ્ધિ-કુટુંબ ૧૯). આથી એ વાતી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ગુરુમાં ન હોય અથવા ગુરુમાં ન્યૂનતા હોય ને શિષ્ય આગળ વધી જાય એ અનવાજેગ છે. આને સાધારણ મહેતાઈની નીચે ભણેલા બધાઓ ઉંચી ડીગ્રીએ ચડી ગયા છે. આથી એ સિદ્ધ કરવાનો આશય નથી કે અસદ્ગુરુ તરફ આ લખનારનું વક્તવ્ય છે, અથવા ગુરુ ગમે તેવા હોય, તોપણ તેથી જીવો મોક્ષ મેળવી શકે છે; અથવા એમ પણ કહેવાનો આશય નથી કે અસદ્ગુરુ ગમે તેવા હોય તોપણ તેનો પરિચય કરવો. આ સ્થળે એટલુંજ વક્તવ્ય છે, કે શાસ્ત્રકારોએ ચતુર્ભંગી સમજાવી છે, તે વસ્તુસ્થિતિ જગતમાં છે, તે તેમનો સમજાવવાનો આશય હતો; એટલુંજ નહિ પણ જે જે વસ્તુઓ છે, તે સર્વ અનેકાન્ત છે, પણ એકાન્ત નથી. જીવો પોતાના (સ્વ)જોડોને લોહને તે વસ્તુને ભલે એકાન્તમાં લેઈ જાય, ને પોતાના આગ્રહને તેઓ દડ કરે, તે તેમની મરજીની વાત છે.

શ્રીમદે સદ્ગુરુનું લક્ષણ આંધ્યું, તે વિષે એક એ પણ વાતી યાદ આવે છે કે, તેઓએ કહ્યું કે અપૂર્વ વાણી ને પરમશ્રુત જેનામાં હોય તે સદ્ગુરુ હોઈ શકે. તો પછી જેઓ નવ ગ્રંથેપક સુધી જાય છે, તેઓમા અપૂર્વ વાણી ને પરમશ્રુત દર્શાવે નહિ ? આને સામાન્ય શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ ત્યારે લોકોને સારી રીતે સમજાવી શકે છે, ત્યારે જેઓ આટલી ઉંચે દહે જતા દર્શાવે, તેઓ શું લોકોને ગરામર નહિ સમજાવી શકતા હોય ? શું તેઓ અભ્યાસ નહિ કરી શકતા હોય ? શું તેઓમાં એટલી જુદીની વિચારગત નહિ હોય કે જે

બુદ્ધિમાં શોધો અંતર્ધ જાય ? ઉમેદવાર-દીક્ષા લેનાર તેના વાણીના વિદ્યાસમાં અવશ્ય મુંઝાય છે કે નહિ ? તેની યોગ્યતા ધારી દીક્ષાની ઉમેદ રાખનાર અવશ્ય દીક્ષા લે છે, એ વાતો સાદું સમજાય તેમ છે. કોઈ પણ વાચક એવો ખ્યાલ લાવે કે કોઈ પણ જગ્યાએ એવી સાદું વાતો નથી કે અસવ્ય ડચથી ડચો મોક્ષ મેળવી શકે છે, તો આપણે એ વાતો કહેવાની છે કે અસવ્યથી કોઈ પણ મોક્ષ ન મેળવી શકે એવી વાતો શાસ્ત્રમાં નથી. તેથી ઉક્તું મૂલ્ય સૂત્રકાર એ વાતો કહે છે કે કંઈ ડચો પોતાનું કલ્યાણ કરતા નથી પણ ખીજાનું કરે છે; એ આપણે ખીજે લંગે જોઈ ગયા છીએ. એટલે શાસ્ત્રકારે જે લક્ષણ આપ્યું છે તે લક્ષણયુક્ત જોઈ ડચો દીક્ષા લે ને મોક્ષે ચાલ્યા જાય એ ખનનું સંભવિત છે; લક્ષણવાળા ગુરૂ અસવ્ય ન હોય તેની ખાત્રી શી ? અથવા દીક્ષા લેનારને દેવી રીતે ખાત્રી હોઈ શકે ?

પ્રકરણ ૫ મું

ઉપદેશછાયા.

મનુષ્ય ખીજને ઉપદેશ આપવા જે સાહિત્ય તૈયાર રાખે છે તે સાહિત્ય પોતાને માટે ઘણી વખત અંધમેસતું ન કરતો હોય એમ ઘણી વખત જણાય છે. જ્યારે કંઈ પણ વાંક-ધુંધ ન હોય ત્યારે મનુષ્ય જેમ ઝલુભાવથી ઉપદેશ આપે છે, તેમ વાંકધુંધ આપવાં તે ઝલુભાવથી ઉપદેશ આપી શકતો નથી. એવા પ્રસંગે આ પુસ્તકમાં ઘણે સ્થળે દેખાય છે.

ઉપદેશ છાયા [પૃષ્ઠ ૩૮૬ પેરેગ્રાફ ૫ મો] સિદ્ધાન્ત વિષે.

શ્રીમદ્દેવો ઉપદેશ છે કે—

“ સિદ્ધાન્તના બાંધા વિષે એમ સમજવું કે, આપણી બુદ્ધિ ન પદોંચે વેધો તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણકે જોને વમે અસત્ કહો

છો તે શાસ્ત્રથીજ તમે પ્રથમ જીવ અજીવ એવું કહેતાં શીખ્યા છો, અર્થાત્ તેજ શાસ્ત્રોના આધારેજ તમે જે કંઈ જાણો છો તે જણાવું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવાં તે ઉપકારને ખદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા, તેથી તે (સિદ્ધાન્ત) વિષે જાણુતા હતા. મહાવીર સ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણું છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય. ”

સિદ્ધાન્ત વિષે જે તેઓએ સાદર ભાવ જણાવ્યો તે આપણે ભૂલી નહિ જવો જોઈએ. પરંતુ જેમ ખીજને કહેતી વખતે ખ્યાત્ રહે છે, તેમ પોતે જ્યારે સિદ્ધાન્તથી નાસીપાસ થાય છે, ત્યારે તેને સાદર ભાવ કેમ રાખતા નહિ હોય ? તે વખતે સિદ્ધાન્તોને ચિત્કે કરી ખોટા ઠરાવવા તેઓ કેમ સાહસ કરતા હશે ? આજે જણાવે છે કે જે શાસ્ત્રથી જીવ અજીવ વિગેરેને જાણુતા શીખ્યા, અર્થાત્ તેના આધારે તમે કંઈ પણ સમજી શક્યા છો, તો તેને અસત્ કેમ કહેવાય ? પણ તેઓ આ પહેલાં ઘણી વખત ઉત્તરું બોલી-જાપી ગયા છે. મતલબ એ કે શાસ્ત્રની કિમ્મત જેમ આજે તેઓ વધારે છે, તેમ તેમણે ઘણી વખત ઘટાડી છે.

તેઓ પોતે પોતાના સિવાય સઘળા ગુરૂને કુગુરૂ કહે છે, ને સેવકોને કહે છે કે તેવા કુગુરૂથી ભવ વધે છે પણ ઘટતા નથી.

[પૃષ્ઠ ૩૮૯-૪૯૯૦ પેરાં] કુગુરૂ વિષે.

“ જીવને સત્પુરૂષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્ગિક-ગુરૂને જો પોતાનો શિષ્ય ખીજ ધર્મમાં જાય તો તાવ ચઢે છે. પારમાર્ગિક ગુરૂને ‘આ મારો શિષ્ય છે’ એવો ભાવ હોતો નથી. કોઈ કુગુરૂ આશ્રિત જીવ બોધ થવણું અર્થે સદ્ગુરૂ પાસે એક વખત ગયો હોય, અને પછી તે તેના તે કુગુરૂ પાસે જાય, તો તે કુગુરૂ તે જીવને અનેક નિગિચ નિકરો બંસાડી દે છે કે જેથી તે જીવ ફરી સદ્ગુરૂ પાસે જાય નહિ. તે જીવને ખીજારાને સત્ અસત્ વાળીની પરીક્ષા નથી એટલે બોધવાઈ જાય છે, અને સાચા માર્ગેથી પડી જાય છે. ”

સત્ગુરુ અને દુર્ગત વચ્ચે જેવું વૈમનસ્ય હોય, તેવુંજ વૈમનસ્ય પારમાર્થિક ગુરુ અને અપારમાર્થિક ગુરુની વચ્ચે હોય તેમાં તફાવત નથી. શ્રીમદ્ કહે છે તેમ અપારમાર્થિક ગુરુ શિષ્યને બીજા ધર્મના કે પંથના સદ્ગુરુ-પારમાર્થિક ગુરુ પાસે જવા ન દેવા યત્ન કરે એ તો સામાન્ય મનુષ્ય સ્વભાવની વાત થઈ અને તેમાં કશી નવીનતા પણ નથી. તેવો અપારમાર્થિક ગુરુ અથવા દુર્ગત દત્તર સદ્ગુરુ કે પારમાર્થિક ગુરુની નિંદા કરી શિષ્યને પ્રભિત કરે એ પણ તેવો મનુષ્યના સ્વભાવને માટે સાધારણ વાત છે, અને એવી સાધારણ વાત શ્રીમદ્ જેવા જ્ઞાનીને કહી બતાવવાની જરૂર કેમ પડી શકે પ્રશ્ન છે !

એક કેવળ સામાન્ય વાત શ્રીમદ્ને બોલવી પડી તેમાં જ બહુ રહસ્ય રહેલું છે. કોઈ સંપ્રદાયના ગુરુનો શિષ્ય તેમની પાસે આવ્યો હશે અને પછી ફરીથી તે નહિ આવ્યો હોય, તેનું સ્વકલ્પિત કારણ તેમણે જે શોધી કાઢેલું તે જ આ છે. તેમણે એમ માની લીધું કે ખેતે જ્ઞાની અને સદ્ગુરુ છે, અને એ શિષ્ય ફરીથી પોતાની પાસે ન આવ્યો, માટે તેનો ગુરુ દુર્ગત હોવો જોઈએ, અને તેથી તે અપારમાર્થિક ગુરુ લેખાવો જોઈએ અને શિષ્યને ફરીથી પોતા પાસે આવવા દેતાં તેને તાવ ચડતો હશે એટલે તેણે શિષ્યને વિચિત્ર વિદષ્ટો બતાવી પ્રમાણ્યો હશે ! આતું કપોતકલ્પિત ચણુનર કોઈ પણ સાચો પારમાર્થિક ગુરુ ન કરે. સદ્ગુરુ કે પારમાર્થિક ગુરુ તો પોતા પાસે એકવાર જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા આવેલો મનુષ્ય બીજા વાર ન આવે તેનાં કારણોનું સંશોધન કરતાં આત્મપર્યોક્ષાયના કરે, પોતાની ન્યૂનતાઓનું સંશોધન કરવા મથે અને જે કંઈ દોષો કે ન્યૂનતાઓ દેખાય, તેનું પરિમાર્જન કે પ્રતિક્ષમણ કરે. પોતાને જ્ઞાની માની લઈને સામાને અજ્ઞાની કે દુર્ગત માની લેવો, આત્મમંથન કરવા લક્ષી પણ લેવી નહિ, એ એકાંત વર્તન આંખે પાટા બંધીને

રેતીમાં પડેલી સાથે શોધવા બરાબર છે ! શાસ્ત્રની પરિક્ષામાં કહીએ તો એવું વર્તન મોડનીય કમને આંધનાઈ છે. જૈન શાસ્ત્રાનુસાર તો સદ્ગુણ એજ હોઈ શકે કે જેણે મહાનત અંગીકાર્યો દોષ વિષયો ત્યજ્યા હોય; જે શિષ્ય એકવાર પોતા પાસે આવ્યો અને ખીંછ વાર ન આવ્યો, તે ઉપર તેમણે જે સીધી રીતે આત્મવર્ધ-લોચના કરી હોત, તો તેમને પોતાના મંથન ગુણોની ન્યૂનતા આપો-આપ દેખાઈ આવી હોત અને સદ્ગુણ બનવા પહેલાં પોતે શું કરવું આવશ્યક છે તે તેમને શૂન્ય હોત; પરન્તુ તે તો પોતાને સદ્ગુણ અને બીજાને દુગુણ માનવાની એકાંત દૃષ્ટિથી જ હુકમ હોતને વસ્તુ-સ્થિતિની સાચી આવી તેમના હાથમાં આવવા પામી નહિ, અને આવો ઉપદેશ આંખો નીચીને આપી દીધો !

[પૃષ્ઠ ૩૮૮] ચૌદ પૂર્વધારી વિષે.

તેઓ કહે છે કે—

“ચૌદ પૂર્વધારી ત્યાંથી પાછા પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે ‘હવે મને ગુણ પ્રગટ્યો’ આવા અભિમાનથી પડેલે ગુણ-સ્થાનકે જઈ પડે છે.”

અહીં તેઓ ચૌદ પૂર્વધારીને નીચે પડવામાં પ્રમાદને કારણ જૂન કહે છે. આ વાર્તા તેમના ૨૩ મા વર્ષના ઉદ્દગારોમાં આવી હતી, ત્યાં તેઓએ કારણ એ બતાવ્યું હતું કે મૂળ વસ્તુનું જાન નહિ, તેથી તેઓ પડે છે. આ એક ઉદ્દગારોમાં સાચું શું સમજવું ? ચૌદ પૂર્વધારી પડે છે તે વાતો મૂળ સિદ્ધાંતમાં ક્યાંએ જણાવી નથી. તે વાર્તા આપણે અગાઉ કહી ગયા છીએ; પણ તે દેશણે તેમણે આત્મા ત-વને જાણે નહિ તેથી પડે છે—તેનું કારણ બતાવ્યું છે; અહીં પ્રમાદ તેઓ દર્શાવે છે. તો એમાં સત્ય શું ? તેઓ કહે છે કે મને ગુણ પ્રગટ્યો એમ અભિમાનથી પડેલે જાન-સ્થાનકે જાય છે તો આજે તેનું અભિમાન ચોથે, પાંચમે—છે છે, તે

તે બધા પહેલા છવરથાનકે જવાના એમ થયું. અભિમાન તો તેઓ-
ના લેખમાં રથને રથને દેખાય છે, તેનું શું સમજવું ? સાચી વાતો
તેઓને હાથ આવે ત્યારે ખરી; અત્યારે તો તેઓ અચોક્કસ છે.

[પૃષ્ઠ ૪૦૩] સદ્ગુરુમાં સમાઈ જાય છે.

તેઓ લખે છે કે—

“સદ્ગુરુમાં, સતદેવ, કેવળીનો પ્રરૂપેનો ધર્મ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું,
પણ સતદેવ અને કેવળી એ એ સદ્ગુરુમાં સમાઈ ગયા !”

તેઓ સતદેવ ને કેવળા બન્નેને સદ્ગુરુમાં સમાવી દે છે. જે
કે ત્રણ તત્ત્વને તેઓ પ્રથમે ભિન્ન સમજાવે છે, પણ પછી સદ્-
ગુરુમાં કેવળા ને સતદેવ એમ એ સમાઈ જાય છે એમ કહે છે અને
સદ્ગુરુનો મહિમા બહુ વધારે છે. દેવ ને કેવળા તે પણ સદ્ગુરુને સમજે.
સદ્ગુરુ કરતાં કોઈ અધિક નથી, ને તે સદ્ગુરુ વર્તમાનકાળમાં આખા
ભરતક્ષેત્રમાં જે કોઈ હોય તો તે એકજ પોતે છે ! એટલે સદ્ગુરુ
યદને દેવ ને કેવળીનો અધિકાર પણ પોતે ખેંચી લે છે ! કોઈ કહેશે કે
આને આટલા બધા સંસાર તથા પૈસા છોડી સાધુ થયા છે, ને
ગુરુ ખરા કે નહિ ? તેના ઉત્તરમાં તેઓ જણાવે છે કે—

“નિર્ગુણ ગુરુ એટલે પૈસારહિત ગુરુ નહિ, પણ જેની અંધિ છદ્મક
છે એવા ગુરુ. સદ્ગુરુની ઓળખાણ થાય ત્યાં બે બે વારથી અંધિ છદ્મકનો
હવાય છે.”

વસ્તુતઃ તેમનું કથન એ છે કે ધનરહિત ગુરુ તે ગુરુ નથી,
પણ જેની અંધિ છદ્મક ગઈ છે, તે ગુરુ છે. આને જૈન માર્ગમાં
ધન વિનાના ઘણા સાધુઓ છે, જતાં તેઓની આંતરિક અંધિ
છેદાઈ નથી, એમ તેમના કથનનું તાત્પર્ય છે. તેઓનો આશય
એ છે કે પૈસા ભલે તેની પાસે હોય, પણ આંતરિક અંધિ છદ્મક
ગઈ છે તેવા કોઈ હોય તો માત્ર તેઓ જ છે; ને તેઓ એકજ,
બીજા કોઈ નથી. ભલે તેઓ પૈસાની માયામાં રંમતા હોય, પણ
પોતે પોતાને ગુરુ ખીજાઓ પાસે કહેવરાવે છે.

[પૃષ્ઠ ૪૦૫] બધાં દર્શન સરખાં છે.

તેઓ કહે છે કે—“મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ જોતાં સઘળાં દર્શન સરખાં છે.” જો બધાં દર્શન સરખાં હોય તો વળી કયાં સમ્યક્ત્વ, કયાં મિથ્યાત્વ રહ્યું ? સમ્યક્ત્વ—મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યાઓ આટલી બધી ચાલી રહી છે, તેનો અર્થ શું ? અથવા શામાટે મોટા પુરુષોએ, જો દર્શન સરખાં હતાં, તો તેવી વ્યાખ્યાઓ કરી ? મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ બધાં દર્શન સરખાં હતાં તો મોટા પુરુષોએ સમ્યક્ત્વની—મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યાઓ કરી છે કે બીજા કોઈ એ કરી છે ?

૪૦૭ પૃષ્ઠમાં તેઓ કહે છે કે—

“જૈનના જેવા દયા સંબંધીના વિચારો કોઈ દર્શન કે સંપ્રદાયવાળાઓ કરી શક્યા નથી, કેમકે તેઓ (જૈન) પાંચેંદ્રિયનો ધાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકેંદ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનું વિશેષ દઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે.”

હવે જો બધાં દર્શન સરખાં હતાં, તો શામાટે આ સ્થળે બધાં દર્શન કરતાં જૈન દર્શનની ઉત્તમતા, અધિકતા તેઓએ કહી બતાવી ? બધાં દર્શન સરખાં છે, ને જૈન બીજા કરતાં ચઢે છે, એમ વદતો વ્યાઘાત તેઓ કરે છે. સંયોગ દેખી તેઓ તેમ બોલતા હોય એમ લાગે છે, પણ પોતાના વચનને વારંવાર વિરોધ આવે છે, તેવો ખ્યાલ તેઓ રાખતા હોય એમ જણાતું નથી.

[પૃષ્ઠ ૪૧૬] ઉદય કહી બહાનાં કહાડ્યાં.

ઉપદેશછાયામાં તેઓ કહે છે કે—

“પોતે ત્યાગ કરી શકે નહિ, અને ખંડનાં કાંઠે કે મારે અંતરંગી ઘણાં છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે ‘ઉદય’ છે એમ કહે છે. ‘ઉદય ઉદય’ કહ્યા કરે, પણ કોઈ દવામાં પડતો નથી. ગાડામાં બેઠો દોષ અને ધાંચ આવે તો સાચવી સંભાળીને ચાલે તે નખતે ઉદય બહી જાય. અર્થાત્ પોતાની સિધ્ધિતા હોય તેને બદલે ઉદયનો દોષ કાઢે છે.”

“ધર્મ કરવાની વાત આને ત્યારે પૂર્વ કર્મના દોષની વાત આગળ છે. પુરુષાર્થ કરવો એક છે. પુરુષાર્થ પહેલો દરજો. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ વગેરે થાય મૂકવા.....ધર્મ યાત્રા વગર દગવાનાં નથી. તેટલા માટેનું કાર્યશીલ શાસ્ત્ર વર્ણવ્યાં છે.”

તેઓનો ઉપદેશ ખીનજો પ્રતિ સચોટ છે. કાંઈકાં તેની ના કંઈ યથા તેમ નથી. હિંદુ હિંદુની વાર્તા કરવી તે ખોટી છે, પણ તેઓ પોતે ધણી વખત એમજ કહે છે કે હિંદુવાવળી કર્મ બોગ-વગ છે, નાની તેને દયાવવા દરજતા નથી; બે તેઓની આ હકીકત ખરી હોય તો ખીનજે તેઓ શામાટે આમ કહેતા હશે? હિંદુ સૌ કહે છે પણ કુરામાં કોઈ પડતું નથી. ધાંચ આવે, ત્યારે કેમ સૌ સાચવી શકે છે? આવી વાર્તા તેઓ અંધી સમજતા હોય તો તેઓ ત્યાગની કાવના હોવા છતાં શામાટે હિંદુનું કારણ બતાવી મંડારમાંથી નિકળતા નથી? મતલબ એ છે કે ઉપદેશ આપવો ને એક વાત છે, અને તેમ વર્તવું એ કેવળ જૂઠીજ વાત છે. તેઓ પોતે કંઈ ક્ષેત્રમાં પ્રકાશક, મહાપુરુષ, ને સદ્ગુરુ તરીકે પોતાને ઓળખાવે છે. સોંકા પૂછે છે કે ત્યારે કવે બહાર આવશે? ત્યારે તેઓ પોતે કહે છે કે હજી વિશ્વંજ છે, તે જી સાથે બોગાવળી કર્મ, વિષયરૂચિ હજી ઘાંત થયાં નથી! તો પછી ને તેઓનો પ્રમાદ ખરા કે નહિ? ખીનજે તેઓ કહે છે કે પુરુષાર્થ કરવો, મિથ્યાત્વ પ્રમાદ કાળવાં; તો પછી તેઓને ત્યારે પ્રકાશક તરીકે, કોઈના કલ્યાણ કરનાર તરીકે બહાર આવવું છે, છતાં નથી આવતા તો ને તેઓની શું યિયિલતા નથી? વસ્તુ એ છે કે ખીન બધા ત્યાગી થાય તેમ સૌ કોઈ કહે છે, પણ પોતાને યત્નનું આવે, ત્યારે સૌ કોઈ નીચું જુએ છે, વા માયું બહુવા મંડી વળે છે! મનુ-ખની પ્રાણે ને ગાંધિના માખનાં કાટલાં હોય છે; જેવો યોગ-યોગી આવે, તેનાં કાટલાં તે વાપરે છે!

[પૃષ્ઠ ૪૨૧] ચતુર્થ જીવસ્થાનક.

તેઓ એમ કહે છે કે—

“ચાથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ ને ક્ષાયિક બન્ને હોય.”

તેઓનું આ કથન ગ્રન્થના આધારે છે, પણ સિદ્ધાન્તના આધારે નથી. ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ આજે ન હોય એમ બ્યારે કોઇએ તેઓને કહ્યું, ત્યારે તેઓએ કહ્યું હતું કે ક્ષાયક સમ્યક્ત્વની ના કોઇ જિનાગમ તરીકે ગણાતાં પુસ્તકમાં નથી; ત્યારે અત્યારે એમની સામે એ વાર્તા ઉભી થાય છે કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે ઉપશમ ને ક્ષાયક શ્રેણી-માર્ગની વાર્તા તેવા કોઈ જિનાગમ તરીકે ગણાતાં પુસ્તકમાં નથી. જો તેઓ માત્ર સિદ્ધાન્તને માન આપે છે, તો તેવી વાર્તા સિદ્ધાન્તમાં નથી જ; ને છે તે માત્ર ગ્રન્થોમાં છે; બ્યારે તેઓ ગ્રન્થને માનતા નથી, તો પછી આ ગ્રન્થની વાર્તા સિદ્ધાન્તની જેમ ગણી શા માટે આગળ કરતા હશે? અત્યારસુધી લગભગ ઘણી વાર્તાઓ જૈન સિદ્ધાન્તને નામે ગ્રન્થોનીજ તેઓએ કરી છે. બ્યારે તેઓનો કોઇ સામનો કરે, ત્યારે કહે કે તે અત્યારસુધી ગણાતાં જિનાગમમાં નથી; એમ કહી તેઓ પોતાના બચાવ કરી લે છે. પણ વસ્તુ એ છે કે આજે જૈન મંડળમાં સિદ્ધાન્તને નામે અગણિત વાર્તાઓ ગ્રન્થોની ચાલી રહી છે. ન કાવે, ત્યારે કોઇ સિદ્ધાન્તનો આશ્રય પકડે, કોઇ ગ્રન્થનો આશ્રય પકડે, જો જોને અનુકૂળ પડે તે તેને બચાવના સાધનમાં વાપરે છે, એટલે તેઓ કે બીજાઓ આજે સિદ્ધાન્તને બદલે રમતા રમે છે ને ઘાટ આવે તેમ ગુલાંટો પણ મારી લે છે. પણ સાફસાફ તેઓ નથી કહેતા કે પ્રથમ અગારે મર્વ પ્રકારે સિદ્ધાન્ત જ માન્ય છે, પણ ગ્રન્થ માન્ય નથી. ઘણાઓ કહેશે કે ગ્રન્થને જો નહિ માનીએ તો આપણું ચન્ન કે ગાંડું થોડું પણ ચાલશે નહિ, માટે ગ્રન્થને માનવા. આમ જેમ તેમ કહી પોતાનો સૌ કોઈ બચાવ કરે છે.

તેઓ પરમશુદ્ધ તરીકે પોતાનો ચાંદ આ પુસ્તકમાં બતાવે છે; પણ આપણને તેઓની લખેલ આ વસ્તુ ઉપરથી શંકા પડે છે કે તેઓ એટલા બધા સિદ્ધાન્તના અભ્યાસી હશે કે કેમ ?

[પૃષ્ઠ ૪૨૩] શ્રી મહાવીર.

તેઓ કહે છે કે :

“મહાવીર સ્વામીએ કેવળ જ્ઞાન હપત્યા પછી હપવત્ત ક્યાં નથી, તેમ કેઈ કેઈ જ્ઞાનીએ ક્યાં નથી.....દાનને સિદ્ધ કરવા માટે દીક્ષા લીધા પહેલાં એ વર્ષ સુધી પોતે દાન દીધું. આથી જગત્તને દાન સિદ્ધ કરી આપ્યું.”

દીક્ષા લીધાં પહેલાં એ વર્ષ સુધી મહાવીર પ્રભુએ દાન દીધું, તે તેની વાતો તેઓએ ક્યાંથી શોધી કહાડી ? દરેક તીર્થંકરે એક વર્ષ સુધી દાન આપે છે, અને મહાવીરે એ વર્ષ સુધી દાન આપ્યું, તેનું કોઈ પુસ્તકમાં નથી. તેમણે આ કથા પુસ્તક કે આગમને આધાર લખ્યું હશે ? અથવા એમ લખવાનો તેઓનો શું આશય હતો ? તેઓ લખી ગયા છે કે સિદ્ધાન્તનાં અને પડખાંઓ બેઠાં છે, પણ કોઈ સિદ્ધાન્તમાં તો એમ છે નહિ.

[પૃષ્ઠ ૪૨૫] સમ્યક્ત્વ તે કેવળ જ્ઞાન છે.

તેઓ કહે છે કે :—

સમસ્તિદશિ જીવને કેવળ જ્ઞાન કહેવાય. વર્તમાનમાં જ્ઞાન થયું છે, માટે ‘દશ કેવળ જ્ઞાન’ થયું કહેવાય; બાકી તો આત્માનું જ્ઞાન થયું એટલે કેવળ જ્ઞાન. તે આ રીતે કહેવાય : સમસ્તિદશિને આત્માનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તેને કેવળ જ્ઞાનનું જ્ઞાન પ્રગટ્યું; અને જ્ઞાન પ્રગટ્યું એટલે કેવળ જ્ઞાન સમસ્તિદશિ થયું;.....‘કેવળ જ્ઞાન’ આ કાળમાં નથી, એવું અવશ્ય જ્ઞાની કહેવું નહીં અને કહેવું નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અતંતા સવ મરી એકત્વ આપે રહી. માટે સમ્યક્ત્વ કહેવું છે. આત્માનાં કેવળજ્ઞાન છે. પણ આપણે કયું કેવળ જ્ઞાન હોય. આ કાળમાં સર્વજ્ઞ આપણે રજે નહિ, એક જ બાકી રહે; એટલે એટલું કેવળ જ્ઞાનાવરણીય બધું તેટલું કેવળ જ્ઞાન થાય છે. સમસ્તિદશિ આખે માંદી-અંતરમાં-દશા કરે; કેવળ જ્ઞાનનું બીજા

કેવળ આપતા હશે ત્યારે તેઓના હૃદયમાં કેટલી ઉન્નતતા આવી
રહેશે? કેવળજ્ઞાન નથી એમ માનવું અથવા કહેવું, તે અવળું
છે, એમ કહેવા છતાં તેઓ પોતે કહે છે કે આરિત્રાવરણથી મુક્ત
થાય તો કેવળજ્ઞાન થાય, પણ અત્યારે તેમ થતું નથી...ત્યારે આન
ને આનુભવે શોભવાનો અર્થ શું?

તેઓ કહે છે કે એક ભવ બાકી રહે છે, તો પ્રશ્ન એ છે કે
તેઓનું સમ્યક્ત્વ કે ખીન્નકોઈનું સમ્યક્ત્વ તેટલું ઉત્કૃષ્ટ-ઉચ્ચ છે,
તેનું કંઈ તેમને કહ્યું? શું કોઈ કેવળજ્ઞાનીએ તેમ કહ્યું? કોઈ
ગરીબ મનુષ્ય કદાચ એમ માની એસે કે હું મોટો શક્ષાધિપતિ છું;
તો તેના પડોશીઓ તે વાત શું માનશે ખરા કે? તે ગરીબ વ્યક્તિ
એ તેણે દુર્ગ લાવી આમતેમ પુલે ને ફેરે, ને પોતાનો આનંદ ગમે
ને રીતે વહે, પણ ખીન્નઓને તેના પૈસા જોયા વિના કેવી રીતે
પ્રતિતિ આવશે? જોઓ એમ માનતા હોય કે અનારે માત્ર એક જ
ભવ હવે કરવાનો છે, તો તેની પાસે એવું કંઈ પ્રમાણપત્ર છે કે
ખીન્નઓએ તે વાતો માનવી? એક ભવ જોને શોધ હોય તેનાં
શક્ષણ પ્રથમ તેમણે ખીન્નઓ આગળ શાસ્ત્રકારના કથન ઉપરથી
જાણવવાં જોઈએ, ને તે શક્ષણો તેમનામાં છે, એમ સિદ્ધ કરી
જતાવવું જોઈએ. તેમ થાય તો સૌ કોઈ તેમની વાતો મંજૂર કરશે,
તદિતે ખીન્નઓ શી રીતે મંજૂર કરશે?

તેઓ કહે છે કે સદ્ગુરુ વિના માર્ગ નથી. જો આ કથન
સત્ય હોય તો પ્રશ્ન એ છે કે, તેમને પોતાને મોટે સદ્ગુરુ કોણ
હતા? તેઓ સદ્ગુરુના બોધ તથા ન આપ્યા હોય તો શી રીતે આ
વસ્તુ તેઓ પાની શક્યા એ સમન્વિતું તથી. કદાચ કોઈ એમ કહે =
કે તેઓ પોતાની મેજેજ આ વસ્તુ સમજી શક્યા છે, તો તેઓથી
સદ્ગુરુ, કે પ્રત્યેકશુદ્ધ હોવા જોઈએ. શુદ્ધ થવાનાં હાં તો સ્વયં
કેવળ હોય છે, કોઈને અન્ય વસ્તુ હોય છે, ને સર્વને મોટે ભાગે

એવે થવામાં આવે ગુરુ દોષ છે. તો આપને પણ વર્તમાંના કુ-
વર્તમાં આપણે મુછીયું ? ત્યજ્યશુદ્ધ કે પ્રત્યેકશુદ્ધ તો તેઓ તર્ય-
શુદ્ધએવકર્તા તો ગણીએ, તો ક્યા ગુરુ તેમને હશે ? એ વર્તો
તેઓ પ્રોત્તે હતી યદ્યા નથી. તો મું તેમને તે વર્તો કલેષમાં મગ્ન
આવી હશે કે જલ્પી શેઠને તે વર્તો તેમણે છાંચવી રાખી રહે
કે કોઈને ગુરુ તેમણે ક્યા નહિ દોષ ? તો ગુરુ ક્યા વિતા તેઓ
આ વસ્તુ મેળવી શક્યા તો ખાનગી તેમ મેળવી હશે તેમાં મું
આશ્ચર્ય ?

૩૧ નિયમ કરવાં કે નહિ ?

કોઈએ પ્રશ્ન કર્યું કે કર્મ જોઈએ કેમ થાય ? કિનરમાં તેઓ
હશે છે કે કોઈકાદિ ક્યાય જોઈએ થાય તો કર્મ જોઈએ થાય આ
વાર્તા તેમણે શીકે હતી છે. પછી પ્રશ્ન થયું કે મનનિયમ કરવાં કે
નહિ ? કિનરમાં તેઓ હશે છે કે—

“ મન નિયમ કરવામાં છે. તેના અર્થે કલ્યા, કલ્યા, જેવાં જેવાં
અને ધરમાં મુશ્કેલી હશે નહિ. ”

આ કિનર વાંચી આપણને એમ થાય છે કે તેઓ એમ
માનતા હાશે છે કે, આપણે જોડીએ તે યત્ન છે. આ વચને તેઓ
આમજ હતી મગ્ન છે તે સાબરે છે કે “ અગત્યના વાંચી માન-
તેમજ હશે. અગત્યએ કરા. પ્રશ્નણે થાય છે. ” એ કથન પેતાના
મંડળના તેમણે સાચું પાડ્યું છે. એમ તેઓ અંતરમાં. મંડળમાં
અગત્યના હશે છે, તેમજ તેઓના મંડળમાં તેવા અગત્ય હશે ન
દોષ તો તેઓના હા એ હા, ને ના એ ના, કેમ હશે ? તેઓ કહે
છે કે મનનિયમ કરવા, પણ જેમ છે. કરવામાં, ધરમાં મનનિયમ ન
કરવું. હવે કે તેઓ મનનિયમ હશે. હવે, એમજ તેઓના મનનિયમે
મું વાત રહ્યાં ? શુદ્ધવસ્તુના શ્રવણે મું મનનિયમ નથી કરવા ?
તો હવે છે તો તેઓને મું મનનિયમો નથી હતા ? તેઓ આ કર્મ

મહારાજાનાં શોધને રમાડવા માંગે છે ? આનંદ, કામદેવ આદિ
જેવાં ઘરનાં રણા છતાં વતનિયમવાળા હતા કે નહિ ? શું તેઓને
જેવાં મહાનમાં મમત્વભાવ નહિ હતો ? શું તેઓને કશો
કશ્ય થતો નહિ હતો કે ? જો થયો હોય તો તેઓ આવકો
જો કે નહિ ? જૈન શાસ્ત્રમાં કે મનુષ્યના વ્યવહારમાં જે
પ્રશ્ને વાદવતી હોય છે, તેથી ખીછ રીતે બોલવું, તે તેઓની
અપૂર્વ વાણી છે કે શું ? તેઓ કહે છે કે સદ્ગુણની અપૂર્વ વાણી હોવી
જોઈએ, એટલે તેઓ શાસ્ત્રમાં ન હોય તેવી અપૂર્વ વાણીનું દર્શન
કરે છે; શાસ્ત્રમાં જેમ કહ્યું તેમ કરે તો તેમાં અપૂર્વતા જણાતી
નથી ! તેઓ ત્યારે શાસ્ત્રથી કાંઈ જુદું જ અતાવે છે, ત્યારે તેઓમાં
કેવું અવેક્ષતા જુએ છે. મંથોગ જોઈ કોઈ વ્યક્તિ, એક વસ્તુ-હકી-
કા પ્રવેશ હોય તેને ફેરફાર કરી ખીજ રૂપમાં મૂકે, ત્યારે શોધને
તે સ્વતંત્રી દનનતા લાગે છે, અથવા રસિકતા લાગે છે; પણ તે વસ્તુ
જુદા છે, કે કમીરોગન-અનાવરી છે, તે વાતોનો ખ્યાલ કરવા સમાજ-
ને કાંઈ આજે થોડું પણ ગમતું નથી.

[૫૪ ૪૨૬] તપ વિષે બોધ.

તેઓ કહે છે:—

“તપ વિશે કરવાં તે કાંઈ મહાભારત વાત નથી. મોટે તપ કરનારે
મરદંડ કરે નહિ. તપ એ નાનામાં નાનો જ્ઞાન છે. બુદ્ધિ મરતું કે કપ-
વત કંઈ તેવું નામ તપ નથી. માંહીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય, ત્યારે તપ
કેવું જોઈએ તેથી મોઢું થતી થાય. બાહ્ય તપ ચારીરથી થાય. તપ છ
પ્રકારે—૧ અંતઃકરણ થાય તે. ૨ એક આત્મને કાયાને બેસાડવી. ૩ બોલો
જોઈએ કરો તે. ૪ નીરસ આહાર કરવો તે. ૫ વૃત્તિઓ બોલી કરવી તે.
૬ સંહારનો ત્યાર તે.”

આ તેઓની અપૂર્વ વાણી ! શાસ્ત્રકાર કહે છે, તેના કરતાં ખીજે
પ્રકારે કહેવું અથવા અવળા સવળું કહેવું, કે થોડું પણ મચરડવું, ને
આજે તેમાં પોતાનો સ્વજંદ હિમેરવો તે. તેથી હિત્સૂત્ર થાય છે કે નહિ,

તેનો ભય તેમના હૃદયમાંથી નિકળી ગયો છે એમ એમના અંગે
 લેખ ઉપરથી સમજાય છે. તપ કરવો એ મહાકારન વાત નથી, તેમ
 એ નાનાનાં નાનો ભાગ છે, આમ તેઓ ત્યારે કરે છે, ત્યારે અન્ય
 પૃથ્વીયું કે એવી વાતો યું શાસ્ત્રમાં કહી છે ? શાસ્ત્રો કરે છે કે તપ
 એ અમલનો ભાગ છે, ને તેના સિવાય ભય વન સાર થતું નથી.
 તપ વિના કમોનો નાશ થતો નથી. તેઓ વળી એમ કરે છે કે કુરિ
 મરવું કે ઉપવાસ કરવા તેનું નામ નષ્ટ નથી; ત્યારે શાસ્ત્રે બીજા તરત.
 ઉપકારમાં પ્રથમજ ઉપવાસ કરવાનું ને જુએ રહેવાનું કરે છે. ત્યારે
 શાસ્ત્રો સાચાં છે, કે તેઓ ખોલે છે તે સાચું છે? “માંદીથી એના
 કરણ શુદ્ધ થાય ને તપ કરેવાય.” તે શાસ્ત્રોના આંતર તપને,
 તેની કોણ ના પાડે છે ? પરંતુ આંતર તપની ઉત્તમતા છતાં બીજા
 તપને નિરૂપયોગી ગણી ફેંકી દઈ શકાય તેમ નથી. આગળ તેઓ ૭
 પ્રકારે તપ ગણાવે છે, તેમાં પશુ તેઓ પરેશે બે “અંતરજિ કરવો”
 એમ કરે છે. ત્યારે શાસ્ત્ર પરેશે પ્રકારે ઉપવાસ કરવાનું કરે છે. શાસ્ત્ર
 સમગ્રણપૂર્વક તપ કરવા-જુએ રહેવા મનુષ્યને કરે છે, ત્યારે તેઓ
 અંતરજિ કરવા કૌંથી પરેશું કરે છે. આ ઉપરથી આપણે જોઈ
 શકીએ છીએ કે જાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે નરિ પણ જાનીની અજ્ઞા
 બદલે તેઓ ખોલે છે. બીજાએને તેઓ કરે છે કે જાનીની આજ્ઞા
 બદલે હવ વર્તે છે. તેથી કેવી રીતે તેનો નિરુદ્ધ થાય ? ત્યારે
 તેઓને પેતાને માટે યું સમજવું ?

[પૃષ્ઠ ૪૨૭] સત્પુરુષની ઝાળખાણ શું ?

જાહેર પ્રશ્ન કર્યું છે કે-સત્ પુરુષ કેમ ઝાળખાય ? તેનો
 ઉત્તરમાં કરે છે:—

“સત્ પુરુષ તેમનાં વસત્રોથી ઝાળખાય. સત્ પુરુષનાં વસત્રો-
 તેઓની વસ્ત્રોમાં પૃથ્વીર અવિરલ દોષ; તેઓ કેવળો જે કલ્પ કરે.
 તેથી દોષ વધ; મનનો જે દોષાય કરે, તેથી મન વધ; જાનીની વસ્ત્રો

મર્ણ દેવ છે, તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા જ્ઞાનીની વાણી કરતાં વધારે દોષ. ત્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંચી નથી, નહિં સુધી પણ જ્યાં જ્યાં જોવા દાગે. મહાગુરુ અને અમહાગુરુનું મેરુતુ જોવાની અને પીઠવની કંઠીના ઝોળખાણની પેઠે મનું લેઈએ.... ત્યારે તમને કહેવાય ? એ પ્રશ્નને જ્ઞાની એર કહે તેને એર નામી છે, અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા આપ્યે તેને લક્ષના કામી કહેવાય.”

જેના કથન પ્રમાણે સ્વપુરુષત્વ, સદ્ગુણત્વ ને જ્ઞાનિત્વ એ પદોને સંસ્માન કાણે તેઓમાંજ નહાય છે, કારણકે તેમણે જે કંઈ જાણ્યું છે, તેમાં બીજે ક્યાં નહાય છે ? તેઓ પ્રથમ એ કંઈ છે કે સ્વપુરુષની વાણીમાં પૂર્વોપર વિરોધ ન હોય. આ કારણકાર હોય તો તેઓના કબજા આ લેખોમાં આપણને કંઈ જાણ્યે વિરોધ અતાવ્યો છે, તે સ્પષ્ટસિદ્ધ છે, તેનું કંઈ ? ને જાણ્યે તેઓ (૪૬૦ ના ૫૪ પર) કહે છે કે સમકીર્તીને કાલ મળી કચ્છા નથી; ત્યારે બીજી જગ્યાએ કહે છે કે આ કાળનાં મેષ નથી તેન કહેવું તે પુરુષાર્થને લીધે કરી નાંખે છે. એ મારે વળી તેઓ કહે છે કે જોનું કેવળ જ્ઞાન નથી જોઈતું, તે કાળનાં પણ નથી જોઈતું; ત્યારે બીજે વળી કહે છે કે અમને કાલ કમ્પત્ત છે, એક જન આડો રહ્યો છે ! જેને કેવળજ્ઞાન નથી જોઈતું. તેને કાળનાં સમ્યક્ત્વી થવાની યાને ધમકા કહી થઈ ? જોનું કાળમાં વિરોધ જોવાની જેને તીવ્ર કચ્છા થાય, તેણે કાલ વિરોધે યાનતપણે આપું પુનઃ “શ્રીમદ્ વાગચંદ્ર” વિચારી તેણે અસ્થ તેને અગર પડ્યો કે એકજ પેઠેઆક્રમાં કુપરની લીધે. શું કહે છે ને નીચેની શ્રીકીમાં શું કહે છે. કુપરની લીધે તેઓ કહે છે કે પ્રકાશક દેવે જોવાના કાળાણ નામે બહાર પડ્યો, ત્યારે તેને કાલ પુનઃ વાંચવાની આવશ્યકતા નહિ રહે; ને કહે કહે છે કે પ્રાચીન કર્મથી નિવૃત્ત થવા જ્ઞાનીઓ કચ્છતા

નથી ! એક સ્થળે કહે છે કે તૈયારી છે, નીચેની લીટીમાં કહે છે કે હજી વાર છે !

તેઓ કહે છે કે ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય. આ વાર્તા બરાબર હોય તો તેઓના કથન પ્રમાણે આજે કોઈ તેઓના જેવા જણાતા નથી. તેઓનો ઉપદેશ સાંભળવા ત્યારે કેટલા બધા લોકો કે તેઓના અનુયાયીઓ તેઓની પાસે એકત્ર મળતા હશે ? તેઓએ તે વખતે ક્રોધ જવાનો ઉપાય બતાવ્યો હશે, તેમાંથી એકનો પણ ક્રોધ ગયો હોય એમ શું સંભાવના થાય છે કે ? ક્રોધને રામાવલો તે મનુષ્યની યોગ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, નહિ કે ઉપદેશકની યોગ્યતા ઉપર તેમ નહિ તો શ્રી મહાવીરે ગોશાળકને શું ક્રોધ છોડવાનો ઉપાય નહિ બતાવ્યો હોય ? તો કાં ગોશાળકનો ક્રોધ ન ગયો ? તેમાં મહાવીરની અપૂર્ણતા સમજવી, કે ગોશાળકની અયોગ્યતા સમજવી ? મતલબ એ છે કે તેમણે જે લક્ષણ બાંધ્યું તેનો સંબંધ મળી શકતો નથી.

વળી તેઓ કહે છે કે-જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી ત્યાંસુધી સૂત્રો પણ છાશ બાકળા લાગે છે ! જ્ઞાનીની વાણીથી સૂત્રમાં રજાદ આવે છે ! જ્ઞાનીની કે માલ વેચનારની કિંમત તેઓ વધારે આંકે છે, પણ માલની કે જ્ઞાનની કિંમત તેઓ ન આંકતા હોય એમ જણાય છે. આ વાર્તા એક વાર આપણે માની લેઈએ, પણ આપણે જાણીએ છીએ કે એક ગામડીયો શહેરના બજારમાં ધણે કિંમતી માલ વેચતાં વેચનારને જુએ છે, માલ પણ તે જુએ છે; પણ તેને કિંમત નથી વેચનારની કે નથી કિંમત માલની; ત્યારે શું એમ કહી શકાય કે માલ ઉંચો નથી કે માલ વેચતાં નથી આવડતો ? વસ્તુ એ છે કે તેમાં ત્રાહકનીજ યોગ્યતા નથી. સૂત્રો છાશ બાકળા લાગે છે, તે તેના અભ્યાસનું પરિણામ છે. વસ્તુને વેચનારની કિંમત અનબ્યાસીઓ-અક્ષણ મનુષ્યો દરી શકતા નથી. અનબ્યાસીઓ આજે

જનતામાં કે ઘોરા મંડળમાં વ્યાખ્યાન આપનારનું માત્ર દમમાર વસ્તુત્વ જોઈ અંતરમાં જાય છે, ને તેની ઘણી પ્રશંસા તેઓ કરે છે; એથી કરી એમ સમજી નહિ જવું જોઈએ કે વક્તા દુઝિયાર છે, તેથી શ્રોતાઓ ખુશ થાય છે. માત્ર શ્રોતાને તેની પ્રકૃતિની દબ હબ ગનતી આવી છે, એટલે તે તેને પ્રસુતુત્વ પણ માની લે છે. તેની પ્રકૃતિને રસ ન આવે તો પ્રસુતુત્વ હોય તોપણ તે તેને પથ્થરની જેમ માની લે છે. ખુદ શ્રી મહાવીર સંપૂર્ણ જ્ઞાની હતા, છતાં ઘણાને તેઓના જ્ઞાનનો રસ નથી આવ્યો. જમાલી જેવાને પણ તેમના વિચારો ગમ્યા નથી. તેમનાં મૂંઝા ગમે તેટલાં ઉંઘાં છતાં જમાલીને ગમ્યાં નથી. તો શું મહાવીર જ્ઞાની નહિ હતા કે? ગોશાળક તેઓ જ્ઞાની નહિ હતા, છતાં તેના એવંદા તેને સર્વજ્ઞ કહેતા હતા. જ્ઞાની હોય તો તેની વાણીમાં શ્રોતાઓને મીઠાશ આવે છે, તેમ એકાંત કદી યશાયજ નહિ.

[૫૪ ૪૨૮] આ કાળમાં મોક્ષ નથી.

તેઓ કહે છે કે:—

“જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ નામના જૈન મૂત્રમાં એમ કશું છે કે આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મિથ્યાત્વનું યગવું અને તે મિથ્યાત્વ યગવા રૂપ મોક્ષ નથી. મિથ્યાત્વ યગવારૂપ મોક્ષ છે; પણ સર્વથા એટલે આત્મવિક દેહરહિત મોક્ષ નથી.”

૪૧૨ ૫૪ પર તેઓ લખે છે કે:—

“અજ્ઞાનીઓ અને કેવળ જ્ઞાન નથી, મોક્ષ નથી, એવી હીનપરિપાશની વાતો કહે છે.”

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં મોક્ષ નથી એમ તેઓ પોતે લખે છે, ને ઉપર વળી લખે છે કે તેવી અજ્ઞાનીઓ વાતો કહે છે. તો જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ મૂત્રને આપણે અજ્ઞાની કદીશું કે કોને અજ્ઞાની કદીશું? ઉપર તેઓ લખી ગયા છે કે જેની વાણીમાં વિરોધ ન હોય તેને

સત્પુરુષ કહેવા; તો આ વિરોધ ખરો કે નહિ? તેઓ કહે છે કે જંબૂદ્વીપ પ્રજા સૂત્રમાં મોક્ષ નથી, એટલે આત્મતિષ્ઠ દેહરહિત મોક્ષ નથી; પણ મિથ્યાત્વના ટળવારૂંપી મોક્ષ છે. હવે સૂત્રો ત્યારે સાદ ના પાડે છે, ત્યારે તેઓ માન્ય કરે છે કે મોક્ષ નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વના ટળવારૂંપી જે બીજા પ્રકારનો મોક્ષ તે તો આ કાળમાં છે જ! આત્મ નામ વાણીયાતુર્ય.

[પૃષ્ઠ ૪૨૮] ચૌભંગી.

“શાસ્ત્રમાં અભવ્યના તાર્યા તરે એમ કહ્યું નથી. ચૌભંગીમાં એમ અર્થ નથી. હુંદીયાના ધરમશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે. પોતે તાર્યા નથી ને બીજાને તારે છે, એનો અર્થ આંધળો માર્ગ બતાવે તેનો છે. અસદ્ગુણો આવાં ખોટાં આવંબન દે છે.”

ત્યારે શ્રીમદ્ ઉપર મુજબ કહે છે, ત્યારે ચૌભંગીને બરાબર સૂત્રના કથન પ્રમાણે તેઓએ સમગ્રવી હોત તો શું ખોટું હતું? અભવ્યના તાર્યા તરે નહિ એ વાર્તા સાચી હતી, તો શાખાટે સૂત્ર-માંના ઉદ્દેશ્યો ટાંકી બતાવ્યા નહિ? મોટેથી ગમે તેમ બોલી જતું, તે તો સાંને આવડે છે. આ વાર્તા પહેલાં તેઓ લખી ગયા છે, ને એજ વિષયને આ સ્થળે ફરી તેઓએ ચર્ચ્યો છે, છતાં મૂળની વાર્તા નથી કરતા, તે ઉપરથી કાંઈ પણ સમજી જશે કે તે તેઓનું કથન સત્ય કે સાધાર નથી. આપણે અત્ર અભવ્યના તાર્યા તરે એ શિષ્ય કરવાનું નથી, પણ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યસ્વભાવ-વસ્તુસ્થિતિનું જે સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, તેજ અત્ર સમજવાનું છે. આ ચૌભંગીમાં માત્ર બીજા ભંગની વાર્તા વિષે વિવાદ છે; આ વાર્તા ગંગેશી પંથારે વિવેચન પ્રથમ આવી ગયું છે. સદગ્ર વાર્તા એ છે કે એક પુરુષ બીજે ભંગે એવો છે કે પોતે તરતો નથી, પણ બીજાને તારે છે. આજે જગતમાં જ્ઞાનીઓએ તેવા કાંઈ દાખલાઓ જોયા છે; જેમને પોતે સાચી થાય, પણ બીજાને તે ત્યાગી કરતો નથી. બીજે પુરુષ

એવો છે કે, પોતે ત્યાગી ન થાય, ને ખીન્નને ત્યાગી કરે છે. ત્રીજો પુરુષ પોતે ત્યાગી થાય છે ને ખીન્ન અનેકને ત્યાગી ખતાવે છે. ચતુર્થ પુરુષ પોતે ત્યાગી થાય નહિ, ને ખીન્નને કરે નહિ. શ્રીમદ્ અભિવ્યક્તા તાર્યો તરે તે વાતની ના કરે છે, જેમ આંધળો પોતે માર્ગ સમજે નહિ ને ખીન્નને માર્ગ દર્શાવે નહિ તે વાતો આપણે ચતુર્થ ભંગમાં લેઈએ; પણ ખીન્ને ભાંગો છે, તેને માટે કોઈ વ્યક્તિ જોઈએ કે નહિ? પોતે તરે નહિ, વા ત્યાગી થાય નહિ, વા સમજે નહિ, પણ ખીન્નને તારે, ત્યાગી કરે, ને સમજાવે. એવા બેઠા-ભંગ-વિદેશ્ય પ્રશ્નએ ચતુર્ભંગીમાં ક્ષો છે, તો તેનો સ્વામી, માલેક કે જગ્યાપૂરક કોઈ હોવો જોઈએ કે નહિ? તેઓ તો ના પાડી હુલા રહ્યા. જે ના પાડવી હતી, તો જરૂર એ સ્થગતા માલેકનો ખુલાસો કરવો જોઈતો હતો. તે ખુલાસો તે કરતા નથી, ને ટુંટીયાના ધરમશી નામના મુનિએ કહ્યું છે, તે ખાટું છે, એમ કહેતાં વાર લગાડતા નથી; પણ ચતુર્ભંગીનો એક પણ ભંગ પૂર્ણ કરી શક્યા નથી, એ જ એ ચોભંગીની તેમની વાસ્તવિક સમજની ખામી ખતાવે છે.

પરંતુ ભંગ ને ત્રીજા ભંગનો વિવાદ નથી; ચતુર્થ ભંગમાં એવા છવો છે, કે જે પોતે તરતા નથી, ને ખીન્નને તારતા નથી; ત્યારે ખીન્ને ભંગ એવો છે, કે જેને માટે વિવાદ ચાલી રહ્યો છે. એ સાદ સમજાય તેવો પ્રકાર છે. આને જગત્માં ઘણા છવો છે, કે જે ખીન્નને કમ્મર કમ્મી બોધ આપી રહ્યા છે. પોતાનું તદ્દન પેલું હોય છે, ને ખીન્નને ઠાઠી ઠાઠી શિખામણો આપે છે. એ ભંગો જેવા આપણે ક્યા ખીન્ને સ્થગે જવું છે? એ પ્રકાર આને જૈન-વર્ગમાં ને ખીન્ને પણ જણાય છે. જૈન વર્ગમાં ઘણા તત્ત્વનો અભ્યાસી વર્ગ છે, જે સાદ સમજે છે; પણ તે વર્ગ સૂષ્ણનાં એટલો હીન જણાય છે, કે પોતાને માટે તેને કાળજી જણાતી નથી. આમ છતાં

તુર્તજ ઉભો યર્ષ અભયર્થવ્રત સ્વીકરે કે નહિ ? ડોર્ષ ઉપર તે વખતે વાણીની એવી અસર થાય કે નહિ ? ધારો કે ડોર્ષ એ વાણીમાં સિન્નર્થ જર્થ વ્રત આદ્ય; શ્રીનંદે પોતે અભયર્થવ્રત પાલન કર્યું નહિ, એટલે પોતે ખાલી રહ્યા; પણ બીજાને અસર થાય છે. જે આપણે એમ માનીએ કે તેઓને પેનાને વ્રત નથી, તો બીજાને અસર નહિ થાય; તો પછી આપણે બીજું પ્રશ્ન એ કરીએ કે તેઓ જ્ઞાની તરીકે ગણાય છે, તો તેમના કર્તૃવાથી સજ્જનનમાં તે ગુણ આવશે જોઈએ; એટલે તેઓના કથન પ્રમાણે જે પોતાનાં નથી, તે બીજાને અસર થાય છે, તો તે ચતુર્ભંગીના બીજા ભંજનમાં આવી શકે છે; ને જે પોતે ખાલી છે તો બીજાને અસર ન થાય એમ સિદ્ધ કરે છે તો તેઓએ પોતે જ્ઞાની તરીકે સમાજમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે અને તેની વાણીની અસર થવી જોઈએ એ વાતો તેઓ કહે છે, તે વાતો ખોટી પડે છે. એટલે તેઓ જુદે જુદે રથો જે બોલ્યા છે, તે તેઓના આ કથન ઉપરથી સત્ય છે કે અસત્ય છે, તે સમજી જવાશે.

તેઓ લખી ગયા કે પોતે તથા નથી ને બીજાને તારે છે, તેનો અર્થ આંધજો માર્ગ બતાવે તેવો છે; હું કીયાના ધરમણી નામના મુનિએ એ અર્થ ભર્યો છે; અસદ્ગુણો આવાં ખોટાં આલંબન છે. આ લખ્યા ઉપરથી એમ લાગે છે, કે તેમને આ અર્થથી બહુ દુઃખ થયું હશે. શ્રીમાન્ ધર્મસિદ્ધ દીક્ષિત થયા ન હોય, ને સંસારમાં રહી શેકેને બોધ આપતા હોત, ને શેકેને કહેતા હોત કે અભયના તારો છવે તરે છે, તો તો એમ પણ કહી શકાત કે સંસારમાં રહી સદ્ગુણ થવાની શાલસા તેમને વધી પડી હશે અને તેથી તેઓ આવાં જોશો લે છે; પણ એ તો વાતો જાણીતી છે કે તેઓએ સદ્ગુણ થવાને બદલે એવાં ખોટાં આલંબન લીધાં નથી. જેને સંસારમાં રહી સદ્ગુણ થવું છે, તે મનુષ્ય ગમે તેમ બોલે, ને ગમે તેમ આલંબન લે, પણ ધર્મસિદ્ધ તો મહાપુરુષાર્થ કરી, ગમે

તેવા સખ્ત સાંપ્રદાયિક અંધન છતાં સંસાર છોડી દઈ પંચ મદાત્રતનું પાલન કરવા નિષ્ઠળ પડ્યા હતા; નહિ કે ગૃહમાં રહી મોટી મોટી બઝાઈઓ હાંકી, સમકીત, સદ્ગુરુ ને મોક્ષની વાર્તાઓ કરી, વર્તનમાં કંઈ પણ નહિ મૂકી સદ્ગુરુ થવા, સાધુમાત્રને અસદ્ગુરુ કહી સંસારના સુખતરની શીતળ છાંયા તજે એમી રજા હતા. શ્રીમદ્ કહે છે કે જ્ઞાનીની વાણી વિના મૂત્રો છાંય્યાકળા લાગે છે, તો આજે તેઓ જેવા જ્ઞાનીથી શું પરિણામ આવ્યું છે? સદ્ગુરુ યથાથી પણ આજે શું વિશેષ જણાય છે? તેમના અનુયાયીઓમાં એક પણ મદાત્રત-ધારી સાધુ નથી, એક પણ આરત્રનધારી શ્રાવક હોવાની ના કહે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાંનો એક પણ દૃઢ સમ્યક્ત્વી હોવાની હા કહેતો હોય એમ જણાતું નથી. જેઓ ત્યાગી હતા, તેઓ શ્રીમદ્ની વાણીથી આજે છેક તળાએ એકા છે. શ્રીમદે સદ્ગુરુની વ્યાખ્યા કરી પણ તેઓ જો સદ્ગુરુ હોત તો તેમના સેવકો ઉર્ધ્વે જવા જોઈએ કે નીચે જવા જોઈએ? આજે એ કોયડો ઉઢેલવા જેવો છે. આજે તેમના અનુયાયીઓ આચાર, ત્યાગ, વૈરાગ્યમા અધઃસ્થિતિમાં જતા હોય એમ જણાય છે. તેઓના સેવકો કહે છે કે અતુર પંચમ છવરથાનકની વાર્તા શું કરો છો, દહ પડેલા છવરથાનકે આવીએ તોય ઘણું છે. તેઓના સેવકો કેટલા અજ્ઞાનમાં છે, તેનો એક દાખલો કહીએ. તેઓ એમ બોલે છે કે પડેલું ગુગુરથાનક પણ દહ છવરે આવ્યું નથી. આ બધાઓ પડેલા ગુગુરથાનકથી નીચે છે, કારણ કે પડેલા ગુગુરથાનકમા આવીએ એવા ગુગુરથાનકમાં આવ્યા છે? એટલે કે ગુગુરથાનક પડેલું પણ આવે, પણ કોઈ વાતિતો ગુગુરથાનક દહ અમારામા આવ્યો નથી! ગુગુરથાનક ને ગુગુરથાનકમા હોય, એવું માની પોતાને દહ કેટલાકો નિર્ગુણી થાય છે!

[૫૪ ૪૨૮] પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની.

તેઓ જણાવે છે કે—

“શાસ્ત્રમાં કહેલ મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી દરેક જીવ વર્તે, તેવા પ્રકારના જીવો હાલમાં નથી. માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની જોઈએ. કાળ વિસ્તરણ છે. કુચુકોએ શોકોને અવગે માર્ગે બતાવી બૂલાવ્યા છે, મનુષ્યપણું લૂંટી લીધું છે, એટલે જીવ માર્ગમાં કેમ આવે ?”

આને સૂત્રો પ્રમાણે ચાલે તેવા જીવો તેઓના કથન પ્રમાણે નથી; એટલે આ વખતે શોધોએ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની શોધ કરવી જોઈએ, અને તેઓના કથન પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ; આજના કુચુકોએ તો તે જીવોને અવગે માર્ગે ચડાવી દીધા છે, એટલુંજ નહિ પણ ખીચારાઓનું મનુષ્યપણું પણ તેઓએ લૂંટી લીધું છે ! આજના જીવો ઉપર જુદામ કરનાર આવા કુચુક ઉપર તેઓને દયા કરે છે; એટલે સદ્ગુરુ તો તેઓ માત્ર એક જ છે, ને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પણ તેઓ વિના આને કોઈ જાણતા નથી ! એમ તેઓ અનેક વખત આગળ પાછળ લખી ગયા છે. આ પૂર્વે પણ જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રની વાતો કર્યા પછી તેઓ કહે છે, “આત્મા ને સદ્ગુરુ એકજ સમજવા.” એક આત્મા છે, ને સદ્ગુરુ પણ એકજ છે.

મતલબ એ છે કે આ કાળ વિસ્તરણ છે, કુચુકો થયો છે; તેમાં સદ્ગુરુ, સત્ પુરુષ, જ્ઞાની, હોય તો તેઓ પોતે એકજ છે. આને તેઓની આવશ્યકતા શોધોએ જાણવી જોઈએ, એમ તેઓનું કથન સાદું સાદું છે. તેઓને જ્ઞાની સદ્ગુરુ વિગેરે થવાનો ખૂબ ઉમંગ છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોવાનો પણ કોઈ જાણે કિત્તાદ નથી. સૂત્રો પ્રમાણે શોધો ચાલે તેમ નથી, તેથી પ્રત્યક્ષ શાસકની ગરૂ છે; એટલે સાક્ષાત્ જીવોના શાસ્ત્ર થવાની પણ તેમની હચ્છા જાણાય છે. પણ મહાવીર, મુઘર્મા, વિગેરે શાસનના શાસક થયા હતા, તેઓ તો ત્યાગી હતા. તેમ શ્રીમદે ત્યાગી થઈ એ લક્ષ્ય બાંધવું દૃષ્ટિ હતું પણ આમ વાતો કરવાથી શાસક થઈ ગયાનું નથી. શ્રીમદ્ તો આજનાં શાસ્ત્રો કરતાં વધી જવા દેવું છે ! અને

લેણીના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની થવા હજી છે ! પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની થવા વ્યાપ્તો હોય તેની પાસે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આજના જૈન વર્ગમાં અને આ પંચમ કાળ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધીમાં જેટલી શાસ્ત્રોત્તી કિંમત છે, તેટલી તો શું, પણ તેના કેટલાએ અંશે આજના કયા પુરુષની કિંમત છે ? આજના સાધુઓ જેને તેઓ કુશર કહે છે, તેઓ ઘણી બૃથો કરતા હોય (તેનો થોડો પણ બચાવ નથી) પણ તેઓ શાસ્ત્ર ઉપર પગ મૂકી વાકતા નથી, ત્યારે શ્રીમદ્ તો સ્થગે સ્થગે શાસ્ત્રને પાછળ મૂકીને પોતાનાં વચનોને આમળ કરતા હોય છે.

[પૃષ્ઠ ૪૩૦] ભગવાન્.

પહેલા પેરામાં તેઓ લખે છે કે:—

“ભગવાન્ માણસ જેવા માણસ હતા. તેઓ ખાતા, પીતા, પેસતા, હાલ, એવો ફેર નથી. ફેર બીજો જ છે. સમોચસરણુદિતા પ્રસંગો લૌકિક ભાવના છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ એવું નથી. ભગવાનનું સ્વરૂપ સાર નિર્મલ આત્મા સંપૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટે છે તેવું છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તેજ ભગવાનનું સ્વરૂપ. વર્નમાનમાં ભગવાન્ દોત તે તમે માનવ નહિ. ભગવાનનું મદાત્મ્ય જ્ઞાન છે.....જેમ ભગવાન્ વર્નમાન દોત અને તમને ભવાયત, તો માનવ નહિ, તેમ વર્નમાનમાં જ્ઞાની દોય તો ચતાય નહિ. સ્વયામ પદોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થવા નથી. પાછાટી એવો તેની પ્રતિમાને પણ પાસુ વર્નમાનમાં પ્રતીત ન કરે. એવને જ્ઞાનીનું આગળાણ વર્નમાનમાં થતું નથી.”

તેઓ લખે છે કે ભગવાન માણસ જેવા માણસ હતા. તે નર્મો-સરણુદિતિ તો લૌકિક ભાવના છે; ‘ભગવાનનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તેજ ને ભગવાનનું મદાત્મ્ય તો જ્ઞાન છે.’ એવને તેઓ કહે છે કે ભગવાન્ સમયસરણુદિતી. ભગવાન નથી, પણ ભગવાનને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, તેજ ને ભગવાન અજ સહે છે. જેમ

“સ્વસ્થાથઃ લખે છે કે—જા. વિચારે શ્રીમદે પોતાને કહેવાને વચ્ચે સંક્ષેપે છે.

આને જ્ઞાની હોય ને તેની ઝોળખાણુ થતી નથી, તેમ આને ભગ-
વાન્ હોય ને તેઓ ડાંઘ જતાવે, તોપણુ શોધે માને નહિ ! જ્ઞાની
તરીકેનો શ્રીમદ્દેવો દાવો છે, એ આપણે જાણી છીએ. કદાચ
કોઈને તે વિષે યાંચ રહેતી હોય, તો સંશોધકે લખ્યું છે કે આ
પોતાને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે. તેઓ કહે છે કે ભગવાન્ માણસ હતા,
ખાતા પીતા, ખેસતા ઉડતા, અને તેઓ પણ તેમજ કરે છે. વિશેષ
એ કે ભગવાનને સમવસરણાદિક (અતિશય) થતા હતા. ત્યારે તેમણે
કહ્યું કે તે તો લૌકિક પ્રસંગો-સાવના છે; એટલે એવાનાં ઉડી ગઈ !
ત્યારે ભગવાનમાં મુખ્ય શુણુ રહ્યો-જ્ઞાન. તે જ્ઞાન તો નેમનામાં છે,
એમ તેઓનું કથન છે. ભગવાનનો શુણુ ત્યાગ, અપૂર્વ ત્યાગ, સર્વ
છવો પ્રતિ સંપૂર્ણ અભયદાન, આવા શુણુની ચાર્તી તેઓ ભગવા-
નના લખાણુમાં લેતા નથી, કારણકે તેઓ નેમાંનું ડાંઘ પણ કરી
ચકતા નથી ! એટલે તેઓ ધીમે.ધીમે, પગલે પગલે, આગળ વધ-
વાની આશા રાખતા હોય એમ લાગે છે. છેવટે તેઓ ભગવાન્
તરીકે જનતામાં ઝોળખાવા ઇચ્છતા હોય તેમ પણ લાગે છે.
આને તેઓના અનુયાયીઓ તો તેમને ભગવાનજ માને છે, પૂજે
છે, એટલું જ નહિ પણ ભગવાન કરતાં પણ અધિક તેમને તેમના
સેવકો માને છે.

તેઓ પોતે લખે છે કે વર્તમાનમાં જ્ઞાનીની કિન્મત થતી
નથી, પણ અહીંથી ગયા પછી શોધે જ્ઞાનીની પ્રતિમાને પૂજે છે.
હૃદયમાંની પૂજની ક્રિયા-સન્માનની ડાંકા તેમના લેખો ઉપરથી
જણાઈ આવે છે, જોકે તેઓએ બીજાઓને તેમ કરતાં વિચાર્યો છે.
તેઓ કવિતામાં બોલ્યા છે કે—

“ ન હોય પૂજકિની કામના કે
ન હોય વદાહું અંતર લલકરુઃખ;
મૂલ મારગ કાંતરો જિતવો કે.”

આ રસ તેઓએ ગાયો છે પણ માન-પૂજની કંઠા ફરી નથી. કદાચ શોધેને રસ પડે, તો ભણે મહાત્મા તરીકે તેઓને ઝોગમે, પણ સ્થળે સ્થળે જ્ઞાનીશ્યે ભગવાન તરીકે તેઓ પોતેજ સંખેમાં સંખી ગયા છે. આજે કોઈ મનુષ્ય પોતાને જ્ઞાની તરીકે કે મહાત્મા તરીકે કે ભગવાન તરીકે પ્રદર્શે તો શોધો તેને માટે કેદો મન આંધે વડે

જૈન દર્શનના સિદ્ધાન્ત તરીકે તો તેઓ ભગવાન નથી જ, કારણકે તેઓ પોને કહી ગયા છે કે આજે મોક્ષ નથી, તેમ એક ભવ આડો રહ્યો છે, એટલે કેવળ જ્ઞાન તો નથી જ. ત્યારે મનઃપર્યાવ જ્ઞાની તેઓ છે શું ? તેમ પણ નથી, કારણ કે સાધુ યથા સિવાય મનઃપર્યાવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, અને તેઓ સાધુ યથા નથી. ત્યારે શું અસાધજ્ઞાન તેઓને છે ? તે પણ નથી. અવધિજ્ઞાની હોય. તે પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, ઉત્તર, ઉપર, ને અધઃ એ છ દિશામાં અમુક હદ સુધી અમંચસુત્રી સદાય વિના કંઈ પણ જોઈ શકે તે તેઓ એ રીતે કંઈ પણ જોતા હોય, તેવું જ્ઞાન તેમના લોભમાંથી નિકળતું નથી. તેઓને મતિ-શ્રુતિ જ્ઞાન હોય. તેથી જ્ઞાની ગણવા માગતા હોય તો ના નથી. તેમને જુદા જ્ઞાન હોય, તેમણે આપણે ઉપર જોઈ ગયા, તેના ઘણે સ્થળે તેઓ સુવમાં નથી તેવું કહી નાખે છે. અને અનેક સુવના પ્રમાણે આપે છે, તે પણ તેમાં હોનાં નથી. તો પછી તેમનું સુવજ્ઞાન કેવું સમજવું ? મતિ જ્ઞાનમાં તેઓની કનિષ્ઠો ને મન ધણું સારું હોય તો, એ મંચરિત છે, પણ જ્ઞાનીની લોભાવા જોગ શાસ્ત્રોક્ત જ્ઞાન તેમનામાં રૂપાતું નથી.

[૫૪ ૪૩૦] - સમગ્રીતીને કેવળની ઈચ્છા ન હોય

તેઓ કહે છે કે "સમગ્રીનીને દેવળ જ્ઞાનની દૃષ્ટિ નથી." સમગ્રીનીને દેવળ જ્ઞાનની દૃષ્ટિ ન હોય, ત્યારે તેને દૃષ્ટિ કેવી હોય ? સમગ્રીની ડાહ્યા સંસારન. સુખની દૃષ્ટિ, સુખના ભરો, મેં ? સંસારસુખની દૃષ્ટિ રાખે અને દેવળજ્ઞાનની દૃષ્ટિ ન રાખે તે એ સમગ્રીની ડાહ્યા કહેવાય ખરો કે ?

[૫૭ ૪૩૦] અજ્ઞાની ગુરુ

તેઓ કાંઈ છે કે:-

“અજ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચલાવી દીધા છે. અવળું ળાચી દીધું છે, એટલે લોકો ગમ્મ, કુદ આદિ લૌકિક સાધનાં લક્ષ્યર થઈ ગયા છે. અજ્ઞાનીઓએ લોકોને સાચ અવળો જ માર્ગ સમજાવી દીધો છે. તેઓના મંત્રથી આ કાળમાં અંધકાર થઈ ગયો છે.....”

પ્રભુ શ્રી મહાવીર જેવા સંપૂર્ણ ચીતરાગ ને સંપૂર્ણ જ્ઞાની જેમ બોલે તેમ તેઓ બોલે છે; પણ જેઓ પોતાનું અજ્ઞાન રાખી રજા નથી, તે પોતાના સમાજને ત્યારે ઉધે રસ્તે દોરી રજા છે ત્યારે તેઓ આવી ઠાલી ઠાલી વાર્તાઓ કરે છે, તે તો શેરી સાસરે જાય નહિ ને ઠાલીને શિયામણ આપે તેવો ઘાટ તેઓ કરે છે ! તેઓનાજ સેવકો આને પોતાના જ વાણના મનસ્વમાં ફેટલા રંગારંગયા છે, તે તેઓથી આવીને છુએ, તો તેમને સમજાય ! તેઓ પોતે એમ માનતા હોય કે અમે સાદું સમન્યા છીએ, પણ સૂત્રથી વિરુદ્ધ વાર્તાઓ ને વિચારો તે ચક્રાવી રજા છે, તે માટેની જેમમદારી તેઓને શિરે નથી શું ? આને સૌ દોષ પોતે પોતાને પ્રગંભે છે ને સામાને નિંદે છે. ખેતી રમ્મે સમાધાન માટે માત્ર આને ગિનાગમે છે. ગિનાગમથી કહી જતાવે કે અનુક શુભો અજ્ઞાની ને કુશુભોના છે, ને અનુક શુભો જ્ઞાની ને સુશુભોના છે. માત્ર મોઢેથી જેમ આવે તેમ હાંકવું, તેનો અર્થ શું ? તેઓ કરે છે કે:- “તેઓના મંત્રથી આ કાળમાં અંધકાર થઈ ગયો છે.” આ સ્થિતિ ફેટલેક અંશે ખરાબર છે, પણ તેઓએ લોકોને જો કંઈક સમજાવી ઉચ્ચ કોટિમાં મૂક્યા હોત તો તે કથન ન્યાયશીલ હતું. લોકો વણા અધસ્થિતિ પર આવી ગયા છે. દુન્યમ કાલનો પ્રભાવ કરો કે લોકોની નિર્જાતા વા પુરુષાર્થની મંદતા સમજો, પણ અંધકાર કે લાલાકાર આને જૈન ધર્મમાં દેખાય છે. વિશેષ દુઃખ એ છે કે એ અંધકારનો તેઓએ વચાહો કર્યો નથી, પણ અદ્યામાં

તેઓએ વધારે ક્યોં છે. લોકો કીકકીક ત્યાગમાં, આચારમાં, ક્રિયામાં હતા, તેઓને અંતરની પ્રકૃતિની વાર્તાઓ કરી, કપાયની મંદતાની વાર્તાઓ કરી, મૂલ માર્ગ-મધ્યમ માર્ગમાં હતા તેમાંથી તેઓને ખસેડ્યા છે. કપાયની મંદતા કરવી હતી, ને અંતરની અજ્ઞાનતા ઘટાડવી હતી, તે તો તેઓ કરી શક્યા નહિ; બદલામાં તેઓના અનુયાયીઓ તે પ્રકૃતિમાં મજબૂત થયા, ને ત્યાગથી ખસી ગયા. પછી અજ્ઞાની ગુરુઓએ અંધકાર ક્યોં, કે ગુરુઓને અજ્ઞાની કહેનારે અંધ, કાર ક્યોં ? આજે જૈન માર્ગમાં અંધકાર છે, હિંદોત નથી; તેમાં તે ગુરુઓ ભાગીદાર છે, કે સર્વ જીવો પોતપોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તી રહ્યા છે તેઓ જોખમદાર છે, તેનો ખુલાસો સૌ કોઈ સમજે તે ખરા; પણ આજે કંઈ જીવો જે ધર્મ, ત્યાગ, વર્તન, સંપ્રદાય-ગચ્છ-કે-ગુરુને આશ્રયે કરતા હતા તે જીવોને ગચ્છ, કુલ, સંપ્રદાય, વ્યવહાર વિગેરે લોકિક ભાવના છે, કદાચ છે, એવું સમજાવી-દેસાવી, પોતાના મંડળમાં વાળ્યા, તેથી વિશેષ અંધકાર બીજો કયો ? લોકો હલમાંથી નિકળ્યા ખરા, પણ ત્યાંથી સુક્ષ્મામાં પડ્યા છે. એક સંપ્રદાયમાંથી છૂટી બીજા સંપ્રદાયમાં પેદા છે કે જેમાં પણ એક વ્યક્તિના માનપૂજનમાંજ સર્વ સાર સમાધ રહેલો મનાય છે ! ગચ્છાદિમાં લોકો હતા ત્યાં કદાચ જ્ઞાનની ન્યૂનતા હશે, પણ ત્યાગ વિચાર રીતિમાં તેઓ કીક હતા. આજે શ્રીમદ્ના મંડળમાં ન મળે રીતિ કે રીવાજ, ત્યાગ કે સદાચાર; કુલ લોકની મર્યાદા હતી, તેને પણ તોડી નાંખી તેઓ ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે. એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે લોકની લલ્લમ રાખવાની જરૂર આપણને નથી ! તેઓ બોધ આપનાર પણ તેમજ કહે છે. શ્રીમદ્ પોતે પૂર્વે કહી ગયા છે કે એક સમ્યક્ત્વ આવે, તો પછી ગમે તેમ કરીએ, પછી અડચણ નથી. જ્યારે સદ્ગુરુ આમ વર્તન કરે, તો પછી તેઓના સેવકોને ગમે તેમ પ્રવર્તતાં કોણ વાંધો લેઈ શકે તેમ છે ? અંધકાર, ત્યાગ

અને રીતિ રીવાજમાં રહેનાર લોકોથી ફેલાયો છે, કે તેને તોડી ફાંવે તેમ આવનાર લોકોથી ફેલાયો છે તેની સમજ હવે પડી શકશે.

[પૃષ્ઠ ૪૩૨] ઉપદેશ.

શ્રીમદ્ બ્રહ્મને ઉપદેશ આપતાં હરે છે કે—

“હવે સંસારી આશ્વજનો-નિઃશ્વજનો-મુક્તો નથી; ને ખોટાં આશ્વજન હેતુને કહે છે કે કર્મનાં ફળોયાં છે, એટલે મારાથી કંઈ બળ શકું નથી. આમાં આશ્વજન હજી પુરુષાર્થ કરતો નથી. ને પુરુષાર્થ કરે, ને ભવસ્થિતિ કે કાળ નટે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશું; પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરજો.”

આ રીતે તેઓ કમ્મર કરીને બ્રહ્મને બોલે છે. શ્રી કૃષ્ણ “પરોપદેશે પાંગિત્ય”ની કહેવત સાચી પાડે છે. પોતાનું ગમે તેમ થાય, પણ બ્રહ્મને પુરુષાર્થ કરવા તેઓ ખરેખરે ઉદ્વિગ્ધ આપે છે. જેમ તેઓ ઉપદેશ આપે છે, તેમ આજે થાય છે. બ્રહ્મને ઉપદેશ આપવા કમર કરે છે, પણ પોતાનું કરવું કેટલેને મનનું નથી. બ્રહ્મની વાતો છેટે રહી, પણ તેઓ માર્ગ પ્રગટ કરવા ને હવનું કલ્યાણ કરવા બહાર આવવાનું કહેતા હતા. તેઓજ સંસારમાંથી નિકળ્યા નહિ, તો પછી બ્રહ્મનું શું કહેવું? તેઓ બ્રહ્મને કહે છે કે “કર્મનાં ફળોયાં છે” “મારાથી કંઈ બળ શકું નથી” આમાં ખોટાં આશ્વજન શા માટે છે? એમ કહેતે કે પુરુષાર્થ કરજો નથી; પુરુષાર્થ કરો ને ભવસ્થિતિ નટે કે કાળ નટે ત્યારે અમને કહેજો, તેનો ઉપાય કરીશું; તેઓ જેમ બ્રહ્મને કહે છે, તેમ પોતે કેમ વર્તતા નહિ હોય? તેઓ પોતેજ કહે છે કે સ્ત્રીથી મેળાવણી કર્મ નિહત થયું નથી, તેમ માતાપિતાનો આજ્ઞથી કુટ્ટા થયાનું નથી; અને બ્રહ્મને કહે છે કે ભવસ્થિતિ કે કાળ નટે તો અમે ઉપાય કરીશું. તો પોતે પોતાનો ઉપાય નથી કરતા, તો બ્રહ્મનો ઉપાય શી રીતે કરશે તે સમજી મૂકાનું નથી. તેઓ બ્રહ્મને કહે છે કે પુરુષાર્થ કરજો, ત્યારે પોતે પોતાને માટે કહે છે કે સ્ત્રીઓ તેમ

કરતા આવતા નથી ! આમ કિયેકામાં તે દુષ્ટમાં અંતર છે, તે સાદ સમજી શકાય છે. વસ્તુ એ છે કે એને ખીનતે એણે પહેલાં આગવી કલ્પા છે, પોતાને તે જીવતાં સુખો તે તેના અનંતો મને છે ! આ કોઈ કોઈ આશ્ચર્ય નથી કે જે કંઈમાં ઉચી ચીજ પોતે સમજતા છે, તે ચીજ ખીનતે આપી કે છે, અને પોતે તેને કામ-ચોગમાં રાખી નથી; તે તે ચીજ કામ ઉચી નથી અથવા તેની કિંમત આંકમાં બધા કરવામાં આવી છે.

તેઓ પૂરે કહી નથી કે કે પોતે ત્યાં નથી, તે ખીનતે કેમ તારે ! તે આમાં સ્વપ્ન એ થાય છે કે પોતે પુરુષાર્થ કરતા નથી, તે સંસારી સંબંધ છોડતા નથી, તે પછી તેઓ ખીનતે કંઈ છે તેની મું અસર થકે ખરી કે ? તેઓ પોતેના કંઈ છે કે પોતે તો નહિ તે ખીનતે મું તારે ! આ સ્વપ્ન પણ તેઓના કંઈ છે કે પુરુષાર્થ કરતા નથી તે ખોટાં આશંકનો છે છે; તે મું તેઓ ખોટાં આશંકન થતા નથી ! જો તેઓ આજ આશંકન કંઈ સંસાર સંબંધ છોડતા નથી, તે પછી તેઓના કિયેકાની અસર કહી શકાય ! જો અસર ન થાય તે તેમાં શેષ રહેતો ! આગમની જૈન સાધુ-જોના કોઈ જૈન આશ્ચર્ય છે તે રહેતા આશ્ચર્ય છે કે તેઓમાં નથી તે ખીનતે ક્યાંથી આપે ! એટલે કે જૈન સાધુઓમાં કોઈ નથી. એટલે ખીનતે અસર થતી નથી. અહીં જે જોડે ખીનતે આપે છે તે પ્રત્યક્ષ પોતે કરતા નથી; તે પછી ખીનતે ક્યાંથી અસર થશે ? પોતે જો પુરુષાર્થ કરી સંસાર વિરજન છોડી ત્યાંથી થકા પોતે ખીનતે અવશ્ય અસર થતા પણ તેઓના કામચાપી નેક સદાય છે કે તેઓને જોમ છોડવું મનનું નથી, તેમ ખીનતેને છોડવું ક્યાંથી મનશે !

[પૃષ્ઠ ૪૩૫] જૈન સાધુઓ.

તેઓ જણાવે છે કે—

“ હાથમાં જૈનના. એટલા સાધુ ફરે છે, તેમજ બધાય અમર્યાદી સમ-

નવા નહીં. તેને જ્ઞાન દેવામાં હાનિ નથી, પણ તેઓ આપણું કલ્યાણ કરી શકે નહીં. વેશ કલ્યાણ કરતો નથી. જે સમુદાય એકથી બાહ્ય ક્રિયાઓ કરી શકે છે, તેમાં જ્ઞાન નથી.”

શ્રીમદ્દેને મતે જૈનના અથા સાધુ સમગ્રીની નથી, તો થોડા સમગ્રીની તેમાં હશે કે નહિ ? તેઓ થોડા કંતરનું કલ્યાણ કરે કે નહિ ? કે જૈન સાધુથી કલ્યાણ થવા સંભવજ નથી ? “તેઓ આપણું કલ્યાણ કરી શકે નહિ” એમ શ્રીમદ્દે કહે છે, તો “તેઓ” એટલે જૈનના અથા સાધુઓ સમગ્રના કે તેઓ એટલે સમગ્રીન વગરના સાધુઓ ? વેશ કલ્યાણ કરતો નથી. તો મહર્ષિઓએ આ વેશ લેવાને શાનાટે આજ્ઞા કરેલાયી હશે ? વેશ વસ્તુ અર્થ છે, તો સ્વયં (જૈન)લિંગમાં આવવાની આ સાધુઓને થી જરૂર હતી ? આ અથા પ્રત્યેના ખુલાસા આપણે અત્યંત રહેવા ઈચ્છે; પણ આપણે એક વાતો એ પૂછીએ કે એવું કયું તેઓની પાસ તત્ત્વ છે, વા એવી ઈર્ષ સરાણુ છે, કે જેના ઉપર તેઓએ આ અથાની પરીક્ષા કરી લીધી ? વા એવું કયું જ્ઞાન છે, કે જેનાથી એ વાતો તેઓએ જાણી લીધી ? પણ જગત્માં એવી પદ્ધતિ ચાલે છે કે માનના બૂખ્યા મનુષ્યો હમેશાં ખીજતી આજુ નિર્બળ જુએ છે. જેમ કોઈ વ્યાપારી હરીફ ખીજતી પેટી ચાલતી જોઈને પેતાની પેટીને દડ કરવા લોહાના દિશને લરમાવે છે, તે કંઈ જડને ખીજતે અદનામ કરવા મથે છે, તેમ આ તેઓનો પ્રયત્ન છે. જેમ સાધુઓ એકથી બાહ્ય ક્રિયા જ્ઞાન વિના કરે છે, તેમ તેઓ બાહ્ય ક્રિયા વિના એકથી જ્ઞાનની વાતોએ કરે છે. તો જેમ સાધુઓ કલ્યાણ જ્ઞાન વિના કરી શકે નહિ, તેમજ એકલા જ્ઞાનથી પણ કલ્યાણ કરી શક્યો નહિ; કારણકે જૈન દર્શન એકલા જ્ઞાનથી કે એકથી ક્રિયાથી કલ્યાણ થાય તેમ કહેતું નથી. જો શ્રીમદ્દે જેમ સમજે છે, તેમ જ્ઞાન સાથે આંતરક્રિયાનો અમલ કરી શક્યા હોત તે પછી ખીજતી મુદ્દિ-

હું? સત્ય દર્શીકત એ છે કે ખીજને ઇલાપણુ બતાવવાનાં કોણુ આ વિધનાં પાછળ પગલાં ભરે છે ?

[૫૪ ૪૩૬] અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણ.

તેઓ કહે છે:—

“અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણે:—સાચાં પુરુષને દેખી તેને દેખ કાપત્ત યશ; તેનાં સાચાં વચન સાંવળી નિંદા કરે છે,—ઓર્થી કુદિચાળા સાચી કુદિચાળાને દેખી દેખ કરે, સરગને મૂર્ખ કહે, વિનય કરે તેને ધનના ધુટમટીયા કહે.....”

આ લક્ષણો તેઓએ કીક કહ્યાં છે, પણ તે કયા પ્રસંગને લીધે કહ્યાં હશે તે તો તેઓ જાણે. ૪૨૮ માં ૫૪ પર તેઓ કહે છે કે હુંદીયાના ધરમચી નામના મુનિએ અમરવતના તાચી તરે એવી ટીકા કરી છે; ત્યાં તેઓ બોલ્યા છે કે અસહ્યુરો આવાં ખોટાં આશંબન દે છે; તો શ્રીમદ્ભગવાદે આ રોપ નથી કે? શ્રીમાન ધર્મસિંહજીને આશય માત્ર ખીજને લંગ બતાવવાનો હતો; ખીજ લંગમાં ખોતે તરે નહિ તે ખીજને તારે તેજા હશે માત્ર બતાવવાના હતા; નહિ કે અમરવતના તાચી તરે એ વાત સિદ્ધ કરવાની હોય. પણ તેઓને તે વાતો જમી નહિ, તે માત્ર ખોતના કથનથી નિરૂદ્ધ નહીં હાથી એટલે તેઓએ ધર્મસિંહના કિપર રોપ આક્રમ કર્યો છે.

[૫૪ ૪૩૮] વારામાં કલ્યાણ નથી.

તેઓ કહે છે કે—

“વારમાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વારા હોય. જેમ હોદું તરે નહિ, અને જાંતરે તરે નહીં તેમ વીરજાળનાં માર્ગ અવગણિત છે. એના રૂપ દેખ અને અજ્ઞાન મયાં તેહું કલ્યાણ; જાડી અજ્ઞાની કહે કે, મારા ધર્મથી કલ્યાણ છે, તો તે માનવું નહીં. જેમ કલ્યાણ હોય નહીં. હુંદીયાપણું કે વખણણું માન્યું તો કલ્યાણ કહે છે. વખે હુંદીયા સાથે બેઠા હોય તો કલ્યાણ કહે અને હુંદીયા વખે સાથે બેઠા કલ્યાણ કહે; આ અજ્ઞાની સમજવા

બન્ને સમત્યા વચ્ચે વાણી થઈ હિરાન્ય કરી રહ્યો છે. બહેનના નાણાની માફક મલમલ પડી ગયા છે. સુમતિ સ્વલ્પિ સ્વલ્પ મૂકા દેવો."

દુઃસીયા તાપ્યા પાસે, ને તાપ્યા દુઃસીયા પાસે બેસે ને ક્યાય ચડે, એ અસાન છે, એ કથન સત્ય છે. પણ તે દુઃસીયાને તે તાપ્યા શ્રીમદ્વા નતમાં મટે, તો તેમનો મત કેવો ધરો ! એકો પછી ક્યા મતમાં ચણુરો ! તેઓની યોગશાણુ પછી કઈ રીતે કરવામાં આવશે ! એ બે વૃક્ષી ગય, તે ત્રીજો મત ધરો કે નહિ ! કે તેનું નામ નહિ આપવામાં આવે ! દુઃસીયાને તાપ્યાથી કે તાપ્યાને દુઃસીયાથી ક્યાય ચડે છે, એ વાતો ખરી માનીએ, તો તેઓનો અનુક્રમથી દુઃસીયાની પાસે કે તાપ્યા પાસે બેસે તો ક્યાય ચડે છે કે નહિ ! આજે તો એ ક્યાયનો અનંત સ્થાને આસાનર થઈ રહ્યો છે.

તાપ્યા દુઃસીયા વાણી થઈ બેસા છે, એ હીક નથી. પણ તે એ વાણી વાણી હાથતા હોય તો પછી ત્રીજો નવીન વાણી આમટે બાંધવામાં આવ્યો છે ! જો વાણી બીજાનું અકસ્માણ કરે છે, તો આ નવીન વાણી કોનું અને કેનું કસ્માણ કરી ચડશે !

બન્ને સમત્યા વચ્ચે વાણી થઈ હિરાન્ય કરે છે. એ વાતો ખરી હોય તો તેઓના અનુક્રમથી શું સમજાવે વાણી બાંધે છે ! વાણી બાંધવાથી અપરવાનું હોય તો તેઓ આમટે બાંધવા હચકતા હશે ! શું તેઓ એમ સમજતા હશે કે આ વાણી નથી !

તેઓ કહે કે "આ અસાની સમત્યા" આમ બોલવાનો તેઓને શું અધિકાર છે ! આની ગતિસ્થિતિ વાણી માત્ર તીર્થેક-રોગ વધી શકે છે. તેઓ આ તીર્થેકે આવે છે, ને પાણીએને આપા કરી શકે છે તેઓ એમ કહેવાને હકાર છે. તેઓ કોઈકે સત્યથી સતી અસતી મનુષ્યોની અને તેવાં મનુષ્યોની પરીણ કરી બીજાઓને ખરા બોલા કરી શકે છે. તીર્થેકો ગતિ કરવે પાણી, અંધની કે કાઝી, તેઓનાં કમલો નેઈ કરે

છે, ને તેમ કથવામાં તેઓ ક્યારેય ખોટા પડના નથી. ત્યારે શ્રીમદ્ તીર્થંકરની જેમ કરેલા વ્યવસ્થા, તે તેઓની પાસે એવી શું સત્તા છે, વા એવું કયું પ્રસન્ન (અવધિ, મનપર્યાવ, કેવળ) જ્ઞાન છે, કે જેથી તેઓ ખોટા, તે તેઓની શાસ્ત્રીમાં વિરોધ નથી આવતો વા તેઓની શાસ્ત્રી અસત્ય નથી થતી ?

તેઓ કરે છે કે, સુમતિ આદિનો આગ્રહ તજવે; શું સુખ વચ્ચિત્ત જૈન દર્શનમાં ચારે તીર્થોને સંદર ક્રિયામાં દિસા મોડવાને અર્થે કરેલામાં નથી આવી ? શું સુખવચ્ચિત્ત એક સાધુમાર્ગી જૈનોનું આંધે છે, ખીજા જૈનો નથી આંધતા કે રાખતા ? શું સુખવચ્ચિત્ત આંધવી કે રાખવી એ સ્વતંત્રીય કે નિરંતરીય કાર્ય છે કે આવે તિરસ્કાર તેઓ તેઓના સુખથી કે વચનથી બતાવી રહ્યા છે ? “મોક્ષમાળા” લખી તેમાં તે તેઓએ ખાસ સુખવચ્ચિત્ત રાખવા માટે વિવેક સદ્ ઉપયોગ કરવા દર્શાવ્યું છે; “મોક્ષમાળા” લખી ત્યારે જેટલી જીજ્ઞાસા હતી, તેટલી જીજ્ઞાસા તેઓના વિચારમાં જણાતી નથી. શું આ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે ?

વાણમાં કથાણું નથી, તેમ તેઓ કરે છે, પણ વાણ કોને કરેલા ? શ્રીમાન્ મહાવીરના વખતમાં અગિયાર મહુદરનાં નવ મંડળ-સંપ્રદાય હતા. પછી તેઓને તે વાણ લાગતા હોય તે ભણે ! મોટા મહુદય વર્ગ એક વ્યક્તિ નીચે લાંબો વખત સુવ્યવસ્થિત રહી ચક્રો નથી; મહાવીરના મથા પછી એ સંપ્રદાયો કેટલાક વખત સુધી સુવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં રહ્યા હતા; પછી અસ્તવ્યસ્ત દશા જેમ કાળ ખળથી અધામાં આવે છે, તેમ આવી હતી. જ્ઞાનમાં, ચારિત્રમાં, જે કોઈ સમર્થ થવા લાગ્યા, તેઓ મહુદય વર્ગને પોતાની નીચે સુવ્યવસ્થિત વ્યવસ્થામાં ગોઠવવા લાગ્યા; ને ચારે તીર્થો નિયમિત મંડળનાં-સંપ્રદાયનાં ક્રિયા-જ્ઞાનપુરસ્કાર રહેવા લાગ્યા; તેમાં ઘણી વખત નીરસતા-ગુસ્સા આવતી હતી, ને કથાય,

મતભેદ હિપરિચિત થતા હતા. તેઓ અનેક વખત છિન્ન સિન્ન, અવ્યવસ્થિત હોવા છતાં મૂળ માર્ગ-ચારિત્ર જ્ઞાનમાં ઓછા વત્તા રહ્યા છે. ભલે પછી તેને કોઈ વાડા કહેવા ગમે તે રૂપ આપે. ત્યાં મતભેદ હિપરિચિત થાય ત્યાં મંડળો બંધાય, પણ મૂળ માર્ગથી-તત્ત્વથી વિખટ્ટાપાતું ન હોય. ત્યાં સુધી મૂળ માર્ગ અખંડિત હોય અને વાડાવાળામાં વાડાની ભાવના ન હોય ત્યાં વાડાને અજ્ઞાન કહેવું તે વાગુનો અપવ્યય છે.

[૫૪ ૪૩૮] એ વાર આહાર લે છે તે.

છેલ્લા પેરામાં તેઓ લખે છે કે—

“બાર ફળની જોચરી કદી છે, તેવી ફેલકાક મુનિઓ કરતા નથી. તેમને છુગરાં આદિ પરિગ્રહનો મોહ મટ્યો નથી. એક વાર આહાર લેવાનું કહ્યું, છતાં એ વાર લે છે.”

એક વાર આહાર લેવાનું કહ્યું છે, તે એ વાર લે છે, તે વાર્તા તેઓએ સમત્યા વિના લખી છે. તેઓ કોઈ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ મૂકતા નથી; એથા આરામાં સાધુઓ ત્રીજા પ્રકરે લિહ્સા લેવા જતા હતા, એટલે એક વાર આહાર કરતા હોય; પણ તેથી એક વારથી વધારે વખત-ખીછ વખત આહાર કરવાનો નિષેધ છે, એમ સમજવાનું નથી. દસ વૈદાલિક સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ‘एग भत्तं च भोयणं,’ એમ સૂત્ર છે; એટલે કે એક ભક્ત-ભોજન-દિવસે આહાર કરવાનું કથન છે; પણ એક વખત આહાર કરવાનું કથન છે એમ નથી; જોકે કેટલાકો એમ અર્થ કરે છે કે ‘એગ ભત્ત’—એક વખત આહાર કરવો તે; પણ ત્યાં ‘એગ ભત્તં ભોયણ’ કહ્યું છે, ત્યાં દિવસ તે રાત્રિ એમ બે કાળનાં બે ભોજન છે, તો સાધુઓએ રાત્રિ ભક્ત નહિ કરવું તે વાર્તા દર્શાવવાને એક ભક્ત એટલે એક દિવસનું ભોજન લેવું એમ ખાસ શાસ્ત્રકારનું કથન છે. આ સૂત્ર-

વાચ્ય પરથી ડોઠી એમ કહે કે એક વાર ભોજન લેવાનું હતું છે, તો તે વાતી ખરાબર નથી.

[૫૪ ૪૪૦] દૂધ સચેત છે.

શ્રીમદ્ ગણુવે છે કે—

“જાની ભગવાને કહ્યું છે કે સાધુએએ અચેત આહાર લેવો. આ કહેવું તો કેટલાક સાધુએ લૂંટી ગયા છે. દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો હોઈ જાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે તે કલ્યાણને કરતો નહીં. હોઈ કહે છે કે સાધુ છે, પણ આત્મદયા સાથે તે સાધુ.”

સાધુએએ અચેત આહાર લેવો, એ વાતી તકન સત્ય છે. તે સંબંધી અત્ર ચર્ચા નથી. પણ તેઓ કહે છે કે આ કથન કેટલાક લૂંટી ગયા છે ને દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો લે છે તે જાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે છે, તો તે કથન શું સત્ય છે ? દૂધ આદિ એટલે દૂધ સચેત, ને તે સિવાય બીજા કયા પદાર્થો સચેત છે, તે તો તેઓએ ગણાવ્યું નથી. જૈન દર્શનના ડોઠી પણ અભ્યાસીએ દૂધ સચેત છે, તેવું ગણતા નથી. જાનીએએ ડોઠી શાસ્ત્રમાં દૂધ સચેત છે, તેમ ગણાવ્યું નથી. ત્યારે ડોઠી પણ જિનાગમ દૂધ સચેત છે તેમ કહેવું નથી, ત્યારે શા આધારે તેઓ દૂધને સચેત કહી રહ્યા છે તે સમજાવું નથી. હિત્યુત્ર કથનાર મનુષ્ય કેટલો પાપી બને છે, તે તો તેઓ પણ ગણે છે ને આનંદધન કહે છે કે ‘પાપ નહિ ડોઠી હિત્યુત્ર લાપણુ લુઓ, ધર્મ નહિ ડોઠી જગત્ સૂત્ર સરીખો;’ સૂત્રથી ત્રિદ્વ વદવું, એથી વિશેષ ડોઠી પાપ નથી. જૈન સાધુ પર આમ અભ્યાખ્યાન કરવું તે શું પાપ નથી ? ઉલટું—તેઓ કહે છે કે સાધુએ જાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે છે; પણ દૂધ સચેત નથી ને તેને તેઓ સચેત કહે છે, ત્યારે જાનીની આજ્ઞા પર ડોણુ પગ મૂકે છે તે સમજાય તેવી બાબત છે. દૂધ ઉપરાંત સચેત બીજી ચીજો પણ તેઓ કહે છે, તો દોઠી કૃત

પુત્ર છે તેથી પૂજન-અર્ચા-સતકાર કર્યો નથી; કોઈ પણ તે મહા પુત્રની પાસે આવી જ્ઞાન, ચર્ચા, ધર્મોપદેશ કરતા, સાંભળતા હોય તેમ અનુન્ય નથી. ગમે તેટલા સભ્ય ને શાસ્ત્રાએ પણ ત્યાગી થયા પડેલાં ગૃહસ્થ પાસે લાગીનો દંભ કે હોળ જતાઓ હોય તેમ જાણતું નથી. આ વાર્તા માટે આજના જિનાગમો સાક્ષી આપવા નૈયાર છે. ભારે આ દુઃશવર્ષિણીમાં ગૃહસ્થો સ્ત્રી પુત્ર પૈસા સાથે ત્યાગીનો પાદ ભજવી રહ્યા છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ સ્ત્રી પુત્ર પૈસાથી રહિત ત્યાગી હોય તેઓની આગળ નિષ્ઠા ગયા છે. આ કેટલું આશ્ચર્ય છે? જેઓ સ્ત્રીપુત્ર પૈસાથી રહિત છે તેઓ ખરા ત્યાગી નથી, પણ કુશુર છે, અજ્ઞાની છે, એમ એમના હક્કારે આજે લેખો વંચાય છે; પણ સ્ત્રીપુત્ર પૈસાની જેઓની લાલસા છૂટતી નથી, તેઓના કપાલે આજે સુશુર તરીકેના લેખો અદૃશ્ય અક્ષરે વંચાય છે! જો કે દુઃશવર્ષિણીમાંના આ પંચમ આરામાં સાધુ-સાધ્વીઓ રૂપી રતો નિસ્તેજ ને ઝાંખાં છે, પ્રભુની આજ્ઞા જેન શત્રુમાં રહી છે, તેમ તેઓ પાળતા હોય એમ જાણતું નથી; પણ જેઓને સુશુર થવું હોય, સમાજનો વિકાસ કરવો હોય ને તેને સન્માનમાં મૂકવો હોય, તેઓએ સદ્ગુણનાં લક્ષણો-નિરાદંબતા, નિષ્પત્તિહતા, મંદાત્મી સર્વ આજુથી મુક્તતા, અંગીકાર કરવાં જોઈએ; તે નહિ છતાં સ્ત્રી પુત્ર પૈસા વિગેરેને સાથે રાખી ગૃહસ્થ વેશમાં ઉપદેશક તરીકે જનતામાં વેશ ભજવવો તે દુઃશવર્ષિણીનું-પંચમ આરાનું લક્ષણ નહિ તો ખીનું શું?

[અંક ૫૧૨] મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ.

શ્રીમદ્ હરે છે:—

“મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ” નામે અન્ય મુદુમુ હવે વિચારવાયોગ્ય છે. તે અવલોકન કરતાં કોઈ કોઈ વિચારમાં મત મતાંતર જેવું લાગે તો નહીં સુંઝતાં તે સ્થળે વધારે મતન કરવું. અથવા સત્ સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે.”

આ અન્ય દિગંબર આશ્નાયનો છે. તેઓ સમજે છે કે અંદર વસ્ત્ર સંપંથી નિષેધ છે. શ્વેતાંબરો વસ્ત્રનું પરિધાન કરવા હરે છે, ત્યારે દિગંબરો તેને ખાટે ના હરે છે; એટલુંજ નહિ પણ વસ્ત્ર જે કોઈ નિર્ગન્ધ મુનિ રાખે છે તો તેને ખાટે તે અન્ય બધું મોટી શિક્ષા બતાવે છે. આ વાર્તા તેઓને ઘણાં લાગે માન્ય નથી; છતાં બીજાઓને તેઓ વાંચવા લલામણુ કરે છે; તેઓ હરે છે કે કોઈ કોઈ વિચારમાં મતાંતર આવે છે, પણ તેમાં સુંઝાવું નહિ, પણ વધુ મનન કરવું. આગળ લખે છે કે:—

[અંક ૫૧૫] દિગંબર વૃત્તિએ ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થાય.

“શરીરાદિ બળ ધરવાથી સર્વ મનુષ્યોથી આજ દિગંબર જનિએ વર્તણે ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થઈ શકે, તેથી જ્ઞાનીએ કપદેરોડી મર્યાદાપૂર્વક શ્વેતાંબરપણેથી વર્તમાન કાળ જેવા કાળમાં ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને યોગ્ય પ્રવૃત્તિ છે, તે નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. તેમજ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગંબર જનિનો એકાન્તે નિષેધ કરી વસ્ત્ર મૂર્ખાદિ કારણથી ચારિત્રમાં શિથિ-કપણું પણ કર્તવ્ય નથી. દિગંબરપણું અને શ્વેતાંબરપણું દેશકાળ અધિકારી ધીમે કપધારણ હેતુ છે, એટલે જ્યાં જ્ઞાનીએ જેમ કપદેરું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થજ છે. “મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ” માં વર્તમાન જિજ્ઞાસુ, કે જે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયને માન્ય છે તેનો નિષેધ કર્યો છે, તે નિષેધ કર્તવ્ય નથી. વર્તમાન આગમમાં અમુક સ્થળો વધારે સંદેહતાં રચાન છે, પણ સત્ પુરુષની દૃષ્ટિએ તોતાં તેવું નિરાકરણ થાય છે, ખાટે કપધારણાદિ તે આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્તવ્ય નથી.”

આ આત્મા કેવળ તેઓ વૈભવ બને છે. કિંતુ ઉપર સતત ભવ રહે છે. આ સ્થિતિ કિંતુર વૈભવ બનેલા વિચારને તેઓ માન્ય માનતા હોય તેમ તેઓ મધ્યસ્થ કાવે ફેરવે. આને છે. આત્મા તોયે, હૃદયને જેમ યાત્રી નીચ્છા હતા તેમ આ સ્થિતિ યાત્રીની નથી. કિંતુર દુષ્ટિએ શ્વેતાંબર સંપ્રદાય અમાન્ય છે, તેમજ શ્વેતાંબર અંગેએ કિંતુર અમાન્ય (સંપ્રદાય) બ્રહ્માંબર નથી, તે પણ તે બને સંપ્રદાયે કેશકાં. પરંતુ એવું છે એમ શ્રીમદ્ હરે છે. કિંતુર સંપ્રદાય શ્વેતાંબર સિદ્ધાન્તને વગેરી કહી છે કે તેની અંદર કાંઈક સુધ્ધ હોય. ઉપરની કહાડી છે; એકે શ્રીમદ્ તે કહે છે કે ઈશ્વરનાં બધાં વસ્તુ છે એટલે વસ્તુનાં ઉપરની આવશ્યકતા છે. જીવિત્ત્વને કેવળ આકારને પણ કિંતુરના ન કહે છે, આને શ્વેતાંબર કહે છે કે કિંતુર પુણ્યે, મુક્ત પુણ્યે નથી, પણ પરીણે રચનામાં આત્મા છે; આત્મા તેઓ. પરંતુ એકે બ્રહ્માના વિચાર-સિદ્ધાન્ત પ્રત્યે અસંતોષ દાનવે છે; તે ગદ્યની અંગે છે કે એકે બ્રહ્માને તેમ જોયે તેમ નથી; હતા. શ્રીમદ્ બને સંપ્રદાયને અનુક્રમ અંગેએ અમાન્ય બને છે. છુટે છુટે સ્થિતિ આત્મા પાછા તેઓ. બને સંપ્રદાય વિશે મને તે સ્વદેશિક કાંઈ મના કહી. પણ આ સ્થિતિ તેઓ મધ્યસ્થ કાવે કાવતા હોય એમ ગદ્યને છે. શ્વેતાંબર અમાન્યનાં અનુક્રમ સ્થિતિ વિશેષ સંદેહાનક છે એમ આ સ્થિતિ તેઓ કહે છે, એટલે આ વાતે આત્મા થઈ કહી. પણ આ સ્થિતિ તેઓ સ્વકારી છે છે કે સમુદાયનાં દુષ્ટિને તે સમાધાન થાય તેમ છે.

એટલે આ ગદ્યને તેઓ બને સંપ્રદાયનાં પુણ્યે અવશ્યકતા એવું છે એમ કહે છે. આત્મા પરંતુ ના અંતમાં ઉચિત્ત્વનાં, હૃદયચંદ્રાવર્ત તે ધર્મ-વિગદ્યનાં એમકાં સમુચ્ચય. એમકાં તે એમકાં સમુચ્ચયની પદ્ધતિએ સુધારે કાવતાં આત્મા વિશે પુણ્યે.

વાંચવા ખીજને લલામણુ કરે છે. તેઓનું વાંચન થઈ વિદ્યાળ હોય એમ જણાઈ આવે છે. તેઓએ જૈન દર્શનના બન્ને સંપ્રદાયનાં પુસ્તકો—મૂળ પુસ્તકો, તથા પ્રકીર્ણકો વાંચ્યા ઉપરાંત વેદાન્તને અંગે પંચીકરણ, વિચારસાગર, આદિ અનેક ઉપપુસ્તકો પણ વાંચ્યાં હશે. અન્ય સ્થળે પંચીકરણ, દાસબોધ વિગેરે અન્ય ગ્રંથો—લૌકિક પુસ્તકો વાંચવા તેમણે લલામણુ કરી છે, છતાં જેમ જેમ તેઓ વયમાં આગળ વધ્યા છે, તેમ તેમ જૈન દર્શનનાં તત્ત્વો વિષે ખાસ અભ્યાસમાં વધ્યા હોય એમ જણાઈ આવે છે. જૈન દર્શનને અંગે આત્મતત્ત્વનો તેઓએ ઘણો વિચાર કર્યો છે. એક એક લેખમાં તેઓનું આત્મજ્ઞાન જણાઈ આવે છે. જૈન દર્શનને અંગે તેમણે જે જે વિચાર્યું છે, અર્ચ્યું છે, તે તેઓએ પોતાની લેખિનીકારા હૃદયથી ખુલ્લું કર્યું છે. સૂત્રના વિચાર સાથે તેઓના જે લેખો ન મળતા આવતા હોય, તેનું જ અહીં નિરીક્ષણ કરી વાચકને શાસ્ત્રોક્ત દિશાએ દેરવાનો ચત્ત કરવાનો હેતુ રાખ્યો છે. સૂત્રના વિચાર સાથે મળતા હોય તે લેખોને પણ દીકાખેરીની દૃષ્ટિએ જોવાનો આશય નથી જ. હવે પછીના વર્ષમાં તેઓના લેખો આવે છે, તે ખડુધા સૂત્રના તત્ત્વ સાથે મળતા આવે છે; એટલે તે વિષે ઉક્ત આશયપૂર્વક ખાસ નિરીક્ષણ કરવાનું ખડુ રહેતું નથી.

તેઓનો આ લેખસંગ્રહ વિદ્યાળ છે, એક દરિયા જેવો છે. તે માત્ર એક પુસ્તકરૂપે નથી, પણ લુદે લુદે સમયે ઉપસ્થિત થયેલા વિચારો ને લુદે લુદે વખતે વાંચેલાં પુસ્તકોનાં અવતરણો, અનુવાદો ને છૂટક છૂટક વિચારો છે. એટલે તે ઘણું જ્ઞાતવ્ય છે, તેનાં ઘણું વિચારમય છે. તેઓએ થોડાં વર્ષમાં આત્મતત્ત્વને ને જૈન દર્શનને અંગે ઘણાં સારા વિચારો કર્યાં છે; હવે પછીના વર્ષમાં તેમણે પોતાના વિચારો શાન્તિથી અને શવકાંપણથી દર્શાવ્યા હોય તેમ જણાય છે. આજનુકીના આત્મજ્ઞાન સંગ્રહી વિચારોની સાથે સાથે મનની

આકુળતામાં જાણે હોય, કોઈ વખતે ઈતરાજમાં હોય, કે અસંતોષમાં હોય, કેટલીક વખત ઉન્નતતામાં આવી ગયા હોય, એમ થણા શ્રેણીમાં જણાય છે. હવે પછીના વર્ષમાં થણે ભાગે અભ્યાસને અંગે જે હૃદયમાં હોય કે પુસ્તકમાં અવલોક્યું હોય તે તેઓએ દર્શાવ્યું છે. ૩૨ મા વર્ષમાં વીતરાગશ્રુત ઉપર થણે ભાર તેઓ આપે છે, ને કહે છે કે તેનું અનુગ્રેક્ષન (ચિત્તવન) વારંવાર કર્તવ્ય છે. ત્યાર પછી તેઓ પંચાસ્તિકાય વિષે અભ્યાસ-વાંચનનું રહસ્ય સો બોધ ને ૫૮ બોલની અંદર જણાવે છે. આથી સમન્વય છે કે તેઓએ તેનું સતત ને બરાબર વાંચન કર્યું છે.

[પૃષ્ઠ ૪૮૧] વીતરાગશ્રુતનો આશય.

વીતરાગશ્રુત કેટલું બધું ઉપકારી છે તે વિષે તેઓ જણાવે છે. મહાત્મા પુરૂષ દ્વારા તેનું રહસ્ય જાણવું અગત્યનું છે, પણ તેમનો સમાગમ કોઈ હમેશાં રહી શકતો નથી, તો તેઓ (મહાત્માઓ) ના અભાવે વીતરાગશ્રુત બળવાન ઉપકાર કરે છે; એટલે કે તે માટે મહાત્માઓની આવશ્યકતા છે, પણ તેઓના અભાવે વીતરાગશ્રુત અત્યંત ઉપકારક છે. આ વાતો તેઓ અહીં રૂપક કરે છે. વચ્ચેનાં વર્ષોમાં વીતરાગશ્રુત કરતાં પ્રત્યક્ષ પુરૂષની-સદ્ગુરૂની વધારે અગત્ય તેઓ લખતા હતા. ૨૯ મા વર્ષમાં તેઓ લખી ગયા છે, કે “ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર.” આ વાક્યથી પરોક્ષ જિનની ને તેમના શ્રુતની કિંમત થકી જાય છે. આને પ્રત્યક્ષ ગુરૂ ઉપકારી છે, પણ ગુરૂને ને આખા સમાજને આને કોઈ ઉપકારી હોય તો તે પરમ-વીતરાગશ્રુત છે. વીતરાગશ્રુત વિના ગુરૂ સમાજ ઉપર શો ઉપકાર કરે?

[પૃષ્ઠ ૪૮૨] દ્વાદશાંગ.

આ દ્વાદશાંગ માટે લોકોને યાંકા રહ્યા કરે છે કે તેના કંતો

તેમ મનને એકા નાણાની પેઠે, ત્યાં નાણું થયું ત્યાં કંઈક વધારેજે ત્યાં નાણું થયું ત્યાં કંઈક એકા હોય છે.”

આ વાતો તેઓએ ઘણી ત્યાગપ્રીત કરી છે. આને માન ધરાવતી મનનેદ વધારે થાય છે. ત્યારે માનની છેલ્લી ઉછાલી મની, ત્યારે મનનેદો નહિ બેસાડતા.

૨૮ માં હથમમાં તેઓ કહે છે કે:

“જન વિના સમ્યક્ત્વમે વિચાર સુઘટો નથી. મનનેદ કલ્પના નથી કરવે એવું જેના મનમાં છે, તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને કહે છે. મનનેદાદિ કારણને કહેને કુદ અવજ્ઞાદિ કલ્પા નથી.”

આ વાતો પણ તેઓએ સત્ય કરી છે.

[૫૪ પાન] ત્યાગની આવશ્યકતા.

૧૬૩, ૧૬૪, ૧૬૫ હથમમાં તેઓ કહે છે તે બરાબર છે:—

“દુર્લભ જેવા પણ સંસ્કારપદે વિશેષ વિશેષ સમૃદ્ધિના થયું હતા, છતાં તેમને પણ ત્યજ કરવાની જરૂર પડી હતી, તે પછી અન્ય કોને તેમ કરવા શિવાય હરકે નથી.”

“ત્યાગના જે પ્રકાર છે, એક બાહ્ય ત્યાગ ને જાણે અભ્યંતર ત્યાગ તેમણે બાહ્ય ત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકરી છે. (ત્યાગ ત્યજ વૈરુદ્ધ્ય નોડાય છે, કારણકે વૈરુદ્ધ્ય થયેજ ત્યાગ થાય છે.)

“હવે એમ માને છે કે હું કંઈક સમજું છું, જાણે ત્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એકાદ ત્યાગ કરી સકીશ; પરંતુ તે માનવું મૂઝવેરું થાય છે. ત્યાગિની એવો પ્રશ્ન નથી આવે, ત્યાગિની ખેદ હું નેર રહે છે; ત્યારે એવો વાદ આવે છે, ત્યારે કિંચિદ પરિણામી થકામો પડે છે. માટે આપને આપને ત્યાગ કરવે, ત્યાગ પરિણામ કરવા માંડવે. કે ત્યાગની જગતે પરિણામ કેમ કિંચિદ થકા નય છે ?”

જેઠે શ્રીમદ્ ત્યાગ કરી શક્યા નથી, પણ અનુભવમાં તે વાતો તેઓ ઉદારી શક્યા છે કે ત્યાગની કલ્પને પણ જરૂર છે, ને બાહ્ય ત્યાગ અભ્યંતર ત્યાગને મદદ કરનાર છે. ત્યાગને બાહ્ય ત્યાગ

હી તે વાતોને હવામાં ફેલાવી દેતા હતા, તેમ આ સ્થળે તેઓ કરતા નથી. તેઓ ત્યાગ કેમ કરતા નથી, એ વિષે આપણે અગ્રહ નથી; પણ હવે સ્પષ્ટ તથા વાસ્તવિક નિરૂપણ કરે છે. તે શબ્દ ખુબ યથા જેવું છે.

૧૯૭ ની હકમમાં તેઓ ત્યાગ નાદે કરે છે કે—

“અથે અથે જેટલો ત્યાગ કરવો, તેમાં પણ મોટારા ન સામગ્રી. તેમજ રીંછે અલ્ટરનીને ત્યાગ કરવો એમ પણ નહિ. જે કોઈ ત્યાગ કરવો, તે ધિષ્ટિપક્ષાદિત તથા બારી બારણાં રદિત કરવો, અથવા બારી બારણાં મુખના ત્વરે દોષ તો તે પણ મોટા આકારમાં ખુશી રીતે ચાલ્યા.”

આ પરથી સમગ્ર છે કે આગે ઉપદેશ પહેલાં મનમુત નહિ દોષ અથવા કોઈ કારણસર આમ રૂઢ ઉપદેશ આને તેઓ કરતા દોષ. તેમની આ વાતો આને સીધી ને વાસ્તવિક છે. પહેલાં તેઓ આમ રૂઢ ત્યાગ વિષે બોલ્યા નથી. પૂર્વે ને બોલ્યા છે. ત્યાં શબ્દ મોર્ણ બોલ્યા છે, ત્યાગ વિષે રચિત ન દોષ તેમ બોલ્યા છે, પણ આ સ્થળે તેમ નથી. એટલે કે હવે તેઓના વિચારે પહેલાં કરતાં શબ્દો સાચા ને ત્યાગ સમી વળ્યા ગયા છે.

આ સ્થળે—કર્મ પ્રકૃતિ વિષે તેઓએ શબ્દો મારે વિચાર કર્યો છે. કર્મકાન્ધી બેઠ કેમ થાય તેને વિષે, અનન્તાનુભવી કથાય, સમ્યક્ત, ઉપસ્થાનક, ઉપ હક સુધી કેમ કિચ્ચ દયામાં ન આપ્યો વિશે વિષે તેઓએ મનનીય વિચારણીય વિચારસંકેત બતાવ્યો છે. આ ઉપરથી તેઓનું માન, વાંચન, અભ્યાસ શબ્દો વિસ્તૃત છે એમ સમગ્ર છે.

વર્ષ ૩૩ મું.

[અંક ૫૫૬] અપૂર્વ અવસર.

“અપૂર્વ એવો અવસર ક્યારે આવશે ?” એ કહિતા થતી રહિત છે. તેમાં વાગ ને લાગતો મેગ છે, અને અગાધ દુઃખતા

કોઈ પણને દુઃખ ઉપર સારી અસર કરે નથી છે. આ કવિતા તરફ શ્રીમદે લખી દેશે ત્યારે તેઓ ઘણા ઉચ્ચ વિચારમાં પડી જવા લાગે, એવા મંતવ્ય નથી. કવિતાની કડીઓ એક પછી એક વાંચનાં જેમ અનુભવ થાય છે કે જાણે છવ્વે પાનાના સ્થાનકના સ્થાન પર ચડના દોષ; ને પદ્ધતિએ ને કવિતા તેઓએ રચી છે. આ કવિતામાં તેઓએ આત્મસ્વભાવ, ઇશ્વરસ્થાનકદેશ, ને પ્રાકૃતીય પ્રકૃતિના ક્રમવાદ વિલગના યથાતથ્ય સ્વરૂપો બતાવ્યાં છે. મન, વચન ને ક્રિયાના સંબંધની વર્ગણા છૂટે, આત્મા સ્વસ્વરૂપનાં આવે એવી દશાનુ ક્રમવાદ તેઓએ વર્ણન ત્યાં કર્યું છે. છેવટે એ દશા પ્રાપ્ત કરવા માત્ર આ ધ્યાન કે વિચાર છે; જોકે એ દશા તેઓ મેળવી શક્યા નથી, પણ મેળવવાની કોલકટ કશ્ચિત્ત છે. તેઓ આશા બતાવે છે કે “પ્રભુ આજાએ થાશું નેમ સ્વરૂપ જે,” એમ આજે અમારા અંતરમાં નિશ્ચય વર્તે છે.

[અંક પાંચ] અનંત અપાર આનંદ.

“દેહથી મિત્ત સ્વપરપ્રકાશક પરમત્યાગિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ ! દે આર્થ જનો ! અંતરુંજ યદ, સ્થિર યદ, તે આત્મામાંજ રહેો તે અનંત અપાર આનંદ અનુભવશે.”

આ વાક્ય સંપૂર્ણ સત્ય છે. આ વિના આત્માની સંપૂર્ણ શાન્તિ નથી. ત્યારપછી જે લખ્યું છે તે પણ સત્ય છે. આ વિચાર અંગત લખ્યા છે.

તેઓ ઘણી વખત આજ સુધી પંચીકરણ, વિચારસાગર, દારુભાષ વિગેરે અન્ય દર્શનીય પુસ્તકો વાંચવા અન્યને બતાવવા કરતા દુર્લા; પણ અત્ર જૈન દર્શન વિષે તેઓની આત્મક્રાંતિ કેવી છે તે તીવ્રતા અંક ઉપરથી જણાય છે.

[અંક ૫૯૯] વેદાંત અને જિનદર્શન.

તેઓ કહે છે કે—

“જેવો આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે, તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનનો હક્ક આત્મજ્ઞાન ભાગી અને સંપૂર્ણ મોક્ષ પ્રત્યે જતો લેવામાં આવે છે, પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં નહોતો નથી; અંશે નહોતો છે; અને કંઈ કંઈ તે પણ પચાંચ દેર દેખાય છે. ભેદ વેદાંતને વિષે હામ હામ આત્મચર્યા ન વિવેચી છે, તથાપિ તે ચર્યા રમણપણે અવિરૂદ્ધ છે, એમ હજી સુધી લાગી શક્યું નથી.”

તેઓ આગળ કહે છે :

“વેદાંત ને પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે, તે પ્રકારે સર્વથા વેદાન્ત અવિરોધપણું પામી શક્યું નથી; કેમકે તે કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કંઈ તેમાં મોટા ભેદ લેવામાં આવે છે, અને તે તે પ્રમાણે સાંખ્યાદિ દર્શનને વિષે પણ ભેદ લેવામાં આવે છે. એમાત્ર શ્રીજિને કહ્યું છે, તે આત્મસ્વરૂપ વિશેષ વિશેષ અવિરોધી લેવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે વેદામાં આવે છે.”

આ શેષમાં વેદાન્ત સાંખ્યાદિ દર્શનો કરતાં જિને જે આત્મસ્વરૂપ જોયું છે, તે વધારે બરાબર છે, ને તે પ્રમાણે આત્માને પ્રતીતિ થાય છે એમ તેઓનું કથનું છે. વસ્તુ એ છે કે તેઓ આત્માસ્વરૂપી વેદાન્ત દર્શનના ગ્રન્થ વાંચવા અન્યને ભલામણ કરતા હતા, તેમ કેટલાક સ્થળે અન્ય દર્શન વિષે પણ વાણું સાફ તેઓએ કહ્યું છે. આ સ્થળે વેદાન્ત દર્શન કરતાં જૈન દર્શન કેટલું બધું આગળ વધ્યું છે અથવા આત્મતત્ત્વ જૈન જે કહે છે તે કેટલું બધું વિશ્વસનીય છે, તે વાતી તેઓએ સ્પષ્ટતાથી જણાવી છે; એટલે કે વેદાન્ત ને જૈન વચ્ચેનું સાફ સાફ અંતર તેઓએ જણાવી દીધું છે.

સારપટીના પેરામાં તેઓ કહે છે કે, સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ કોઈ પણ પુરુષને વિષે પ્રકાશિત થયું હોય તો માત્ર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને વિષે થયું છે.

રહી શા માટે સાતમા સુધીની તેઓ દહ બાંધતા દશે ? તેઓ જેમ માનતા હોય કે તેરમા ઉવસ્થાનક સુધી ઉવસ્થાનક સુધી જવાનું નથી; કારણ તેવી સ્થિતિ, તેવું જ્ઞાન આપે નથી; એટલે સંસારમાં રહી સાતમા સુધી જવાય છે, એટલી દહ મળ્ય છે. એ વાતો જેમ તેઓ સિદ્ધ કરતા હોય તો બધે, પણ તેમ તે વાતો સિદ્ધ થતી નથી. જેમ સંસારમાં રહી તેરમા સુધી જવાય છે, જેમ પ્રમાણે સ્થિતિ હોય તો સંસારમાં રહી સાતમા સુધી જવાય છે. જો તે સ્થિતિ ન હોય તો સાતમા સુધી પણ જવાનું નથી. પરિણામ આશ્રયે બધે સાતમા સુધી કલ્પના કરી શકાય; પણ પ્રવર્તનને અંગે તેમ થક શકનું નથી. જેને મુદભાવ છોડે તદિ તે છોડે ઉવસ્થાનકે કેવી રીતે આવી શકે ? કોઈ એવી શકા આવે કે જેને આંતરત્યાગ છે, તે છોડે ઉવસ્થાનકે આવે છે; તેમાં ક્યાં અવશ્ય આવે છે ? કાચકાર કહે છે કે, જે પુરવતે મનુષ્યના કે દેવ પશુના કોમ પ્રતિ અરુચિ થઈ હોય તો તે અવશ્ય આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે. તે આરંભ પરિગ્રહમાં પ્રવૃત્ત હોતો નથી. જો આરંભ પરિગ્રહ બંધ થાય તો સંસારમાનનો ઉચ્છેદ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ છોડા ઉવસ્થાનકે આવે તો તેઓને જાણ આરંભ પરિગ્રહનો સંસાર ન હોતો જોઈએ. જો તે સંસાર છે, તો છોડાતી સ્પર્શના તેઓને નથી. જો છોડાતી સ્પર્શના માનીએ તો આરંભ પરિગ્રહરહિતતા જાણમાં પણ હોવી જોઈએ. ત્યાંસુધી જવને સંસારના આરંભ પરિગ્રહની અવગતતા છે, ત્યાંસુધી અખંડન-સંવનની વાતો ક્યાંથી સંભવે ? તેને અંગે તે સ્થળે ૧૨મી કલ્પનામાં તેઓ કહે છે કે :

“સકલ જવને અખંડનું અવગત હોય જેમ બનેજ નહીં. (કિયા હતા અખંડ અવગતનકે હોવું નથી.)”

* તેઓ કનકઅવન, રહ હું અઅવન, બીજું પ્રકોતર.

આ વાર્તા તેઓએ કૌંસમાં સ્પષ્ટ કરી છે, એટલે સક્રિય એટલે બ્યાંસુધી જીવને આરંભ પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી અખંધતું અનુપ્રાન-સંયમ ક્યાંથી હોય ? નહિજ હોય. જે કે તેઓનો એ વાક્યનો અર્થ કૌંસમાં કહેલો છે, તે છે; પણ આપણે અત્ર આ અર્થ (ઉપર કહ્યો છે તે) ઘટાવીએ તો ઘટી શકે છે. જહાં જીવસ્થાનકે વર્તમાનમાં જીવ આવી શકે, પણ આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરના જીવ નિર્ખંજતા બતાવે છે, એજ વસ્તુ કહિન છે એમ સમજાય છે. મનુષ્યજ્ઞાન આટલી હદે ચડી જાય છે, પણ વર્તનમાં નાસીપાસ થાય છે, ત્યારે એમ સમજાય છે કે તેમ વર્તવું તે કહિન-ધણું કહિન છે. જ્ઞાનમાં ઉચી હદે ચડેલાઓ, આરંભ પરિગ્રહ ત્યાગ કરનાર ને જેઓ જ્ઞાનમાં પામર છે, તેઓને પામર જુએ છે, ને તેઓનો સંયમ તે સંયમ માનતા નથી; પણ આ સ્થળે સાવસ્પષ્ટ થાય છે કે જે વસ્તુ જેની પાસે છે, તે વસ્તુ ખીજ પાસે નહિ હોવાથી, તે તેને પામર જુએ છે. વસ્તુનો ગર્વ હોવાથી ખીજને પામર માને છે, ત્યારે ગુણી મનુષ્ય પોતાની પાસે જ્ઞાન કે આરિત્રનો અભાવ હોવાથી ને તે ખીજ પાસે હોવાથી પોતાને પામર માને છે, ને ખીજને સમૃદ્ધ માને છે.

[પૃષ્ઠ ૫૩૬] અનાચાર અધિકાર.

૫ મી કલમમાં તેઓ કહે છે કે:—

“ત્યાંસુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં, ત્યાંસુધી મૌન રહેવું હીક છે, નહીંતો અનાચાર હોય લાગે છે. આ વિષય પરત્વે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ‘અનાચાર’ નામે અધિકાર છે.”

યથાર્થ જ્ઞાન વિના-વસ્તુને બરાબર સમજ્યા વિના મુનિઓને બોધવાની ના કહી છે, અર્થાત્ મૌન રાખવું મુનિઓને ઠીક છે. આ વાર્તા હીક છે, પણ આ અધિકાર સૂત્રકૃતાંગના ઉત્તર ભાગમાં છે, ઉત્તરાધ્યયનમાં નથી.

૮ મી કથમમાં તેઓ કહે છે કે:—

“ દિગ્ભરતાં તીવ્ર વચનોરે હાથે કંઈ રહસ્ય સમજી શકાય છે. વિનાશરતી મોનાયારે હાથે રહ-કંઈકો નથી. ”

આ શાસ્ત્ર કંઈ વિચાર પરત્વે લખ્યું હતો. મ્હેનાંબરની નેએને શું મોળાયેલાં? શું મ્હેનાંબર પુત્તકો મોળાં છે કે મ્હેનાંબર મંપ્રદાય સાધુ-સાધ્વીઓ મોળાં છે? દિગ્ભરતાં તીવ્ર વચનોરે હાથે કંઈ રહસ્ય સમજાય છે, તો શું દિગ્ભર પુત્તકો બોલે છે. ને ન્યાયગ્રીહ છે? દિગ્ભરો વાણી જગ્યાએ કેવળ દિશામાર્ગને કિબરી નીંખતા દોષ છે; ને બદલા નાન ઉપર ભાર આપતા દોષ છે; તો શું એકલા નાનથી મોઢે જવાય એમ જૈનસ્થાન કહે છે કે? દિગ્ભર કંઈ બાહુમાં નિમ્મજ્જપાતથી બોલે છે? ને તો કહે છે કે વજ્રનો કે સૂરનો એક ઘાગે ગાયે ને સાધુ નથી. નેને મારે ગ્રીચના વર્ષનાં તેઓ પણ કહી ગયા છે કે તેમ કરવાથી—નમ્મ રહેવાથી ગરીર બળ વધવાથી ચારિત્રનો નિર્વાંક થઈ શકતો નથી; તો દિગ્ભરતાં વચનો કંઈ રીતે તીવ્ર રહસ્યવાળાં થાગે છે? ને મનુષ્ય એક જગ્યાએ બોલવામાં મોટો પડે છે, તો પછી બીજી જગ્યાએ આજની છે, તેનું શું પ્રમાણ? દિગ્ભર વજ્રનો સાદ નિરોધ કરે છે, ને પરિક્ષાન કરનાર સાધુને નરકમાં જવાનું કહે છે. તો આ વચન તેમને શું તીવ્ર થાગે છે કે ન્યાયગ્રીહ થાગે છે?

[પૃષ્ઠ ૫૨૭] અન્નિમતાતા હિંમાર

૧૭ મી કથમમાં તેઓ કહે છે કે:—

“ અમારી જાણાએ વર્તતાં નો પાપ હાલે તો જાએ અમારે ધિર એકી હાલે ધીરજે દરહુકે એમ સ્ત્રી ઉપર હાંપ પડ્યા દોષ તે કાંઈને વારણે એમ જાણી મૂકે સહતાં ત્યાંથી કપાતી હાં કાંઈને ત્યાં ન હાગે તેની જાંજ એકાં જાણે કંઈ મૂકે તો હાંક તેણે સત્તરનાં હુન્દો કર્યા કહેવાય નહીં; તેમ મોઢાનો શાન્દ મારાં જવાવતાં પાપ કેમ સંભવે ? ”

૧૮ મી ક્ષમમાં પણ તેઓ બોલે છે:—

“તમારે કેડ પ્રકારે ઠરવા જેવું નથી, કારણકે તમારે માથે અમારા જેવા છે.”

બીજી ઉદ્ધિઓના જેવી આ પણ એક દર્પાંકિત છે. તેમના સુવિચારીય વાણ્યોમાં પણ ત્યારે આવી અસ્થિતા અને દર્પની છાંટ જોવામાં આવે છે, અને બીજી બાબતોએ તેમની ત્યાગવિષયક નિર્ગળતા જોવામાં આવે છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમાંના લગ્ન વધા સત્ત્વનું મૂલ્ય મનુષ્યના અંતરમાંથી હિતરી ન્યય છે; પછી હશે સામાન્ય જુદીનાં મનુષ્યો ઉપર પડેલી જોઈને તેવાં વચ્ચેના ઉપર પક્ષપાત જુદી રાખે.

[૫૪ પૃષ્ઠ] [અંક ૩૨] એક ભવ કરી મોક્ષે જવાનું.

“ધન્ય રે દિવસ આ અહો.”

આ કવિતા તેઓએ રચી છે, તેમાં તેઓને જે ઉદ્ધાસ આવ્યો છે, તે આત્માતુલ્ય થયો છે, તે વાતો સ્પષ્ટ તેઓએ જણાવી છે, અપૂર્વ અતુલ્ય, વૈરાગ્યધારા, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું, વિગેરે વાતો તેઓએ તેમાં કરી છે.

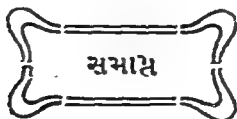
જેવો તેઓએ શું ધારણા ધારી હતી, તે પણ વસ્તુ તેનાં મનમાંથી છે. તેઓ કહે છે કે એવું ધાર્યું હતું કે આ દેહથી સસ ધનનો ઉદ્ધાર થશે, ત્યાં અપૂર્વ વૃત્તિ આવી, તે અપ્રમત્ત યોગ યજ્ઞ સાથે દેવગણ લગભગ જુનિશ્ચ સ્પર્શી દેહનો વિગ્રહ થશે. આન હતું પણ જેવડાં તેન ધર્મ થઈ ગયું નથી. એટલે હવે એક ભવ માત્ર કરી મોક્ષનાં જાળનું—તદ્વેચ સ્વદેશ—જાળનું, એન તેઓ કવિતામાં પોતાની ઉત્સાહવંતી આશા જણાવે છે; તેઓ જે ધારણા ધારે છે, એ સત્ય હશે ખરી? આ ભવની ધારણા પ્રત્યક્ષ ત્યારે પૂરી થઈ રહી નહિ, તો પછી પશોક્ષ વિષેની ધારણા ખરી પડે તેની આશા આ અને પ્રમાણ શું? ત્યારે હાથમાં સંપૂર્ણ સામગ્રી હતી, ત્યારે

પ્રમાદવશ એ વસ્તુ કરી શક્યા નથી; તો પછી ત્યાં દષ્ટિ કે જ્ઞાન થોડાં પણ પહોંચી શકતાં નથી, ત્યાંની કલ્પના કેટલી સાચી કે વાજબી છે, તે તો વાચકોજ પોતે સમજી લે. તેમનો ઉત્સાહ મોક્ષમાં જવાનો છે, ને તે પાર પડે એવું તો સૌ કોઈ ઈચ્છે. એક ભવમાં મોક્ષે જવાની તેમની ધારણા કેટલીક વિચારણા માંગે છે. શાસ્ત્રમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જે એક ભવ કરી મોક્ષે જવાના છે, તેનું વર્તન આ ભવમાં કેવું હતું? જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્રની યથાતથ આરાધના કરવાનો દાખલો તેઓને ખંધ એસતો નહિ આવે, કારણ કે તેમ તેઓ કરી શક્યા નથી; પણ તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે શ્રેણીક અને કૃષ્ણના દાખલા લેઈએ. તેઓ કંઈ પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન કરી શક્યા નથી, પણ એક ભવ કરી મોક્ષે જવાના છે. જેમ રાજા શ્રેણીક, કૃષ્ણ વાસુદેવ ઘણો ઉત્સાહ આવવાથી તીર્થંકર નામ-જોત્ર કર્મ ઉત્પન્ન કરી એક ભવ કરી મોક્ષ જશે, તેમ પોતે પણ એક ભવ કરી મોક્ષે કેમ ન જાય એમ શ્રીમદ્નું ધારવું છે. કૃષ્ણ ને શ્રેણીકની કેટલી ભક્તિ હતી, તેનું માપ આજે કોણ કહાડી શકે તેમ છે? ખુદ તીર્થંકર તેની ભક્તિ જોઈ વિસ્મય પામ્યા છે. દેવોએ તેમને સમ્યક્ત્વથી ખસેડવા માટે શાસનનું કેટલું બધું નિકૃષ્ટત્વ તેમની સમીપે દર્શાવ્યું છે, છતાં તેઓના હૃદયમાં શાસનના એક પણ સાધુ સાધ્વીના ચરિત્ર માટે બ્રાન્તિ થઈ નથી. તેથી ઉત્તરું શ્રીમદે સાધુઓ અને ગુરુઓ ઉપર પ્રહાર કરવામાં બાકી રાખ્યું નથી. સમ્યક્ત્વનો દાવો થતો હોય ત્યાં જ્ઞાતજ્ઞાનની કે પ્રભુનાં વચનની કેટલી કિંમત હોય? તેના પર કેટલો ભાવ હોય? શ્રીમદ્ કેટલીક વખત શ્વેતાંબરના શાસ્ત્ર ઉપર ભાર આપે છે, કેટલીક વખત દિગંબરનાં શાસ્ત્ર ઉપર ભાર આપે છે; કેટલીક વખત બન્ને સાપેક્ષિત છે, તેમાં સંદેહનાં સ્થાન છે, એમ પણ તેઓ કહે છે.

શાસ્ત્રકારો મિથ્યાત્વ જીવસ્થાનકની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે

ગાંધીજીએ જે જે દર્શાવેલા હતા છે, તે વસ્તુને માને શ્રદ્ધે નહિ, તે મિથ્યાત્વનો પ્રકાર છે; તેમ તે વસ્તુને ન્યૂનાધિક શ્રદ્ધે, તે પણ મિથ્યાત્વ છે. ત્રીજો પ્રકાર તે વસ્તુને ફેરફારરૂપ સદષ્ટે, તો મિથ્યાત્વ છે. ચોથા પ્રકારમાં જે વસ્તુને શાસ્ત્રકારે દર્શાવે છે, તેમાં થોડો પણ ભેદ-અંતર માને-હો-શ્રદ્ધે, તે પણ મિથ્યાત્વ છે. તો તેઓ શાસ્ત્ર-કારથી ઘણી વખત ઘણી રીતે ભુલ પડે છે, ને પોતાની કમીના પ્રમાણે તે વસ્તુને સમજાવે છે. એ નિર્ભગ સમ્યક્ત્વ ન હોવાય. એકલવ હરી મોક્ષે જાય તેમાં સમ્યક્ત્વનું બળ મેંડું જોઈએ. કૃષ્ણ શ્રેણીક રાગજોનાં સમ્યક્ત્વની બરાબરીમાં આવવું ઘણું કઠિણ છે. એક લવ હરી મોક્ષે જશે એવી ટાપ રાગ શ્રેણીક ને કૃષ્ણાદિકને હું તીર્થંકરોએ આપી હતી પણ શ્રીમદ્ ઉપર તો એવી ટાપ મારનાર તેમના પોતાના મન સિવાય અને એમની પાછળ પાછળ ચાલનારી અંતિમો સિવાય બીજું કોઈ નથી. તીર્થંકરોએ કે ગાંધીજીએ કોઈ સ્થળે કહ્યું નથી કે તેઓ એક લવ હરી મોક્ષે જશે.

હંતિ અલમ્! શ્રીમદ્ના વિચારોનું નિરીક્ષણ અત્ર પૂરું કરી એમના વિચારો અને તે વિચારો પરના આ પુસ્તકમાંના વિચારો મુંઝવેલા વાચકના હાથમાં મૂકું છું. શ્રીમદ્ના વિચારોમાંનાં કૃષ્ણ અને પાણી છટાં પાણી બતાવવા મેં યતન કર્યો છે, અને હું આગા રાખું છું કે વાચક આ પુસ્તકને પણ હંસવત્ નિરીક્ષે.

અગત્યની ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૮	૧૭ મા સુધી	૧૭ મા સુધી:-
૬	૫	રહ્યા	રહ્યા
૧૨	૧૩	તરફેણમાં	નહિ તરફેણમાં
૩૧	કુટનોટ	ચિત્તભિત્તિ	ચિત્તભિત્તિ
૫૬	૧૬	ફુલ્લહ	ફુલ્લહ
૫૭	૨૫	પણુ તેઓ	પણુ તેઓને
૧૦૯	૧૯	જીવનચર્યા	જીવનચર્યા
૧૧૩	૧૦	અભોગ્યે	અભોગ્યે
૧૨૨	૧૩	તેમણે	તેમના
૧૨૬	૨	મત	મન
૧૭૨	૧૫	ગર	ગુર

અગાઉથી થએલા ગ્રાહકોનાં નામ

કલોલ

- ૧ શ્રી વખતચંદ લિંગચંદ
- ૧ શ્રી સુનીલાલ મગનલાલ
- ૧ શ્રી શેલાલાલ મનસુખરામ
- ૧ શ્રી જોશલાલ મુલચંદ
- ૨ શ્રી હોસાભાઈ પીતામ્બર
- ૨ શ્રી નાથલાલ કિમેદભાઈ
- ૨ શ્રી પરસોતમલાલ દેવગદાસ
- ૨ શ્રી જનનાદાસ દલસુખરામ
- ૨ શ્રી પ્રાણલાલ લક્ષ્મીભાઈ
- ૨ શ્રી જનનાદાસ અમુલખ
- ૨ શ્રી હોસાલાલ અમયાલાલ
- ૧ શ્રી કેશવલાલ મગનલાલ
- ૧ શ્રી ડાંગીલાલ વણારસી
- ૩ શ્રી વરભોવનલાલ જ્યેષ્ઠભાઈ
- ૨ શ્રી કુંવરજી મગનલાલ
- ૨ શ્રી જોશીલાલ ટોશરસી

આગણવાલા

- ૧ શ્રી મણીલાલ મોહનલાલ
- ૧ શ્રી અમલાઈ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી ગોરુદાસ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી યામગદાસ પરસોતમ
- ૧ શ્રી ચીનનલાલ હોસાલાલ
- ૧ શ્રી મણીલાલ લક્ષ્મીભાઈ

- ૧ શ્રી નાગરદાસ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી જનનાદાસ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી વાડીલાલ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી મંગળદાસ કેશવલાલ
- ૧ શ્રી નગીનદાસ હગનલાલ
- ૧ શ્રી પ્રેમચંદ હગનલાલ

વઢવાણ ગાદેર

- ૨૫ શ્રી મહુકચંદ સુંઝાભાઈ
- ૩ શ્રી હોસાભાઈ લાલચંદ
- ૧ ગાંધી ત્રીભોવન દેવચંદ
- ૧ શ્રી સુનીલાલ લક્ષ્મીચંદ
- ૧ ગાંધી માણેકચંદ આંપડી
- ૧ શ્રી ત્રીભોવન જનપાલ
- ૧ શ્રી આશુદાસ મુંદરજી
- ૧ શ્રી મગનલાલ દરખચંદ
- ૧ શ્રી અમુલખ તલકરી
- ૧ સંઘવી શીવલાલ વરવાભાઈ
- ૧ શ્રી ગોરુદાસ લખુભાઈ
- ૧ શ્રી નારણભાઈ મોહનલાલ
- ૧ દોશી નાગરભાઈ હગનલાલ
- ૧ શ્રી કાલીદાસ નાગરદાસ
- ૧ દોશી દરગોવીદાસ ગફલભાઈ
- ૧ શુરખીઆ કસ્તુરચંદ હગનલાલ

દીવખંદર ઘોઘલા (કાઠીઆવાડ)

૧૧ ગાંધી ગુલાખચંદ તુલશીદાસ
હા. હરખભાઈ

૫ શા. ભગવાનદાસ હરીદાસ

૫ શા. પાનાચંદ માણેકચંદના
ધર્મપત્ની પરસનખાઈ

૧ ગાંધી હરીલાલ પ્રેમચંદ

૧ શા. દામોદર મુલચંદ

૧ શા. દુર્લભદાસ મુલચંદ
હા. લખમીબેન.

જૈપુર સીટી.

૨ ઝવેરી દુર્લભજીત્રીભોવનદાસ
પરાંતીજ.

૫ શા. દલસુખરામ લખમીચંદ

૫ શેઠ પુંજલાલ હોંમતલાલ

૫ શા. જેઠીરામ હંસરાજ

૫ શા. ડાહ્યાલાલ કાળીદાસ

૫ શા. ઘેલદાસ બહેચર

૪ શા. તુલજીરામ ગીરધર

૪ શા. ચુનીલાલ રણછોડ

૪ શા. પ્રેમચંદ લાલચંદ

૩ શેઠ રેવચંદ હરગોવન

૨ પરી. ચમનલાલ ડાહ્યાભાઈ

૨ પરી. ઘેલાભાઈ કેશવલાલ

૨ શેઠ કરમચંદ ઉગરચંદ

૨ પરી. જીવણલાલ જેઠાભાઈ

૨ શેઠ કોદરલાલ જીવરામ

૨ શેઠ મફતલાલ ગણપતરામ,

૨ શેઠ ડાહ્યાલાલ મગનલાલ

૧ બહેન હીરા, શેઠ કોદરલાલ
જીવરામની દીકરી

૧ શા. મગનલાલ બહેચર

૧ શેઠ ચંદુલાલ કેશવલાલ

૧ શા. સોમાલાલ ત્રીકમદાસ

૧ શા. હીમતલાલ લીલાચંદ

૧ બાઈ કોદર શા. છોટાલાલ
દલસુખરામની વિધવા

૧ બહેન મંગુ શેઠ પુંજલાલ
હોંમતલાલ

૧ બહેન રઘુ શા. કાલીદાસ
ઘેલદાસની દીકરી

૧ પુંજરામ ગોવરધન

૧ હોંમતલાલ વેણીચંદ

૧ ચંખાલાલ મહાસુખ

૧ ચીનુભાઈ લલુભાઈ

૧ સકરચંદ જોધતારામ

મુનિ શ્રી હર્ષચંદ્ર કૃત

વિધવિધ રસમય કાવ્યોનો સંગ્રહ

હર્ષ-તરંગ

આ કાવ્યો વિવિધ વિષયો પર અત્યંત રસિક રીતે લખાયેલાં છે અને પ્રાસાદિકતા, લાવવાહકતા તથા ગેયતામાં સુંદર છે. પ્રત્યેક કવિતાને પુસ્તકને અંતે ટીકા સાથે સમન્તવવામાં આવી છે. વિધવિધ છંદો અને રાગોમાં ધર્મ, નીતિ, સ્તુતિસુંદરતા વગેરે વિષયો ઉપરનાં કાવ્યો એવા સુંદર લાવો દર્શાવે છે કે તે વાંચનારનું ચિત્ત ઉચ્ચ લાવેથી આંદોલાયમાન બને છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૫, મૂલ્ય માત્ર પાંચ આના. પોસ્ટેજ વધારે.

મળવાનું સ્થળ:—

શેઠ કચ્છરાભાઈ વાડીલાલ

હીપાપોળ-અમદાવાદ.